

ANN SIIMAN

Vormikasutuse varieerumine
ning selle põhjused
osastava ja sisseütleva käände näitel

ANN SIIMAN

Vormikasutuse varieerumine
ning selle põhjused
osastava ja sisseütleva käände näitel

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Tartu Ülikooli humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, eesti ja üldkeeleteaduse instituut

Väitekirja on filosoofiadoktori kraadi saamiseks kaitsmisele suunanud Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi nõukogu 25. juunil 2019.

Juhendajad: dotsent Külli Habicht (Tartu Ülikool),
professor Martin Ehala (Tartu Ülikool, Helsingi Ülikool),
dr Aki-Juhani Kyröläinen (McMasteri Ülikool, Brocki Ülikool)

Oponent: professor Klaus Laalo (Tampere Ülikool)

Kaitsmine toimub 6. septembril 2019 kell 14.15 Tartu Ülikooli senati saalis.

Doktoritöö valmimist on toetanud keeleteaduse, filosoofia ja semiootika doktori-
kool, rahastanud Euroopa Regionaalarengu Fond (Tartu Ülikooli ASTRA
projekt PER ASPERA).

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti
tuleviku heaks

ISSN 1406–1325

ISBN 978-9949-03-124-5 (trükk)

ISBN 978-9949-03-125-2 (pdf)

Autoriõigus Ann Siiman, 2019

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

EESSÕNA

Minu eelkooliealisena vastu võetud otsus minna ülikooli eesti keelt õppima on siiani end õigustanud. Külli Habichti süsteemne vormiõpetuse käsitlus ülikooli teisel aastal ja käsileht „Probleemseid käänamisseiku“ kinnitasid mulle, et eesti keele morfoloogia süvendatult uurimine võiks osutuda seikluslikuks ja innustavaks teekonnaks.

Kõigi ülikooliaastate jooksul on Külli olnud mulle teejuht ja mentor, kelle panust mu akadeemilisse arengusse ja uurimistöö sujumisse on raske alahinnata. Tänan Küllit, et ta nii pühendunult kõiki mu lõputöid juhendas. Doktoritöö kirjutamisel sain väärtuslikku nõu ka juhendaja Martin Ehalalt, kelle asjakohased kommentaarid mind tihti edasi aitasid. Tehnilistes küsimustes sain kiiret abi juhendaja Aki-Juhani Kyröläinenilt. Aitäh kaasa mõtlemast ja süvenemast!

Olen tänulik kõigi artiklite toimetajatele ja retsensentidele, sest nende kommentaaride põhjal olen artikleid uuesti läbi mõelnud ja kirjutanud. Aitäh ka väitekirja retsensentidele Klaus Laalole ja Kristiina Rossile, tänu kelle tagasisidele sain heita oma uurimusele värske pilgu ja mõndagi selgemaks sättida.

Dokoritöö sissejuhatava osa keeleteimetas Katrin Kern ja ingliskeelse kokkuvõtte David Ogren. Aitäh teie asjatundlikkuse eest!

Olen tänu võlgu Maarja-Liisa Pilvikule, kellega 2007. aastal esimesel kursusel kohtusime ja kes on seni olnud vastutulelik igas küsimuses, millega olen tema poole pöördunud. Minu tänu kuulub teistelegi toredatele ja inspireerivatele kolleegidele, iseäranis Riina Reinsalule ja Sirli Zuppingule.

Tahan tänada paljusid lähedasi ja sõpru, kellest mõne nimetan. Väitekirja valmimine on võimalikuks saanud eelkõige tänu mu vanematele Katrinile ja Andrussele, kes on mulle alati kõiges toeks olnud, viimasel ajal peamiselt lastehoidmises. Tänan veel oma parimat sõpra, oma õde Mirjamit, kel on alati olnud aega minuga kõike arutada. Tänuõnad ka mu ametivennale, armsale abikaasale Leole, kes on mind inglise keelega aidanud ja utsitas artiklis parandusi tegema, kui minu lust selleks kaduma hakkas. Lõpetuseks tänan meie poegi Albertit ja Kalevit oma olemasoluga meelde tuletamast, mis on elus kõige tähtsam.

24. juunil Tartus

SISUKORD

ARTIKLITE LOETELU	9
1. SISSEJUHATUS	10
2. TEOREETILINE TAUST.....	12
2.1. Morfoloogia põhitermineid ja probleeme	12
2.2. Loomulik morfoloogia	15
2.3. Kasutuspõhisus	18
2.4. Käsitletavad käänded	19
2.4.1. Osastav kääne	19
2.4.1.1. Ainsuse osastav.....	20
2.4.1.2. Mitmuse osastav	21
2.4.2. Sisseütlev kääne.....	23
2.4.2.1. Ainsuse sisseütlev	23
3. ARTIKLITE LÜHIKOKKUVÕTTED.....	27
4. TULEMUSED JA ARUTELU	30
4.1. Materjali valik.....	30
4.2. Materjalikogumise probleemid	33
4.2.1. Soovitud morfoloogiliste omadustega vormi leidmine.....	33
4.2.2. Tekstikorpuse kordused	34
4.2.3. Sama sõna vormikordused	35
4.2.4. Tasakaalustamatuse probleem	35
4.3. Meetodi valik	36
4.3.1. Markersõnade korpussagedus ja tekstitöötlus.....	36
4.3.2. Ühetunnuseline analüüs: hii-ruut-test, standarditud Pearsoni jäägid, osa-terviku meetod, efekti suurus.....	37
4.3.3. Mitmetunnuseline analüüs: klassifitseerimispuud	38
4.4. Osastava käände kasutuse varieerumine ja selle põhjused	40
4.4.1. Ainsuse osastav.....	41
4.4.1.1. Vokaal- ja <i>i</i> -lõpp	41
4.4.2. Mitmuse osastav	43
4.4.2.1. <i>id</i> - ja <i>sid</i> -lõpp.....	43
4.4.2.2. Vokaal- ja <i>sid</i> -lõpp	44
4.4.2.3. Vokaal- ja <i>id</i> -lõpp	45
4.4.2.4. <i>si</i> - ja <i>sid</i> -lõpp	47
4.5. Osastava vormikasutuse kokkuvõte	48
4.6. Ainsuse pika ja lühikese sisseütleva kasutuse varieerumine ning selle põhjused.....	50
4.6.1. Morfofonoloogiliste tunnuste ühetunnuseline analüüs	52
4.6.2. Morfosüntaktiliste tunnuste ühetunnuseline analüüs	57
4.6.3. Semantiliste tunnuste ühetunnuseline analüüs	60
4.6.4. Morfofonoloogiliste, morfosüntaktiliste ja semantiliste tunnuste mitmetunnuseline analüüs	62

4.7. Ainsuse sisseütleva vormikasutuse kokkuvõte	65
5. KOKKUVÕTE	69
KIRJANDUS.....	75
<i>SUMMARY</i>	82
PUBLIKATSIOONID.....	89
ELULOOKIRJELDUS.....	206
<i>CURRICULUM VITAE</i>	207

ARTIKLITE LOETELU

A1

Metslang, Ann 2013. Osastava käände vormide kasutamisest eesti kirjakeeles. – Keel ja Kirjandus, 7, 507–520.

A2

Metslang, Ann 2015. Mitmuse osastava *sid-* ja *si-lõpu* varieerumise kasutus-põhine analüüs. – Keel ja Kirjandus, 11, 792–803.

A3

Metslang, Ann 2015. Ainsuse pika ja lühikese sisseütleva valiku olenemine morfofonoloogilistest tunnustest – korpusanalüüs. – Emakeele Seltsi aastaraamat 60 (2014), 127–147.

A4

Siiman, Ann 2016. Ainsuse sisseütleva vormi valiku seos morfosüntaktiliste ja semantiliste tunnustega – materjali ning meetodi sobivus korpusanalüüsiks. – Emakeele Seltsi aastaraamat 61 (2015), 207–232.

A5

Siiman, Ann 2018. Variation of the Estonian singular long and short illative form: A multivariate analysis. – SKY Journal of Linguistics 31, 139–167.

1. SISSEJUHATUS

Selles väitekirjas on vaatluse all vormikasutuse varieerumine eesti keeles kahe kõige mitmekesisema vormistikuga käände näitel. Esmalt kirjeldatakse osastava käände vormikasutuse varieerumist. *Osastava käände* ehk *osastava* all peetakse silmas eesti keele abstraktset käänat (vt nt Viht, Habicht ilmunas: § 37; EKG 1995: 49). Töös uuritakse eesti keele ajaloost tulenevaid, tänapäevalgi võimalikke osastava käände vormide rööpsusi. Käsitletakse ainsuse osastava vokaali ja *t*-lõpu; mitmuse osastava *id*- ja *sid*-lõpu, vokaal- ja *sid*-lõpu, vokaal- ja *id*-lõpu ning *si*- ja *sid*-lõpu varieerumist. Osastava vormikasutuse eelistustele põhjuste otsimisel toetatakse loomuliku morfoloogia ja kasutuspõhise lähene-mise teoreetilisele taustale.

Teise käändena keskendutakse sisseütlevale käändele ehk illatiivile. Tegu on sisekohakäändega, mis väljendab kuhugi või millegi sisse minekut (vt nt Blake 1994: 155; Matthews 1997: 169). Sisseütleva käändel on kaks paralleelvormi: pikk ja lühike vorm (vt nt Viht, Habicht ilmunas: § 3). *Illatiiv* tähendab selles väitekirjas pikka sisseütleva vormi. Lühikese sisseütleva sünonüümina kasu-tatakse terminit *aditiiv*, mille all ei mõelda eraldi käänat, vaid üht sisseütleva vormilist rööpvõimalust. Kogu käänat hõlmates kasutatakse terminit *sisseütlev käände* ehk *sisseütlev*. Väitekirjas uuritakse illatiivi ja aditiivi varieerumist ning vormieelistuste põhjusi otsitakse morfofonoloogiast, morfosüntaksist ja seman-tikast.

Käsitletakse osastava ja sisseütleva varieerumist *kirjakeeles*, mille all pee-takse silmas kõikide kirjutatud tekstide keelt ehk keele kirjalikku väljendus-vormi vastandina suulisele, mitte üksnes ühtlustatud ja normitud keelt (EKK 2007: 30). Seejuures tuleb eristada terminit *kirjakeele norming*, mis on keele-normi fikseering keelekorraldusallikates (nt õigekeelsussõnaraamatus). *Keele-norm* hõlmab keelekollektiivis objektiivselt eksisteerivaid tähendusi ja sõnade häälikehitust, sõnamoodustust- ja sõnamuutmismalle, süntaktiliste üksuste malle. (Erelt 2002: 35–36) *Normikirjakeeles* lähtutakse kirjakeele normingust.

Doktoritöö üks eesmärk on välja selgitada, missugused materjalikogumise põhimõtted ja meetodid sobivad eesti keele morfoloogilise (või laiemalt gram-matilise) varieerumise uurimiseks. Selle eesmärgi täitmiseks kasutatakse uuri-muses eri materjalikogumise põhimõtteid: sama sõna vormikordusi nii arves-takse kui ka ei arvestata materjali hulka ning kasutatakse nii tasakaalustatud kui ka tasakaalustamata valimit. Rakendatakse eri meetodeid: markersõnade korpus-sagedus, tekstitöötlus, ühetunnuselisest analüüsist hii-ruut-test, standarditud Pearsoni jäägid, osa-terviku meetod ja efekti suurus ning mitmetunnuselisest analüüsist klassifitseerimispuud. Väitekirja teine eesmärk on välja selgitada, milliseid osastava ja sisseütleva rööpvorme eelistatakse ning mis põhjustel. Uuri-takse, milliseid osastava ja sisseütleva rööpvorme tänapäeva eesti keeles üldse kasutatakse ning millest oleneb osastava ja sisseütleva vormi valik – miks üht vormi teisele eelistatakse. Seega soovitakse praegu keeles toimuvat nii kirjeldada kui ka uurida.

Töö laiem eesmärk on anda panus eesti keele morfoloogia uurimisse. Eesti keel on rikkaliku vormistikuga keel, kus on ühest morfoloogilisest nähtusest tihti-peale mitu varianti. Varieeruvaid nähtusi leidub nii eesti keele käänd- kui ka pöörd sõnavormistikus ja uurijad on varieerumisi käsitlenud eri materjali kasutades. Eesti keele käänd sõnavormistiku varieerumist on varem uuritud näiteks ajakirjanduskeele (nt Raag 1998; Hasselblatt 2000), küsitluste (nt Kasesalu 2012; Pedaja-Ansen 2015) ja korpusandmete (nt Kaalep 2009; 2010; 2012; Trummer 2005; Palmeos 2014; Tšernova 2014) põhjal. Siinne töö pakub kasutuspõhist lähenemist, st tegeliku keelekasutuse korpuspõhist seiret.

Veelgi laiemalt on vaatluse all ühe keele sünkrooniline varieerumine ja võimalik loomulik areng vormikasutuse näitel. Näiteks võib keeles olla algul kasutusel ainult üks vormivalik. Ühe vormivaliku kõrvale tuleb teine, kaks varianti varieeruvad ning lõpuks on kasutusel ainult teine, hiljem kasutusele tulnud vormivariant. Sel juhul kirjeldab rööpvormide varieerumine keele hetkeseisu ja võib ennustada keele tulevikumuutusi, sest elav keel on pidevas muutumises.

Siinsele sissejuhatusele järgneb 2. peatükk – teoreetilise tausta tutvustus. Selles peatutakse morfoloogia põhiterminitel ja probleemidel, antakse lühike ülevaade teoreetilistest lähtekohtadest: loomulikust morfoloogiast ja kasutuspõhisusest. Samuti tutvustatakse töös käsitletavaid käänmeid: osastavat ja sisseütlevat. 3. peatükis on lühikokkuvõtted kõigist viiest doktoritöö artiklist ning 4. peatükis tulemused ja arutelu. Esmalt käsitletakse uurimuse materjali ja meetodi valikut. Tuuakse välja materjalikogumise probleemid ja töös rakendatud meetodid, mida omavahel võrreldakse. Seejärel on vaatluse all osastava käände vormikasutus. Kõik ainsuse ja mitmuse osastava puhul uuritud varieerumised on toodud alapeatükkide kaupa. Osastava käände käsitluse lõpetab kokkuvõtlik peatükk selle käände vormikasutuse kohta. Järgmisena kajastatakse ainsuse pika ja lühikese sisseütleva kasutuse varieerumise uurimistulemusi. Sisseütleva varieerumist käsitlevad alapeatükid on jaotatud uuritud tunnuste ning kasutatud meetodite järgi. Järgneb kokkuvõtlik peatükk ainsuse sisseütleva käände vormikasutuse kohta. Viimane, 5. peatükk on kokkuvõte, kus tehakse üldistused ja järeldused materjalikogumise põhimõtete, meetodite ning osastava ja sisseütleva käände vormikasutuse kohta.

2. TEOREETILINE TAUST

Teoreetilisi lähtekohti käsitlevas peatükis tutvustatakse väitekirja lähenemisviisi ja teooriatausta. Esimeses alapeatükis tutvustatakse töö seisukohast olulisi põhit termineid ja varasemates morfoloogia ülevaadetes kirjeldatud probleeme, millele keskendutakse ka siinses töös. Järgmistes alapeatükkides tutvustatakse teoreetilisi keelekirjeldusi, millele siinse töö artiklites toetutakse: loomulikku morfoloogiat ja kasutuspõhist lähenemist. Viimasena antakse ülevaade töös käsitletavatest käänetest: osastavast ja sisseütlevast. Peatutakse töö keskmes olevatel ainsuse ja mitmuse osastava ning ainsuse sisseütleva vormidel. Nimetatakse varasemaid töid ja uurimusi, mis on nende käänete kohta tehtud.

2.1. Morfoloogia põhit termineid ja probleeme

Üks morfoloogia põhit termineid on *morfeem* ehk sõna vormiline koostisosa, täpsemalt keelesüsteemi väikseima tähendusega osa. Morfeemi realisatsioon konkreetsetes sõnavormis on *morf*. Seejuures näiteks eesti keele mitmuse osastava *sid*-lõpp on portmanteau'-*morf* ehk *kohvermorph* ehk *kumulatiivne morf*. See tähendab morfi, milles segmenteerimatult väljendub mitu grammatilist tähendust – *sid*-lõpu puhul mitmus ja osastav kääne. Mõnel juhul ei ole äratuntavad terve sõna eri osad ja algvormi põhjal ei saa tuletada teisi paradigma vorme. Näiteks ladina keele ainsuse nominatiiv on *homo* 'mees', mitmuse akusatiiv *homines*, ainsuse genitiiv *hominis* jne.

Siinse töö seisukohalt on oluline termin ka *nullmorph* ehk *varjatud morf*, mis tähendab, et konkreetne morfeem ei ole kuidagi markeeritud, aga avaldub paradigmasisestes opositsioonides, näiteks ainsuse markeerimisel võrreldes mitmusega või *pesa*-tüüpi sõnade lõputa osastava puhul (nt *seda pesa*). Ühe morfi sama tähendusega konkreetsetes sõnavormides esinevaid variante nimetatakse *allomorfideks*. (Viht, Habicht ilmmas: § 12; Bauer 2003: 324, 334–335, 337, 344; Fábregas, Scalise 2012: 1–2, 14–15, 31–32; Haspelmath, Sims 2012: 1–3, 14, 22; Fertig 2013: 66). Laurie Bauer (2003: 335) märgib ka, et näiteks Ameerika traditsioonis ei kasuta osa uurijaid *morfeemi* abstraktse mõistena, vaid *morfi* sünonüümina.

Allomorfi mõiste jaguneb omakorda kaheks: *fonoloogilised allomorfid* ja *supletiivsed allomorfid*. Fonoloogilistel allomorfidel on sama tähendus, lisaks on nende fonoloogiline kuju üsna sarnane, näiteks inglise lekseem *leaf* 'leht', mis ainsuses hääldub [lif] ja mitmuses [li:v] (*leaves* 'lehed'). Need allomorfid esindavad kokkupuutepunkte morfoloogia ja fonoloogia vahel. Supletiivsed allomorfid on ka sama tähendusega, aga nende fonoloogiline kuju ei ole sarnane. (Haspelmath, Sims 2012: 211) Eesti keele fonoloogilised allomorfid on näiteks sõna *ootama* paradigma tüvekujud *oota* ja *ooda* või *lugema* paradigma tüvekujud *luge* ja *loe*. Need on häälikuliselt lähedased variandidid, mis alluvad astmevahelduse üldistele seaduspärasustele. Supletiivsed allomorfid on näiteks

minema paradigma tüvekujud *mine* ja *lähe*, sest need on häälikuliselt väga erinevad. Samuti pole fonoloogilist seost näiteks omadussõna võrdevormidel *hea* ja *parem* ning asesõnavormidel *ise* ja *enese*, *mina* ja *meie*, *sina* ja *teie*, *tema* ja *nema-d*, *see* ja *nee-d*, *too* ja *noo-d*. (Viht, Habicht ilmusas: § 14; EKG 1995: 131)

Fonoloogiliste allomorfide omavahelist suhet kirjeldavad alternatsioonid¹, mis jagunevad kaheks: *automaatsed alternatsioonid* ja *morfofonoloogilised alternatsioonid*. Automaatne alternatsioon on foneetiliselt motiveeritud, see võib olla valikuline ja seda saab rakendada üle sõna piiride. Selline on näiteks saksa keele helitu lõpp: helilisi obstruente hääldatakse helituna, kui need esinevad silbi lõpus, nt *Tage* 'päevad', *Tag* 'päev'. Samas morfofonoloogilised alternatsioonid on kaotanud seose foneetikaga, need on tingitud morfoloogiast ning on kohustuslikud. Need rakenduvad sõna piires ja nende produktiivsus varieerub. Selline on näiteks saksa keele *Umlaut*, nt ainsuses *Buch* 'raamat', mitmuses *Bücher* 'raamatud'. Diakrooniliselt on automaatsetest alternatsioonidest saanud morfofonoloogilised alternatsioonid. Automaatsed alternatsioonid on oma olemuselt fonoloogilised, kuid morfofonoloogilisi alternatsioone on peetud rangelt grammatika fonoloogia- või ka morfoloogiakirjeldusse kuuluvaks. (Haspelmath, Sims 2012: 211–213, 231)

Siinse töö seisukohast on olulised morfoloogia terminid abstraktsemast konkreetsemani:

morfeem – morf – allomorf –

- supletiivne allomorf
- fonoloogiline allomorf –
 - automaatne alternatsioon
 - morfofonoloogiline alternatsioon

Allomorfia puhul on oluline silmas pidada selle tingimusi (ingl *conditioning*), st mis tingimustel mingid allomorfid valitakse. Fonoloogilised allomorfid valitakse tavaliselt fonoloogiliste tingimuste põhjal. (Fábregas, Scalise 2012: 15; Haspelmath, Sims 2012: 25) Supletiivsete allomorfide valik oleneb enamasti morfoloogilistest või leksikaalsetest tingimustest (Haspelmath, Sims 2012: 26).

¹ Termineid *alternatsioon* ja *varieerumine* kasutatakse sünonüümidenä. Siin kasutatakse refereeritud kirjanduse eeskujul terminit *alternatsioon*.

Tabel 1. Tingimustüüpide kokkuvõte (Haspelmath, Sims 2012: 26)

Tingimustüüp	Kirjeldus	Näide
Fonoloogilised tingimused	Allomorfide valik oleneb fonoloogilisest kontekstist	Inglise mitmus [-s], [-z], [-əz] oleneb tüve viimasest häälikust
Morfoloogilised tingimused	Allomorfide valik oleneb morfoloogilisest kontekstist	Hispaania verb <i>ir</i> 'minema' oleneb ajast: <i>ir</i> infinitiivis ja tulevikus; <i>va-</i> olevikus ja imperfektis; <i>fu-</i> perfektis
Leksikaalsed tingimused	Allomorfide valik oleneb konkreetsest leksikaalsest üksusest (üksiksõnast)	Inglise mineviku partitsiip <i>-en/-ed</i> on ennustamatu ja oleneb konkreetsest verbist

Enamik keeleteadlasi keskendub morfoloogiat kirjeldades kas süsteemivälisele seletusele või grammatilise kirjelduse ülesehituse formuleerimisele, mitte mõlemale eesmärgile ühel ajal. Need on kaks peamist suunda tänapäeva teoreetilises morfoloogilises uurimistöös: funktsionaalne suund, mille eesmärk on süsteemiväline seletamine, ja generatiivne (või formalistlik) suund, mis otsib printsiipe sisemisest grammatilisest ülesehitusest. Siiski ei tundu mõistlik morfoloogilist uurimistööd kaheks jaotada, sest ei süsteemivälised tegurid ega sisemised printsiibid ei suuda seletada kõiki morfoloogilisi kasutusmustreid. (Haspelmath, Sims 2012: 9)

Sellisel teoreetilisel taustal esindab väitekirj kasutuspõhist ehk funktsionaalset, mitte generatiivset suunda. Selle väitekirja keskne huviobjekt on kahe käände allomorfid ning nende kasutust kirjeldades ja sellele põhjusi otsides on keskmesse tõstetud vormikasutuse varieerumine.

Ka Andrew Carstairs-McCarthy kirjeldab põgusalt siinse töö seisukohast olulist probleemi, allomorfide olemasolu. Siiski möönab ta, et „see ei ole ühegi generatiivse morfoloogi keskne huviobjekt“. Näited toob ta tuletusmorfoloogiast ja selgub, et osa generativistide jaoks on allomorfia „midagi, mida häbeneda“. (Carstairs-McCarthy 1992: 151–152)

Morfoloogia teoreetilistes käsitlustes (vt nt Carstairs-McCarthy 1992; O’Grady, Guzman 1997: 132–180; Bauer 2003) selgitatakse morfoloogia jagunemist tuletus- ja muutemorfoloogiaks ning kas inglise keele mõju või autori(te) eelistuse tõttu on põhirõhk tihtipeale just tuletusmorfoloogial. Muutemorfoloogia tutvustamisel piirduakse mõnel juhul inglise keele näidetega, nagu mitmuse või mineviku moodustamine (O’Grady, Guzman 1997: 160).

Bauer peatub aga siinse uurimuse seisukohalt huvitavatel muutelõppudel pikemalt, väites, et keeles on kindel hulk muutelõppe, mida ei saa sünkrooniliselt lisada ega ära võtta. Diakrooniliselt on see aga võimalik, näiteks alates 16. sajandist on inglise keel kaotanud ainsuse teise isiku pöördelõpu, mida tänapäeval kasutatakse vaid aeg-ajalt religioonitekstides. Ka mandariini keele kohta väidetakse, et sellesse lisandub aja jooksul morfoloogilist ainet, sh muutelõppe. Ei saa ka kindlalt väita, et tuletusliiteid erinevalt muutelõppudest saaks keeltes

vabalt lisada või ära võtta, ning pole kindel, et tuletusliiteid on keeles alati rohkem kui muutelõppe. Bauer toob näitena soome keele, kus on muutelõppe rohkem kui tuletusliiteid. (Bauer 2003: 102–103) Rohkete muutelõppudega ehk rikkaliku morfoloogiaga on lisaks soome keelele näidetena toodud türgi, ungari ja eesti keel (Haspelmath, Sims 2012: 41).

Kokkuvõttes käsitletakse siinses doktoritöös mitut morfoloogia põhitermini ja probleemi. Süvenetakse osastava ja sisseütleva allomorfide varieerumisse ning selle tingimustesse. Esmalt otsitakse sobivaid materjalikogumise põhimõtteid ja meetodeid. Seejärel kirjeldatakse osastava varieerumist ja otsitakse selle põhjust. Sisseütleva puhul uuritakse nii allomorfi valikut mõjutada võivaid morfonoloogilisi, morfosüntaktilisi kui ka semantilisi tunnuseid.

Seega keskendub töö muutemorfoloogiale. Täpsemalt on vaatluse all käändsõnamorfoloogia. Kuna teoreetilistes morfoloogiakirjeldustes ei pääse esile paljude muutelõppudega, sh läänemeresoome keeled, siis peaks sinne väitekirjandma vajaliku täienduse, käsitledes muutelõppude kasutust ühes rikkaliku muutemorfoloogiaga keeles – eesti keeles. Kasutuspõhise keelekirjelduse süntaktiline vaade varieerumisele peaks pikemas perspektiivis aitama kirjeldada eesti keele (morfoloogia) muutusi – näiteks kas tulevikus osastava või sisseütleva muutelõppe lisandub või kaob ja mis põhjustel.

2.2. Loomulik morfoloogia

Osastava puhul seletatakse ühe rööpvormi teisele eelistamist muu hulgas loomuliku morfoloogia teooriaga (Dressler jt 1987; Wurzel 1989; Dressler 2000), mis hõlmab morfoloogiamuutuste toimumist loomulikkuse suunas. Eesti keeles on loomuliku morfoloogia teooriat viimase kümmekonna aasta jooksul tutvustanud näiteks Kati Pedaja ja Kati Kio (2006), Külli Habicht, Leelo Keevallik ja Ilona Tragel (2006) ning Eva Saar (2017). Loomuliku morfoloogia teooriast antakse lühike ülevaade artiklis A1. See põhineb autori magistritööl, kus on loomuliku morfoloogia teooria üldpõhimõtteid pikemalt tutvustatud (Metslang 2012: 7–24).

Loomulikust morfoloogiast lähtuvaid eesti uurimusi ja üliõpilastöid nimeatakse eesti keele sõnamuutmise tervikkäsitluses (Viht, Habicht ilmumas: § 132). Esmalt tutvustasid ja arvestasid loomulikkuspõhimõtteid Mati Hint (1978a; 1978b; 1979a; 1979b; 1980a; 1980b; 1980c) ning Kristiina Ross (Kross 1984). Loomuliku morfoloogia lähtekohti on oma uurimistöös kasutanud veel Toomas Help (nt 1985; 2004), Peeter Päll (1986), Martin Ehala (1997) jt.

Üldised loomulikkusprintsiibid on ülesehituslik ikoonilisus ehk diagrammilisus (rohkem tähendust – rohkem vormi), ühtsus (üks funktsioon – üks vorm) ja läbipaistvus (üks vorm – üks tähendus). Olemas on ka keelesisesed printsiibid, millel on eesõigus üldiste loomulikkusprintsiiptide ees. Keelesisesteks loomulikkusprintsiiptideks peetakse keelesüsteemile vastavust, muuttüüpide stabiilsust ja produktiivsust. (Dressler jt 1987: 61–62)

Keelesüsteemile vastavus arvestab keelte muutesüsteemide iseloomulike struktuuriomadustega, mis kirjeldavad selle keele struktuuritüüpi ja eristavad

seda teiste keelte muutesüsteemidest. Sellised struktuuriomadused ei kehti kogu muutesüsteemis, näiteks käänamise ja pööramise puhul kasutatakse tavaliselt eri süsteeme. Seetõttu määratakse muutesüsteemi struktuuriomadused muutkondade eri muutesüsteemide abil. Sellised struktuuriomadused määravad, mis on iseloomulik ühe keele muutemorfoloogias. Seejuures ei ole tegu grammatiliste reeglite või universaalidega, vaid ühe keele kasutajate tehtud morfoloogiliste vormide ja reeglite üldistusega. (Dressler jt 1987: 62, 65) Need struktuuriomadused põhjustavad keelemuutust, isegi kui on vastuolus universaalsete loomulikkusprintsipidega (Bauer 2003: 259).

Muuttüüpide stabiilsuse juures on oluline täiendtüüpide mõiste. Muuttüüpide täiend- ehk komplementaarsed tüübid tähendavad, et kahte või rohkemasse muuttüüpi kuulub samade fonoloogilis-derivatiivsete tunnustega sõnu. Muuttüübid jagatakse stabiilsuse järgi kolme rühma:

- stabiilsed muuttüübid – täiendtüüpe pole või on need väikesed; eesti keeles näiteks *koi-*, *tubli-*, *sepp-* ja *õpik*-tüüp²;
- ebastabiilsed muuttüübid – tugevamad ehk suuremad täiendtüübid. Ebastabiilsed muuttüübid loovutavad sõnu stabiilsetesse täiendtüüpidesse; eesti keeles on selline näiteks *number*-tüüp;
- stabiilsuse suhtes neutraalsed tüübid – sama tugevusega ehk võrdselt kasutatavad täiendtüübid; eesti keeles näiteks *kontsert-* ja *ohtlik*-alltüüp, mis kaotavad sõnu *õpik*-tüübile. (Dressler jt 1987: 76–81; näiteid Pedaja 2006: 14 järgi).

Töös lähtutakse varasematest muuttüübijaoitustest. Arvestatakse, et üldiselt kuuluvad ühte muuttüüpi samade fonoloogilis-derivatiivsete tunnustega sõnad. Täiendtüüpide puhul võib aga kogu muuttüüp olla varieerumist põhjustav tegur, kus ühe muuttüübi üldiselt samade fonoloogilis-derivatiivsete tunnustega sõnad hakkavad alguses üksiksõnuti ja siis kogu tüübiga liikuma ühest tüübist teise.

Bauer (2001: 211) defineerib kolmandat keelesisest loomulikkusprintsipi – produktiivsust – morfoloogilise protsessi võimena luua uusi sõnu. Ka muuttüüpe saab jagada produktiivseteks ja ebaproduktiivseteks. Produktiivne muuttüüp on uutele sõnadele avatud ja ebaproduktiivne muuttüüp suletud. Avatud muuttüüpi satuvad laenud, neologismid ja teiste muuttüüpide sõnad ning need ei loovuta sõnu teistesse muuttüüpidesse. Muuttüübi produktiivsus põhineb selle stabiilsusel: enamasti on stabiilne muuttüüp ka produktiivne. Siiski ei tähenda produktiivsus sama mis stabiilsus. Muuttüübi stabiilsuse ja keelesüsteemile vastavuse konflikti puhul domineerib keelesüsteemile vastavus. Et olla keelesüsteemile vastav, võib muuttüüp olla vähem produktiivne, aga sobivate morfoloogiaväliste omadustega sõnu ikkagi vastu võtta. Sellised morfoloogiavälised omadused võivad olla fonoloogilised või semantilis-süntaktilised, eesti keeles ka fonoloogilis-derivatiivsed tunnused. (Dressler jt 1987: 87–89, 92)

² Muuttüüpide jaotus on kogu töös „Eesti keele muutkondade“ (Peebo 1997) järgi, kui tekstis ei ole osutatud muule allikale.

Eesti keeles on kõige produktiivsem *sepp*-tüüp. Sellesse kuulub kõige rohkem sõnu, eesti laps omandab selle muuttüübi esimesena ja selle tüübiga liituvad paljud uued laensõnad, nt *droon*, *fitness* ja *visionäär*. Väga produktiivne on ka *aasta*-tüüp, kuhu on lisandunud nt *grafiti*, *ronila* ja *selfi*. Enamikku muuttüüpe saab pidada produktiivseks, ebaproductiivsed on keerulise vormimoodustusega muuttüübid, näiteks keeruliste tüvevaheldustega *hammas*, *hoolas*, *tütar*; rohkete tüvekujudega keeleajalooliselt *s*-laadivahelduslikud *uus* ja *käsi* ning nimetava ja omastava lõpus eri häälikutega *nimi*- ja *padi*-alltüübid. Sellistesse tüüpidesse uusi sõnu ei lisandu. (Viht, Habicht ilmusas: § 51)

Tekkida võivad printsiipidevahelised konfliktid, millest tavalisim on, et fonoloogias loomulik ei ole loomulik morfoloogias (Bauer 2003: 255). Loomuliku morfoloogia printsiibid peaksid sobima iga tüüpi keele kirjeldamiseks, kuid ilmneb nende printsiipide jäikus ja kohatine vasturääkivus. Keelekasutajat mõjutavad suhtlemisel ja vormikasutuses ka keelevälised tegurid, mis mõjutavad keelestruktuuri omadusi. Sel moel on loomulik või ebaloormulik vastavalt lihtsam või keerulisem inimese tunnetusvõimele.

Keelevälised põhjused on neurobioloogilised (sh psühholoogilised) või sotsiokommunikatiivsed (sh sotsiaalspsühholoogilised). Neurobioloogilised põhjused hõlmavad psühholoogilisi tajupiiranguid ja vastuvõtuprotsessi. Tähtsamad neist käsitlevad mäluipiiranguid, informatsiooni talletamise ja taastamise piiranguid ning valikulise tähelepanu piiranguid info loomisel või vastuvõtmisel. Sotsiokommunikatiivsed põhjused on seotud keele kommunikatiivse ülesandega. Keeles peab arvestama sotsiaalsete teguritega, näiteks kõnelejal tuleb olla empaatiline kuulaja vastuvõtjarolli suhtes. Kõneleja otsib tasakaalu teksti produtseerimise (kõneloome) ja kuulajale tekstist arusaamise võimalikult lihtsaks tegemise (kõnetöötuse) vahel. Seda kõike mõjutavad kõnesituatsioon, kõneleja ja kuulaja sotsiaalsed rollid ning see, mida kuulaja tahab kõneleja arvates kuulda. (Dressler 2000: 291)

Keelevälistest põhjustest ei tulene keelestruktuur, aga sellised põhjused piiravad keeleliste (sh morfoloogiliste) tehnikate valikut. Seega peab ka vormikasutuses arvestama keeleväliste põhjustega, sest need piiravad universaalset keelevõimet ja neist lähtuvad universaalsed keelelised eelistused. (Dressler jt 1987: 11–12)

Eesti keel on tüpoloogiliselt aglutineeriv-flekteeriv keel ja loomuliku morfoloogia printsiibid pole eesti keeles nii hästi kohandatavad kui puhtaglutineerivates keeltes. Sellistes keeltes on parimad võimalused järgida loomuliku morfoloogia üldisi printsiipe: ikoonilisust, ühtsust ja läbipaistvust. Niiviisi võivad sõnad aga pikeneda ja oma optimaalse kuju kaotada (Dressler 2000: 293). Eesti keeles eelistatakse mõnel juhul aga lühemaid vorme ikoonilisuse, ühtsuse ja läbipaistvuse printsiipide järgimise asemel. Kokkuvõttes sobivad loomuliku morfoloogia printsiibid eesti keele mõne vormivaliku selgitamiseks, kuid kindlasti mitte kõigi vormieelistuste seletuseks.

2.3. Kasutuspõhisus

Kasutuspõhise keelekirjelduse terminit kasutas esimesena Ronald W. Langacker 1987. aastal, 1988. aastal defineeris ta seda täpsemalt (Barlow, Kemmer 2000: vii). Seda teoreetilist lähtekohta on nimetatud ka *kognitiiv-funktsionaalseks*. Kasutuspõhisus rõhutab lähenemise olulisimat printsiipi: keele struktuur tuleneb keelekasutusest ja vastupidi. (Tomasello 2003: 5) Langackeri definitsiooni järgi on kasutuspõhise lähenemise puhul kõige olulisemad tegelik keelekasutus ja kõnelejate (keelekasutajate) teadmised sellest. Langacker toob näite inglise keele reeglipäraselt moodustatud mitmusevormide loendist, mida pole tegelikult vaja, sest piisab mitmuse moodustamise reeglist. Seda võib nimetada valearu-saamaks reegli/loendi kohta (ingl *rule/list fallacy*). Grammatika peaks aga sisaldama reegleid ja loendeid. Kuigi loendid ei ole ökonoomsed, võib mõnest selle liikmest sagedal kasutamisel saada keeleüksus (ingl *unit*), mida ei saa taandada üldistele reeglitele. Keeleüksus on kinnistunud kognitiivne struktuur, mille kõneleja on õppinud nii selgeks, et võib seda kasutada automaatselt, pööramata tähelepanu selle üksikutele osadele või ülesehitusele. (Langacker 1987: 492, 494; 1988: 129–130; 2000: 2)

Nii on kasutuspõhise lähenemise järgi keele struktuur ja kasutusjuhud omavahel tihedalt seotud (Barlow, Kemmer 2000: viii). Langackeri definitsiooni põhjal on kasutusjuht (ingl *usage event*) sümbolitest koosnev väljendus, mida kõneleja kasutab kindlatel asjaoludel ja kindla eesmärgiga ning mis sõltub kontekstist. Kõne puhul on kasutusjuht ka väljendi väljaütlemine. (Langacker 1987: 494)

Tegeliku keelekasutuse uurimisel ei saa alahinnata kasutusandmestiku tähtsust. Kui keelesüsteem ja kasutus on tihedalt seotud, peavad teooria ja analüüs toetuma tegeliku keelekasutuse andmestikule. Sellest tulenevalt on oluline sagedus, kuna keelesüsteem põhineb kogemusel. Sagedus ühtaegu nii loob keelesüsteemi kui on ka selle tulemus. Suur sagedus toob kaasa tugeva kinnistumise ja püsimise, samal ajal kui väga väike kasutussagedus viib vastuvõetamatusse ja kaoni. (Langacker 1987: 59; Barlow, Kemmer 2000: x, v; Bybee 2010: 214)

Kasutuspõhises käsitluses on kvantitatiivsed uurimused ülimalt olulised, et mõista keelekogemuse ulatust. Selle teooria järgi põhineb grammatika otseselt keelelisel kogemusel ja vaatluse alla peab võtma igasuguse andmestiku esituse, mitte ainult üldistused. Lastekeele andmestik, psühholingvistilised katsed, kõnelejate keeletaju, korpuse jaotumus ja keelemuutus – kõiki neid andmeid saab rakendada kognitiivsete esituste kohta, et mõista andmestikust esilekerkivaid tunnuseid. (Bybee 2010: 10, 12)

Omavahel on tihedalt seotud ka kasutus, sünkrooniline varieerumine ja diakrooniline muutus. Keeleandmestikust võib ilmned a varieerumisi vormilistest sotsiaalseteni. Variant võib kinnistuda eri põhjustel. Need põhjused võivad olla süsteemisisesed, kontekstist või situatsioonist sõltuvad. (Barlow, Kemmer 2000: xviii).

Keelele on omased struktuur ja regulaarsus, kuid samal ajal ka märkimisväärne varieerumine igal tasandil. Keeled erinevad üksteisest, kuid lähtuvad

samadest printsiipidest. Eri keelte konstruktsioonid annavad edasi samu funktsioone ja põhinevad sarnastel printsiipidel, kuigi on üksteisest erinevad. Ka laused on erinevad, kuigi sama struktuuriga. Niiviisi keeled küll muutuvad ajas, kuid teevad seda küllaltki korrapäraselt. Seega peaks teoorias keskenduma dünaamilistele protsessidele, mis loovad keeli, annavad neile struktuuri ja variatiivsuse. Keel on pigem nagu liivaluide, mitte nagu ehitis, sest keeles on palju varieerumist ja astmelisust. Näiteks võivad keeleüksused liikuda tuletus- ja muutemorfoloogia vahel või konstruktsioonid muutuda produktiivsest ebaproduktiivseks ja vastupidi. Keele üksused ja struktuurid varieeruvad sünkroonilises kasutuses, muutudes pidevalt ning muutes seega keele astmeliseks nähtuseks. (Bybee 2010: 1–2)

Kasutuspõhine lähenemine on tänapäeva eesti keele käsitlustes valdav. Viimastel aastatel on kasutuspõhisust teoreetilise taustana nimetanud näiteks Miina Norvik, Helle Metslang ja Karl Pajusalu (2018), Külli Habicht jt (2018), Maarja-Liisa Pilvik (2017), Liina Lindström ja Kristel Uiboaed (2017), Ilona Tragel (2017), Jane Klavan, Maarja-Liisa Pilvik ja Kristel Uiboaed (2015), Pille Eslon (2013; 2014) jt.

2.4. Käsitletavad käänded

Järgnevates alapeatükkides tutvustatakse ainsuse ja mitmuse osastavat ning ainsuse sisseütlevat käänet. Nii osastava kui ka sisseütleva käände puhul peatatakse esmalt nendega seotud terminoloogial. Seejärel nimetatakse käände funktsioonid „Eesti keele grammatika“ (EKG 1995) ja „Eesti keele süntaksi“ (EKS 2017) põhjal. Kuna siinse doktoritöö artiklid on kirjutatud enne põhjalikumate eesti keele grammatika tervikkäsitluste „Eesti keele süntaks“ (EKS 2017) ja „Eesti keele sõnamuutmine“ (Viht, Habicht ilmumas) valmimist, toetutakse näiteks sisseütleva vormikasutuse kirjeldusel eelkõige EKG-le. Käänete tänapäeva eesti keele lõpuvariandid põhinevad „Eesti keele sõnamuutmisel“ (Viht, Habicht ilmumas) ja lõppude kujunemislugu Huno Rätsepa (1979; 1982) või/ja Aino Valmeti (1956) käsitlustel. Alapeatükkide lõpus antakse ülevaade ainsuse ja mitmuse osastava ning ainsuse sisseütleva uurimisloost: olulisematest uurimustest ja üliõpilastöödest.

2.4.1. Osastav kääne

Eesti keeleteaduse traditsioonis on *osastava käände* sünonüüm *partitiiv* (vt nt Viht, Habicht ilmumas: § 37; EKG 1995: 53). Partitiivi saab defineerida kitsalt ainult morfoloogilise käändena või laiemas tähenduses semantilise mõistena, mis väljendab igasugust osa-terviku suhet (vt nt Vainikka, Maling 1996: 179; Luraghi, Kittilä 2014: 17).

Mõiste laia definitsiooni järgi võivad partitiivi väljendada eri käänded või konstruktsioonid, mis viitavad terviku osale (Matthews 1997: 267; Haspelmath,

Sims 2012: 338). Partitiiviga on tegu, kui mõni vorm või vormikasutusjuhtum tähendab 'osa'. Näiteks prantsuse keele *de* väljendab partitiivi lauses *J'ai mangé du pain* 'Ma sõin (osa) leiba'. (Matthews 1997: 267)

Niiviisi võidakse partitiiviga 'osa' väljendada ka läänemeresoome keeltes. Näiteks soome keeles on semantiline roll PATSIENT partitiivis, kui see on tegevusest ainult osaliselt mõjutatud (nt mõjutatud on ainult osa isikust vm olemist): *Hän otti rahaa* (partitiiv) 'Ta võttis (osa) raha'. Kui PATSIENT on aga täielikult mõjutatud, ei väljendata seda partitiiviga: *Hän otti rahan* (akusatiiv) 'Ta võttis raha'. (Comrie 1981: 120) Samamoodi saab kasutada eesti keele osasihitist ja täissihitist, nt *Kirjutasin parasjagu raamatut oma reisist Indiasse* (osasihitis *raamatut* on osastavas) ja *Kirjutasin raamatu oma reisist Indiasse* (täissihitis *raamatu* on omastavas) (EKS 2017: 259).

Osastav kääne on olemas ka teistes, sh läänemeresoome keeltes (vt nt Blake 1994: 153; Laanest 1975: 100–102; Lehtinen 2007: 85–86). Siinses töös uuritakse ainult eesti keele osastava lõpuvariante ja eesti keele kesksuse tõttu kasutatakse omakeelseid termineid *osastav kääne* või *osastav*.

Eesti keele osastav kääne on abstraktne kääne, mis väljendab osaobjekti, näidates tegevusobjekti või situatsiooni piiritlematust. Lisaks väljendab osastav osaobjektiga sarnase aja- või hulgamääruse, osasubjekti ja osaõeldistäite piiritlematust. Osastavaga saab vormistada ka hulgafraasi laiendit, liitatribuuti või -predikatiivi, mitmuslikku lisandit ja leksikaliseerunud väljendites kohamäärust. Osastav on kasutusel ka hüüdfraaslausetes. (EKS 2017: 281, 286, 477; EKG 1995: 53) Osastavat on nimetatud kõige mitmekesisema vormistikuga käändeks (Valmet 1956: 3), kus samas tüübis võib esineda mitu rööpvormi.

2.4.1.1. Ainsuse osastav

Osastaval on ajalooliselt palju lõpuvariante, seda kõnekeele ajaloolise variantisuse tõttu ja ka seepärast, et eesti keele kirjapanijad olid muulased või polnud ühtse muredaustaga (Valmet 1956: 3–5).

Kirjakeele normingu järgi on praegu ainsuse osastava lõpud:

- *-da*: *ke/da, mi/da, mõn/da, se/da, te/da, to/da*
- *-d*, nt *idee/d, koi/d, tul/d*
- *-t*, nt *raamatu/t, vahtra/t, ase/t, liige/t, mõte/t, soolas/t, suur/t*
- vokaallõpp ehk lõputa osastav, nt *pesa, sõda, seminari, nime, jõge, seppa, ümbrikku* (Viht, Habicht ilmumas: § 38, tabel 21)

Praegused ainsuse osastava lõpud on ajalooliselt kujunenud *-ta* (*-tä*) elemendist, mis võis olla kohakäände (separatiivi) lõpp juba Uurali algkeeles. *-ta* (*-tä*) element võidi algselt liita ainult demonstratiivpronoomenite ja üldist kohta osutavate sõnade tüvedele ning liide pärines deiktisest pronoomenitüvest. Objekti-kääne, osastav, hakkas separatiivist kujunema läänemeresoome-volga algkeeles. Hilises läänemeresoome algkeeles oli kaks osastava lõppu: *-ta* (*-tä*) ja *-da* (*-dä*).

Rõhulise silbiga ja konsonanttüvelise rõhuta silbiga liitus *-ta* (*-tä*), vokaaltüvelise rõhuta silbiga *-da* (*-dä*).

Algkeele peamisest kahest lõpuvariandist on arenenud tänapäevaks neli varianti:

- *-ta* (*-tä*)
 - *-Da* (lühikese vokaaliga pearõhulise silbi järel)
 - *-D* (pika vokaali ja diftongiga pearõhulise silbi järel, kaasarõhulise silbi järel, konsonanttüve helilise konsonandi järel)
 - *-t* (konsonanttüve helitu konsonandi järel).
- *-da* (*-dä*)
 - vokaallõpp ehk lõputa osastav (rõhuta silbi vokaali järel). (Rätsep 1982: 56–57)

Mitmekesise uurimismaterjalina on ainsuse osastav üliõpilastele jt uurijatele varemgi huvi pakkunud. Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis leidub lõputuid osastava morfoloogiast ja süntaksist nii eesti keele kui ka muude läänemeresoome keelte kohta. Näiteks Helve Alla (1954) uuris diplomitöös „Ainsuse osastav eesti keeles“ ainsuse osastava esinemust vanas kirjakeeles ja tänapäeval ning selle eri lõppude kasutust eesti murretes. Kokkuvõtte tehti muuttüüpide põhjal, mis pakub huvi ka siinse töö seisukohalt. Alla (1954: 199) jõudis tõdemuseni, et kirjakeele normingu fikseerimisel on arvestatud rahvakeelt.

Osastavat käsitles veel Tiina Rütmaa (1986) diplomitöös „Partitiivsubjekt ja -objekt eesti ja soome keeles“, Sirje Ratso (1987) diplomitöös „Partitiivikasutus eesti kirjakeeles (jaotumus funktsiooniti 1766. a., 1885. a. ja 1985. a. tekstide põhjal)“ ja Ann Metslang (2012) magistritöös „Varieeruva vormistikuga muuttüüpide osastava käände kasutus eesti kirjakeeles“, millest on välja kasvanud sinne artikkel A1. Osastav on keskmiselt ka Tony Kelleri (2016) magistritöös „Changes in the functions of the partitive in Karelian under the influence of Russian“ („Osastava käände funktsioonide muutumine karjala keeles vene keele mõjul“). Ainult mitmuse osastavat käsitlevad tööd tuuakse välja järgmises alapeatükis „Mitmuse osastav“.

2.4.1.2. Mitmuse osastav

Kirjakeele normingu järgi on praegu mitmuse osastava lõpud:

- *-d*, mis liitub mitmuse tunnusele *i*, nt *aasta/i/d*, *raamatu/i/d*, *vahtra/i/d*, *aseme/i/d*, *liikme/i/d*, *mõtte/i/d*, *soolase/i/d*³
- vokaallõpp ehk lõputa osastav, nt *pesi*, *ümbrikke*, *sõdu*
- *sid*-lõpp, nt *elu/sid*, *idee/sid*, *mõisa/sid* (Viht, Habicht ilmumas: § 38, tabel 22)

³ Mitmuse tunnust *-i* ja osastavalõppu *-d* koos nimetatakse siin ka määratlustega *id-lõpp* või *id-osastav*.

Ajalooliselt liideti *i*-mitmusega osastavalõpud **-ta/-tä* ja **-da/-dä* ehk tunnus ja lõpp koos moodustasid **-ita/-itä* ja **-ida/-idä*. Neist arenesid tänapäevased variandid:

- *-ita/-itä*
 - *-iD*-osastav
- *-ida/-idä*
 - *-i* (mitmuse tunnus) / *-e* / *-u* (muutunud tüvevokaalid) (Rätsep 1979: 3)

Vanas kirjakeeles kasutati mitmuse osastava vormide asemel ulatuslikult mitmuse nimetava vorme, näiteks Heinrich Stahli raamatus „Hand- und Haußbuch“ (1638, III osa) *Teije meehet armastaket omät naiset...*⁴ 'Teie, mehed, armastage oma naised'. 17. sajandi lõpust hakati mitmuse nimetavat aga järk-järgult vähem kasutama ja 1890. aastatel hakkasid mitmuse osastava vormid levima ka kirjakeeles. (Valmet 1956: 266–267; Rätsep 1979: 5)

Mitmuse ***id*-osastavat** kasutati juba 17. ja 18. sajandil. 18. sajandil sagenes *sid*-osastava kasutamine diftongilistel tüvedel, kus ainsuse- ja mitmusevorm oleksid muidu olnud samasugused. Murretes on diftongilistel tüvedel *id*-osastav valdav, kusjuures leidub ka *si*- või *sid*-lõpulisi analoogiavorme. (Rätsep 1979: 3–4)

Vokaallõpuline mitmuse osastav jaguneb tänapäeva eesti keeles kolmeks vastavalt vormi lõpuvokaalile: *u*-osastav, *i*-osastav, *e*-osastav. Vanas kirjakeeles ja murretes leidub ka *a*-osastava vorme. (Rätsep 1979: 9–10, 18)

***sid*-lõpu** üldine kasutamine ja sagenemine eesti kirjakeeles algab 17. sajandi lõpust ning ***si*-lõpu** kasutamine 19. sajandi algusest. *si*- ja *sid*-lõpust said levinud paralleelvormid. (Valmet 1956: 274) Murretes on *si*- ja *sid*-osastav kasutusel põhjaeesti murdealal. *si*-osastavat leidub keskmurdes, saarte, läänemurdes ja Kirde-Eesti rannikumurdes. (Rätsep 1979: 22)

si- ja *sid*-lõppu peetakse tavaliselt flektiivseteks muutelõppudeks, kus mitmuse tunnuse ja osastava piir pole selge, st need väljendavad mitmust ja osastavat tervikuna. (Rätsep 1979: 20–21) Seega on tegu *portmanteau*’- ehk kohvermorfidega. Paul Alvre (1966: 164) on siiski *sid*-lõpu kaheks morfiks jaganud: määratlus *sid*-lõpp on tema sõnul ebatäpne ja tuleks asendada väljendiga *mitmuse tunnus* -si- + *käändelõpp* -d.

Kirjakeele normingu järgi pole *si*-lõpp lubatud olnud. Erandlikult on *si*-osastavat kirjakeeles kasutada soovitanud Valter Tauli 1940. aasta ajakirjas Eesti Keel, ent temagi on hiljem sellest ettepanekust loobunud. (Rätsep 1979: 21–22) Varasemate tähelepanekute järgi kasutatakse aga tänapäeva keeles *sid*-lõpu variandina *si*-lõppu, näiteks õpilaskirjandites ja internetikeeles (vt nt Kukk 2010: 26–27; Soodla 2010: 68–70).

Mitmuse osastava probleemid on huvi pakkunud üliõpilastele jt uurijatele. Ainult mitmuse osastavale keskendus Aino Valmet (1956) kandidaadiväitekirjas „Pluurali partitiiv eesti vanemas kirjakeeles (1524–1857)“. Siinse doktoritöö jaoks huvipakkuvate üksikute lõppude kaupa täheldab Valmet *id*-lõpulise

⁴ Näide vana kirjakeele korpusest vakk.ut.ee (Vaadatud 15.03.2019.)

osastava kasutuse harvenemist 19. sajandiks. *id*-lõpuga paralleelselt hakati kasutama *si*- ja *sid*-lõppu, nt *maid*, *luid* kõrval *maasi(d)*, *luusi(d)*. Ka vokaal-lõppude kasutamine vähenes *si*- ja *sid*-lõpu sagenemise arvel. (Valmet 1956: 269, 271)

Mitmuse osastavat käsitles ka Ellen Uuspõld (1953) diplomitöös „Mitmuse osastav XIX sajandi kirjakeeles“. Selgus, et 1850.–1870. aastatel tõi iga autor kirjakeelde oma kodumurdelisi mitmuse osastava vorme. 1880. aastatel mitmuse osastava vormide kasutamine ühtlustus, kui keelenorming hakkas kajastama keelenormi. (Uuspõld 1953: 156–160)

Mitmuse osastav on fookuses ka Olaf Paabo (1955) diplomitöös „Mitmuse osastav eesti vanemas kirjakeeles“, Tiina Saadre (1962) diplomitöös „*ne*-, *s*-sõnade pluurali partitiiv eesti keeles“, Kaia Jereti diplomitöös (1977) „Mitmuse osastav ning *i*- ja *de*-mitmuse tarvitamine käesoleva sajandi eesti kirjakeeles“, Marge Salumäe (1992) diplomitöös „Pluurali partitiiv Abhaasia Estonka küla eestlaste keeletarvitusel“, uuematest lõputöödest Ireen Trummeri (2005) bakalaureusetöös „Mitmuse osastava käände vormide kasutus eesti kirjakeeles“. Viimases uuriti markersõnade põhjal *pesa*-, *tööline*-, *sepp*-, *rida*- ja *lugemik*-tüübi mitmuse osastava vormide esinemust. Töö materjal pärineb eesti kirja-keele korpuselt, vaadeldud on ajakirjanduskeelt aastail 1890–2001. Lisatud on tähelepanekud internetifoorumite keelekasutuse kohta. (Trummer 2005: 4) Nii ainsuse kui ka mitmuse osastavast on kirjutatud lisaks muid kursuse- ja seminari-töid ning ka murdekogujad on osastava vorme lindistanud ja kirja pannud.

2.4.2. Sisseütlev kääne

Sisseütlev on sisekohakääne, mis vormistab enamasti määrust või täiendit ja väljendab latiivse tähendusega kohta, aega või seisundit. Kindlate verbide rekt-sioonilise laiendina võib sisseütlev väljendada ka isikut, eset või nähtust, kellele või millele on tegevus suunatud, või harva ka põhjust. Sisseütleval on kaks paralleelvormi: pikk vorm (siin *pikk sisseütlev* ehk *illatiiv*) ja lühike vorm (siin *lühike sisseütlev* ehk *aditiiv*). (EKS 2017: 303–304; EKG 1995: 56) Sisseütlev kääne on olemas teisteski läänemeresoome keeltes (vt nt Ylikoski 2011: 242).

2.4.2.1. Ainsuse sisseütlev

Järgnevas käsitletakse ainult sisseütleva käände ainsuse, mitte mitmuse vorme. Viimastes eesti keele grammatika kirjeldustes nimetatakse pikka ehk alati *sse*-lõpulist sisseütlevat kõigis sõnatüüpides võimalikuks ja tavaliseks, st seda saab moodustada kõigist käändsõnadest. Lühike sisseütlev on selle võimalik paralleelvorm, millel lõpp puudub. (EKG 1995: 56–57; EKK 2007: 245–247; Viht, Habicht ilmus: § 38) Tegelikult keelekasutuse uuringutest selgub, et paljude sõnade puhul eelistatakse siiski lühikest vormi (vt nt Hasselblatt 2000; Kio 2006; Kaalep 2009).

EKG järgi oleneb lühikese sisseütleva kasutus sõna fonoloogilis-derivatiivsest struktuurist (nt *ik*-lõpulistes sõnades on eelistatum lühike vorm) ja sõna leksikaalsest tähendusest (sh sellest, mis verbiga sõna koos esineb) ning (sellest tingitud) kasutussagedusest. Paljud sisseütleva vormid on adverbistunud või on neist tekkinud püsiühendid. Lühikese sisseütleva kasutus oleneb idiolektist ja see ei ole normikirjakeeles piiritletud. (EKG 1995: 56–57)

Pika ja lühikese sisseütleva varieerumist on uuritud ka varem ja see on sisseütleva käände kirjelduse üks teravamaid probleeme. On uurijad, kes käsitlevad lühikest sisseütlevat ehk aditiivi ehk suunduvat käännet eraldi käändena. Seni pole aditiivi aga eesti keele käändeks nimetatud, kuna seda ei saa moodustada kõigist käändsõnadest. (Vt nt Rajandi 1963: 410; Viitso 1976: 152–153; Viks 1992: 27)

Ainsuse sisseütleva vormid on tänapäeva eesti keeles:

- **pikk sisseütlev** ehk
 - *sse*-lõpuline, nt *küla/sse*, *hamba/sse* (Viht, Habicht ilmmas: § 38)
- **lühike sisseütlev**, mille alla kuuluvad:
 - *ha*-, *he*-, *hu*-lõpuline sisseütlev, nt *ma/ha*, *pä/he*, *so/hu*, *su/hu*, *tõ/he*, *õ/he*;
 - geminatsiooniline sisseütlev, nt *harjutusse*, *olulisse*, *kätte*, *jõkke*, *raskusse*, *lahtisse*, *ittu*, *sõtta*, *tulle*, *pessa*, *perre*;
 - lõputa sisseütlev (omastava või osastava tüvi), nt *akvaariumi*, *kõrbe*, *kütke*, *kütte*, *mõisa*, *palge*, *puhma*, *seminari*, *taeva*, *tasku*, *voodi*;
 - *de*-lõpuline sisseütlev, nt *suur/de*, *uu/de* (Viht, Habicht ilmmas: § 38, tabel 23).

Tõenäoliselt kujunes sisseütlev alles varases läänemeresoome algkeeles. Sisseütleva käände ajalooline kujunemine näeb skemaatiliselt välja nii: latiivilõpp – *s* – (nt **külas* 'külla' – liideti latiivilõpp *-n* illatiivsuse rõhutamiseks (nt **küläsen*) – nende kõrvale tuli rööpvorm (nt **küläzen*) – *z* muutus *h*-ks (nt **külähen*) – eri läänemeresoome keeltes oli areng erinev (nt eesti *külla*, soome *kylään*, karjala *kyläh*, vepsa *kylhe*). Kui sõna eelnevas kaasrõhulises silbis oli *h* (< **z*) või spirant *γ* või *δ*, säilis sisseütleva lõpp *-sen* ja andis pärast sõnalõpulise *n*-i kadu reeglipärase lõpu *-Ze* (nt **perehesen* – *pereZe*, **venehesen* – *veneZe*, **taivahasen* – *taevaZe*, **paiseyesen* – *paiZeZe*). Vanemates eesti keele käsitlestes esitatakse sisseütlevat eraldi eesti keele käändena alles 19. sajandil. Varem on sisseütleva lõpp *-sse* paigutatud alaltütleva käände alla. (Rätsep 1979: 28–29)

Järgnevas tutvustatakse tänapäeva keele ainsuse sisseütleva variante, kirjeldades lühidalt nende kujunemist ning kasutust vanemas kirjakeeles ja murretes.

Vanas kirjakeeles võib ***sse-sisseütleva*** vorme leida alates 16. sajandist. Murretes on *sse-sisseütlev* iseloomulik põhjaeesti murretes, iseäranis keskmurdes. Lõunaeesti murdealal leidub *sse-sisseütlevat* üksikutes murrakutes. (Rätsep 1979: 29)

***ha*-, *he*-, *hu*-lõpuline sisseütlev** on ajalooliselt kujunenud lõppudest **-zen* – **-hen* – *-han*, *-hen*, *-hon*, *-hun* – *-ha*, *-he*, *-hu*, nt **māhen* – **māhan* – *maha*.

Vanas kirjakeeles leidub ka *h*-lisi sisseütleva vorme. (Rätsep 1979: 30, 32) Tänapäeva eesti keeles on kuus *hV*-list sisseütleva vormi: *maha*, *pähe*, *sohu*, *suhu*, *tõhe* ja *õhe*. (Viht, Habicht ilmumas: § 13). Murretes ongi *h*-line sisseütlev tavaline vormides *maha*, *pähe*, *sohu* ja *suhu*. Vorme *tõhe* ja *õhe* leidub ainult lõunaeesti murretes ja mõnes saarte murde murrakus. Võru murdes on *he*-line sisseütleva lõpp tavaline. (Rätsep 1979: 32, 34)

Geminatsiooniliste sisseütlevavormide puhul muutub lühike konsonant topeltkonsonandiks ehk geminaadiks. Sellised vormid tekkisid 15. sajandi paiku arvatavasti tüvekonsonandi gemineerumise tõttu, nt **rapahan* – **rapaan* – **rapaa* – **rappa*.

Kõige rohkem kasutatakse geminatsioonilist sisseütlevat lõunaeesti murretes. Põhjaeesti murdealal leidub geminatsioonilist sisseütlevat peamiselt kesk-, lääne- ja idamurdes. (Rätsep 1979: 34–36)

Lõputa sisseütlev on (astmevahelduse korral tugevaastmeline) vokaaltüvetaline vorm, mis sarnaneb omastava- või osastavavormiga (nt *jalga*, *seminari*). (Rätsep 1979: 36)

Vanas kirjakeeles on lõputa sisseütlev levinum kui tänapäeval. Olenevalt tüve pikkusest esineb lõputa sisseütlevat ka eesti murretes. (Rätsep 1979: 38–39)

de-lõpulise sisseütleva asemel kasutati vanas kirjakeeles esialgu lõputa sisseütlevat, seejärel *de*-lõpulist vormi. Eesti murretes on *keel*-tüübis nii lõputa kui ka *de*-lõpulist sisseütlevat. (Rätsep 1979: 39–40)

Ka sisseütlevat oma variantsusega on varasemates uuringutes käsitletud, neist antakse ülevaade eesti keele sõnamuutmise tervikkäsitluses (Viht, Habicht ilmumas: § 159). Tartu Ülikooli eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis leidub eesti ja soome keele ning eesti murrete sisseütlevateemalisi lõputüüpe. Lisaks murdeainestikule, kursuse- ja seminaritöödele on arhiivis Ilmar Reimani (1956) diplomitöö „Illatiiv eesti murretes“, Ingrid Sõnajala (1956) diplomitöö „Illatiiv eesti kirjakeeles“, Salme Hüdsi (1959) diplomitöö „Illatiiv eesti kirjakeeles“, Maret Bergströmi (1991) diplomitöö „Lühike illatiiv tänapäeva eesti kirjakeeles“, Anne Kaaberi (2000) bakalaureusetöö „Lõuna-Eesti illatiivi ja inessiivi moodustusest“, Maarja Keba (2000) bakalaureusetöö „Soome illatiivi tõlkevasted eesti keeles“, Kati Kio bakalaureusetöö (2002) „Sisseütleva ja suunduva käände problemaatikast“, Maarja Keba (2004) magistritöö „Keittää puuro maitoon – suomen kielen illatiivi, sen lokaalisuus ja käännösvastineet virossa“ („*Keittää puuro maitoon* – soome keele illatiiv, selle lokaalsus ja tõlkevasted eesti keeles“) ning Kati Kio (2006) magistritöö „Sisseütleva käände kasutus eesti kirjakeeles“. Kio magistritöö materjal pärineb õpilasküsitlustest ja lingvistikaolümpiaadi töödest. Kio jagas sõnad muuttüüpidesse ja leidis, et rööpvormi võimaluse korral eelistatakse lühikest vormi. Lühikest sisseütlevat eelistatakse *pesa*- ja *sepp*-tüübis, pikka sisseütlevat *tööline*-tüübis, sest selles tüübis satuks muidu kõrvuti kaks rõhulist silpi. Püsiühendites kasutatakse Kio tulemuste järgi enamasti lühikest sisseütlevat, seega kivineb pigem lühike vorm. Kio andmetel mõjutavad sisseütleva vormikasutust eelkõige noomeni struktuur ja kasutaja subjektiivne keeletaju. (Kio 2006: 113, 125–126)

Doktoritöös „The effects of planned change on Estonian morphology“ („Keelekorralduse mõjud eesti morfoloogias“) käsitles Virve Raag nelja morfoloogilist varieerumist eesti keeles, millest üks on ainsuse lühike sisseütlev. Tema materjal pärineb 1887.–1991. aasta ajalehtedest. Raag kirjeldas keelekorralduslikust aspektist ka kõiki ainsuse lühikese sisseütleva variante eraldi. (Raag 2008: 26, 62–89)

Cornelius Hasselblatt on uurinud 2000-t sisseütleva käände näidet aja- kirjanduskeelest ja jõudnud järeldusele, et eesti keele ainsuse sisseütlev on eelistatult lühike. Enamik pikkadest sisseütleva vormidest esines sõnadega, mille puhul polnud lühike vorm teoreetiliselt võimalik (*aastasse, raamatusse*). Kui rööpvorm oli võimalik, eelistati seda. Hasselblatt on väitnud ka, et sisseütleva vormi valik ei olene verbist, millega vorm koos esineb. (Hasselblatt 2000: 801, 803)

Ka Heiki-Jaan Kaalep on jõudnud Tartu Ülikooli morfoloogiliselt märgendatud korpuse andmete põhjal tulemusele, et eelistatum on lühike sisseütlev, juhul kui see on sõna häälikulise ja tuletusliku kuju tõttu võimalik, v.a mõnekümne erandsõna puhul. *ne-* ja *s-*sõnade lühikese sisseütleva valikul peatutakse eraldi, see oleneb ka sõna pikkusest ja homonüümia vältimise vajadusest. (Kaalep 2009: 423)

Kokkuvõttes on varem leitud sisseütleva vormikasutusele eri põhjusi, mida võetakse arvesse ka siinses uuringus. Ainsuse sisseütleva vormikasutuse varieerumist käsitletakse alapeatükis 4.6. Selles kirjeldatakse täpsemalt tunnuseid, millega on varem sisseütleva vormivalikuid põhjendatud ja mida kasutatakse siinses analüüsis.

3. ARTIKLITE LÜHIKOKKUVÕTTED

Väitekiri koosneb sissejuhatusest ja autori viiest teadusartiklist, mis on esitatud teemade kaupa, mitte ilmumise järjekorras. Artiklites kasutatakse eri materjali-kogumise põhimõtteid ning meetodeid, mille tulemusel kirjeldatakse eesti keele vormikasutuse varieerumist osastava ja sisseütleva käände näitel. Artiklid A1 ja A2 käsitlevad osastavat; A3, A4 ja A5 sisseütlevat käänat. Selles peatükis tuuakse iga artikli puhul välja, kumba käänat on uuritud – osastava puhul täpsustatakse, millised rööpsused on vaatluse all. Nimetatakse artiklite taustaks olnud teoreetilisi lähtekohti, tutvustatakse lühidalt materjali, meetodeid ja analüüsi tulemusel selgunud vormieelistuste põhjusi. Järgmises, tulemuste ja arutelu peatükis antakse ülevaade materjali ja meetodi valikust ning osastava ja sisseütleva vormikasutusest.

Artiklites A1 ja A2 vaadeldakse osastava käände vormikasutust. **Artiklis A1** uuritakse ainsuse osastava vokaal- ja *t*-lõpu varieerumist; mitmuse osastava *id*- ja *sid*-lõpu, vokaal- ja *sid*-lõpu, vokaal- ja *id*-lõpu ning *si*- ja *sid*-lõpu varieerumist. Teoreetilise taustana kirjeldatakse loomuliku morfoloogia printsiipe. Analüüsitav materjal pärineb eesti keele koondkorpuse⁵ uue meedia korpusest⁶, mis hõlmab jututubade, uudisgruppide, foorumite ja kommentaaride tekste 2000. aastate algusest. Osastava varieerumise uurimiseks on valitud toimetamata tekstid, et need kirjeldaksid eelkõige tegelikku keelekasutust, mitte keeletoimetajate valikuid. Seetõttu ei ole tegu normikirjakeelega, vaid interneti-keelega, kus kirjutajad võiksid teha spontaanselt loomulikke valikuid ja kasutada suulisele keelele lähedast keelt. Toimetamata tekstid peaksid varieerumise kirjeldamiseks sobima, kuna muu hulgas uuritakse rööpvorme, mida normikirjakeeles ei leidugi (nt mitmuse osastava *soolane*-tüübi vokaallõpp ja *oluline*-tüübi *id*-lõpp). Rööpvorme vaadeldakse muuttüüpide kaupa ning igast muuttüübist on valitud markersõnad, mille korpussagedusi uuritakse. Vormikasutuse põhjustena nimetatakse näiteks loomuliku morfoloogia printsiipe, fraasisisest analoogiat, muuttüübi analoogiat, sõna rõhustruktuuri muutumist, vormihomonüümia vältimist, sõna sagedust, raskusi türevokaali valikul ning seost ainsuse- ja mitmusevormide vahel.

Artiklis A2 keskendutakse ainult mitmuse osastava *si*- ja *sid*-lõpu varieerumisele. Tutvustatakse artikli teoreetilist lähtekohta – kasutuspõhist keelekirjeldust. Materjal on kogutud uue meedia korpusest kvantitatiivse meetodiga, korpuse tekstitöötlusega. Materjali hulgas on kõik korpusest leitud sõnad, mille mitmuse osastava *si*- ja *sid*-lõpp varieerus. Analüüsi laad on pigem kvalitatiivne. Uuritakse, kas muuttüüp, sõnaliik, fraasisisene analoogia ning vormi

⁵ <https://keeleressursid.ee/et/83-article/clutee-lehed/192-segakorpus>
(Vaadatud 13.02.2019.)

⁶ <https://keeleressursid.ee/et/keeleressursid-cl-ut/korpused/83-article/clutee-lehed/212-koondkorpus-uus-meedia> (Vaadatud 13.02.2019.)

paiknemine vooru alguses või lõpus mõjutavad *si-* või *sid-*lõpulisel mitmuse osastava vormi valikut.

Artiklite A3, A4 ja A5 teema on ainsuse sisseütleva vormikasutus, mh otsitakse sobivaid materjalikogumise põhimõtteid ning meetodeid. **Artiklis A3** uuritakse ainsuse sisseütleva pika ja lühikese vormi valiku olenemist kaheksast morfofonoloogilisest tunnusest: astmevahelduslikkus, astmevahelduse liik, astmevaheldusmall, algvormi välde, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall, algvormi lõpphäälik ja omastavatüve silpide arv. Materjal pärineb Tartu Ülikooli morfofonoloogiliselt ühestatud korpusest⁷. See koosneb peamiselt toimetatud tekstidest: ilukirjanduse, ajakirjanduse, populaarteaduse ja seaduste allkorpustest. Toimetamata tekstidest on korpuses transkribeeritud suuline kõne. Sisseütleva puhul ei uurita markersõnade vormikasutust, vaid suuremat hulka materjali. Seetõttu on korpuse valikul oluline kasutusmugavus: korpus on juba morfofonoloogiliselt märgendatud ning pika ja lühikese sisseütleva vormid eraldi otsitavad. Artiklis on enamasti lähtutud kasutuspõhisest keelekirjeldusest. Uuritakse kaheksat morfofonoloogilist tunnust, millest võiks oleneda sisseütleva valik. Meetod on ühetunnuseline analüüs: hii-ruut-test ja standarditud Pearsoni jäägid. Tulemuseks saadakse, et sisseütleva vormi valikul on kaheksast tunnusest olulised kuus: astmevahelduslikkus, astmevahelduse liik, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall, algvormi lõpphäälik ja omastavatüve silpide arv. Olulisteks tunnusteks ei osutunud astmevaheldusmall ja algvormi välde.

Artiklis A4 kirjeldatakse ainsuse sisseütleva pika ja lühikese vormi valiku olenemist morfosüntaktilistest ja semantilistest tunnustest: sõnaliik, lauseliige, rektisioonilisus ja püsiühendilisus; nimelisus, pärisnime semantiline rühm, üldnime semantiline rühm ja verbi tähendus. Artiklite A4 ja A5 materjali kuuluvad ainsuse sisseütleva vormid peaaegu kõigist Keeleveebi⁸ kaudu kättesaadavatest korpustest. Tõenäoliselt toimetatud on ilukirjanduse, ajakirjanduse, populaarteaduse ja teaduse tekstid, Riigikogu stenogrammid ning Eesti ja Euroopa Liidu seadused. Toimetamata tekste hõlmavad eestikeelsete veebilehtede korpus etTenTen ja uue meedia korpus. Korpustest jäävad välja vaid tasakaalus korpus ja murdekorpus. Keeleveebi korpuste puhul on määrav kasutusmugavus: korpused on morfofonoloogiliselt märgendatud ning Keeleveebi kasutajaliidese kaudu saab otsida soovitud vorme. Kuna korpusi on palju ja need hõlmavad eri tekste, peaksid need andma ülevaatliku pildi ainsuse sisseütleva vormikasutusest. Analüüsi lähtekoht on kasutuspõhine keelekirjeldus. Meetod on ühetunnuseline analüüs: hii-ruut-test ja standarditud Pearsoni jäägid. Nende tulemusi kontrollitakse veel n-õ osa ja terviku meetodiga ning efekti suurust hindava Craméri seosekordajaga V. Sisseütleva vormikasutuses on ühetunnuselise analüüsi järgi

⁷ <https://keeleressursid.ee/et/keeleressursid-cl-ut/korpused/83-article/clutee-lehed/143-morfokorpus> (Vaadatud 13.02.2019.)

⁸ www.keeleveeb.ee (Vaadatud 13.02.2019.)

olulised kaheksast vaadeldud tunnusest viis: rektsioonilisus, püsiühendilisus, nimelisus, pärisnime semantiline rühm ja üldnime semantiline rühm.

Artiklis A5 põhjendatakse ainsuse sisseütleva vormikasutust varem käsitletud morfofonoloogiliste, morfosüntaktiliste ja semantiliste tunnustega, lisatakse ka üks morfofonoloogiline tunnus: viimase kõnetakti silpide arv. Kasutatakse sama materjali, mis artiklis A4. Teoreetiline taust on kasutuspõhine keelekirjeldus, meetodina kasutatakse aga mitmetunnuselist analüüsi – klassifitseerimispuid. Mitmetunnuselise analüüsi põhjal on sisseütleva valikul olulised tunnused astmevaheldusmall, algvormi välde, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall ja viimase kõnetakti silpide arv.

4. TULEMUSED JA ARUTELU

Tulemuste ja arutelu peatüki ülesehitus lähtub väitekirja eesmärkidest. Üks eesmärk on selgitada välja morfoloogilise varieerumise uurimiseks sobivad materjalikogumise põhimõtted ja meetodid. Esimeses alapeatükis (4.1) kirjeldatakse kõigi artiklite materjali: mis korpus(t)est andmed kogutakse ja mitu sõna või vormi on vaatluse all. Teises alapeatükis (4.2) käsitletakse praktilisi probleeme, mis materjali kogudes ette tulid. Arutletakse, kuidas leida korpustest soovitud morfoloogiliste omadustega vormid (4.2.1) ja mida teha tekstikorpuse kordustega (4.2.2). Analüüsitakse, kas sama sõna vormikordusi arvestada või mitte arvestada materjali hulka (4.2.3) ja kas kasutada tasakaalustamata või tasakaalustatud valimit (4.2.4). Pärast materjali probleeme asutakse meetodi valiku juurde (4.3). Eri meetodite rakendamise käsitlused on ühe või mitme kaupa jagatud alapeatükkidesse „Markersõnade korpusagedus ja tekstitöötlus“ (4.3.1), „Ühetunnuseline analüüs: hii-ruut-test, standarditud Pearsoni jäägid, osa-terviku meetod ja efekti suurus“ (4.3.2) ning „Mitmetunnuseline analüüs: klassifitseerimispuud“ (4.3.3).

Pärast materjalile ja meetodile keskendumist lähtutakse väitekirja teisest eesmärgist välja selgitada, milliseid osastava ja sisseütleva rööpvorme eelistatakse ning mis põhjustel. Osastava juures (4.4) käsitletakse ainsuse osastava (4.4.1) vokaal- ja *t*-lõpu (4.4.1.1) ning mitmuse osastava (4.4.2) *id*- ja *sid*-lõpu (4.4.2.1), vokaal- ja *sid*-lõpu (4.4.2.2), vokaal- ja *id*-lõpu (4.4.2.3) ning *si*- ja *sid*-lõpu (4.4.2.4) varieerumist. Osastava käände vormikasutust analüüsivad peatükid lõppevad vahekokkuvõttega (4.5). Selles tutvustatakse rööpvormide eelistusi, põhjendatakse vormikasutust ja tehakse keelekorralduslikke märkusi materjalist nähtunud üksiksõnade või muuttüüpide kaupa. Doktoritööl pole keelekorralduslikku eesmärki, kuid välja on toodud üksiksõnad, mille vormieelistused lahknevad kirjakeele normingust. Põgusalt arutletakse selle üle, mis võiks tulevikus kirjakeele normingus muutuda, kui lähtuda tegelikust keelekasutusest.

Ainsuse pika ja lühikese sisseütleva varieerumist (4.6) tutvustatakse eri tunnuste ning meetodite kaupa. Alapeatükkides uuritakse ühetunnuselise analüüsiga morfofonoloogilisi (4.6.1), morfosüntaktilisi (4.6.2) ja semantilisi (4.6.3) tunnuseid, millest võiks ainsuse sisseütleva vormi valik oleneda. Viimasena rakendatakse samade tunnuserühmadega mitmetunnuselist analüüsi (4.6.4). Ka sisseütleva käände vormikasutusele keskenduvad peatükid lõppevad vahekokkuvõttega (4.7).

4.1. Materjali valik

Kõigi artiklite materjal on kogutud Tartu Ülikooli eesti keele korpustest. Osastavat käsitlevate artiklite A1 ja A2 materjal pärineb internetikeelest: Tartu Ülikooli koondkorpuse uue meedia allkorpusest. Korpuses on u 22 miljonit teksti-

sõna ja see koosneb jututubade, uudisgruppide, foorumite ja kommentaaride allkorpusest. Selliste allkorpuste tekstid on toimetamata ja seetõttu tänaväärne materjal, uurimaks keele tegelikku kasutust, spontaanset ja suulisele keelele lähedast internetikeelt.

Artiklis A1 otsitakse korpusest sõnu muuttüüpide kaupa. Iga muuttüübi sõnu kirjeldatakse kuue n-ö markersõna põhjal, mille morfoloogilised omadused peaksid iseloomustama ka teiste sellesse tüüpi kuuluvate sõnade struktuuri. Iga käsitletava muuttüübi kohta tuuakse loend kuue markersõna rööpvormide sagedustega. Enamasti on loendi esimesed kolm markersõna „Eesti kirjakeele sagedussõnastiku“ (EKKSS) järgi selle muuttüübi kõige sagedamad sõnad. Sagedate sõnade kohta uuritakse, kas nende vormikasutus erineb teiste markersõnade omast. EKKSS-i põhjal ei olnud siiski võimalik leida kolme sagedamat sõna kõigist muuttüüpidest. Eraldi on nimetatud, kui vaatluse all on üle kuue markersõna, näiteks otsitakse *ohuline*-tüübi *id*-lõpulist osastavat kümne sõnaga. Mõnel juhul on ka uuritavaid rööpvorme rohkem kui kaks, nt *kontsert*-alltüübis vokaallõpp, tugevas ja nõrgas astmes *id*-lõpp ning *sid*-lõpp. Kokku vaadatakse 16 vormikasutuse varieerumist: 15 varieerumist muuttüüpide kaupa, lisaks mitmuse osastavas paralleelse *si*- ja *sid*-lõpuga sõnad.

Artiklis A2 kasutatakse tekstitöötlust. Uue meedia korpuse failid laaditakse alla ja morfoloogiliseks analüüsiks kasutatakse automaatse märgenduse programmi Estmorf⁹. Seejärel otsitakse failidest kõiki mitmuse osastavaks märgendatud sõnavorme, mida leidub nii *si*- kui ka *sid*-lõpulisena. Nende tulemuste järgi tehakse päringud uue meedia korpuse kasutajaliidesega. Kõik sõnavormid loetakse ühe kaupa üle. Materjalis on kõik sõnad, mille *si*- ja *sid*-lõpp korpuse järgi varieeruvad – selliseid sõnu on 205. Materjali kuuluvad ka sõnad, mille mõlemat vormi leidub vaid üks kord.

Sisseütlevale keskenduva artikli A3 materjal pärineb Tartu Ülikooli morfoloogiliselt ühestatud korpusest, mis koosneb ilukirjanduse, ajakirjanduse, populaarteaduse ja seaduste tekstidest ning transkribeeritud suulisest kõnест, kokku 613 000 tekstisõna. Andmestikku on võetud iga teine ainsuse aditiivi ja illatiivi vorm. Kokku on saadud 2340 sisseütleva vormi: 1524 aditiivi- ja 816 illatiivivormi. Nende illatiivivormide hulgas on ka sellised, millega ei ole aditiivi rööpsus võimalik. Lõplikus materjalis vaadeldakse ainult neid vorme, millest saab teoreetiliselt rööpvorme moodustada, lähtutakse 2013. aasta ÕS-ist. Sisse on arvestatud ka korduvad vormid ja kokku saadakse 1710 vormi: 1522 aditiivi- ja 188 illatiivivormi.

Artiklite A4 ja A5 materjali kuuluvad ainsuse sisseütleva vormid peaaegu kõigist Keeleveebi kaudu kättesaadavatest korpustest: ilukirjanduse, ajakirjanduse, populaarteaduse, teaduse, Riigikogu stenogrammide, Eesti ja Euroopa Liidu seaduste tekstide korpus, lisaks etTenTen ja uue meedia korpus. Korpustest jäävad välja vaid tasakaalus korpus, mille sisu on teistes korpustes olemas, ja murdekorpus, kuna eesmärk pole kirjeldada sisseütleva kasutust murdekeeles.

⁹ <https://www.eki.ee/keeletehnoloogia/projektid/estmorf/estmorf.html>
(Vaadatud 13.02.2019.)

Päringud tehakse etTenTenist ja eesti keele koondkorpuses sisalduvatest korpustest. Internetist alla laaditud eestikeelsete veebilehtede korpus etTenTen sisaldab 270 miljonit tekstisõna, eesti keele koondkorpus 240 miljonit tekstisõna – seega tehakse otsingud kokku u 510 miljoni tekstisõna seast. Keeleveebi täpsema otsinguga on leitud ainsuse illatiivi vormid (otsing *sg ill*) ja aditiivivormid (otsing *adt*). Hiljem pole Keeleveebi täpsem otsing eraldi aditiivivorme otsida võimaldanud, vaid kõiki ainsuse või mitmuse sisseütleva vorme saab otsida korraga (*sg ill* või *pl ill*). Niiviisi leiti Keeleveebi korpustest 1095 teoreetiliselt varieeruvat aditiivi- ja 1095 illatiivivormi. Kokku saadi 2190 sisseütlevavormi, mille hulka on arvestatud ka kõik korduvad vormid. See materjal vaadati sõna kaupa läbi seni, kuni uusi varem esinemata vorme lisanud väga vähe – nt 800 sisseütlevavormi puhul leiti viis uut teoreetiliselt varieeruvat illatiivivormi. Sellisel juhul tundus valimi edasine suurendamine liiga tömahukas. Seega jäid valimist välja väga harva kasutatavad aditiivi- ja illatiivivormid. Väikse esinemissageduse tõttu peaks nende mõju seletavate tunnuste puhul olema kaduvväike. Lõpliku valimi suuruseks saadi 840 vormi: 420 aditiivi- ja 420 illatiivivormi. Iga vorm jäi materjali hulka ainult üks kord, st need ei kordu: vorm *majasse* võis algse 1095 illatiivi hulgas esineda mitu korda, aga lõpliku 420 hulka pääses see vorm ainult korra. Vorm *majja* võis aga materjalis sisalduda – 41 sõnaga ongi lõplikus materjalis nii aditiivi- kui ka illatiivivorm.

Materjali valik peab sobituma artiklite teoreetilisele taustale. Artikli A1 taust on loomulik morfoloogia, mis sobib markersõnade abil leitud osastavavormide vormieelistuste põhjendamiseks. Artiklite A2–A5 üldiselt kasutuspõhise lähene-mise puhul peab rõhutama kasutusandmestiku tähtsust, näiteks otsima korpusest kõik kindlate morfoloogiliste omadustega vormid ja tegema üldistusi nende kasutuse kohta. Sellisele teoreetilisele taustale sobib kõige paremini artikli A2 materjal, kus tekstitötlusega on leitud kõik morfoloogilise märgenduse järgi mitmuse osastava *si*- ja *sid*-lõpulisel vormid. Vaatluse all on neist ainult korpuses varieeruva *si*- ja *sid*-lõpuga sõnad, kuna pole teoreetilist käsitlust, mille järgi ainult *sid*-lõpulisena leitud vormid võiksid esineda ka *si*-lõpulisena. Kokku 205 sõna esinevad mitmuse osastavas nii *si*- kui ka *sid*-lõpulisena.

Artiklites A3–A5 käsitletud sisseütlevavorme ei kaasatud materjali aga teksti-tötlusega, vaid kindlate morfoloogiliste omadustega vorme otsiti Keeleveebi kaudu. Korpuses varieerusid aditiiv ja illatiiv artikli A3 materjalis 14 sõnaga ning artiklite A4 ja A5 esialgses materjalis 45 sõnaga (vt artikkel A4 lisa), lõplikus materjalis 41 sõnaga.

14 varieeruvat sõna, samuti 41 või 45 varieeruvat sõna on aga liiga vähe, et teha üldistusi aditiivi ja illatiivi varieerumise kohta. Sellepärast võeti materjali ka korpuses aditiivis või illatiivis esinenud sõnad, mis sisseütlevas käändes teoreetiliselt varieeruvad. Et teoreetiline taust oleks ühtne, otsustati artiklites A3–A5 rööpvormide olemasolu ehk varieerumise üle 2013. aasta ÕS-i põhjal.

Korpusest otsiti suulises suhtluses ja internetikeeles tähele pandud kirjakeele normingust hälbivaid aditiivivorme, nagu *Eesti*, *Hiina* või *riide*. Selliseid vorme aga korpusest ei leitud ehk korpus ei kajastanud niisuguseid kirjakeele

normingust hälbivaid varieerumisi. Seepärast otsustati lähtuda ainult kirjakeele normingu järgi lubatud rööpvormidest ja tugineda 2013. aasta ÕS-ile. Muut tüüpide puhul, mille juures on märke „sobival juhul võib keeletarvitaja lühivorme ka juurde moodustada“ (ÕS 2013: 20–22), peetakse rööpsusega sõnadeks ainult neid, kus aditiivivorm on sõnaartiklis toodud.

Seega on korpusest leitud varieeruvate sõnade vähese hulga tõttu kaasatud ka teoreetiliselt varieeruvaid sõnu, et uurida, mis tunnustest oleneb sisseütleva vormi valik. Suurema korpuse korral oleks saanud ka sisseütleva materjali koguda sarnaselt osastavat käsitleva artikliga A2: kasutada tekstitöötluse meetodit ning otsida korpusest kõik aditiivis ja illatiivis varieeruvad sisseütlevavormid. Tulevikus saaks kasutada ka meetodit, millega lisada lemma ehk konkreetne vorm juhusliku mõjuna, ja uurida seejärel, millised seletavad tunnused sisseütleva valikut mõjutavad.

4.2. Materjalikogumise probleemid

4.2.1. Soovitud morfoloogiliste omadustega vormi leidmine

Sobivate vormide leidmiseks võib otsida korpusest markersõnu, mille puhul ei esine vormihomonüümiat. Kui see esineb, tuleb kõik vormid ükshaaval kontekstis üle vaadata ja tähenduse järgi otsustada, kas tegu on otsitava vormiga. Sellist meetodit kasutati artiklis A1, kus 400 ja enama vastuse puhul ei hakatud vorme üksikult üle lugema.

Kui materjali ei koguta markersõnade kaupa, vaid morfoloogilise info põhjal (siin arv ja kääne), võib olla üsna raske leida korpusest soovitud vorme. Kui korpuse failid on kättesaadavad, saab kasutada automaatse morfoloogilise märgenduse programmi Estmorf ja niiviisi soovitud vormid märgendada. Seda võimalust kasutati artiklis A2. Kuna märgendamine toimub automaatselt, ei sobi selline meetod väga täpsete tulemuste saamiseks. Näiteks artiklis A2 otsiti Estmorfi abil uue meedia korpusest mitmuse osastavas nii *si-* kui ka *sid-*lõpulisi vorme ning täpsemad päringud tehti kasutajaliidese kaudu, et vältida vormihomonüümiat ja trükivigu.

Vormide morfoloogilise info põhjal otsimiseks saab teha päringuid morfoloogiliselt ühestatud korpusest. Erinevalt automaatsest märgendamisest on selle korpuse eelis, et ühestatud on käsitsi: „Iga teksti on ühestanud teineteisest sõltumatult vähemalt 2 inimest; kolmas on tulemused hiljem ühtlustanud“¹⁰. Artikli A3 seisukohast on oluline ka see, et eraldi sai otsida aditiivi- ja illatiivivorme.

Artiklite A4 ja A5 jaoks otsiti morfoloogilise info põhjal vorme Keeleveebi kaudu kättesaadavatest korpustest. Nendes korpustes on küll rohkem materjali kui morfoloogiliselt ühestatud korpuses, kuid neid pole nii hõlbus kasutada. Esiteks on Keeleveebi korpused automaatselt märgendatud ja näiteks sisseütleva

¹⁰ <https://keeleressursid.ee/et/83-article/clutee-lehed/143-morfkorpus>
(Vaadatud 15.03.2019.)

vormide puhul esineb palju vormihomonüümiat (nt omastav *passi* : osastav *passi* : sisseütlev *passi*). Seetõttu tuleb kõik materjali vormid kontekstis üle vaadata. Selline töö võtab aga palju aega ja seab piirangud valimi mahule. Teiseks ei saa praegu Keeleveebi täpsema otsingu kaudu enam eraldi aditiivivorme otsida ja seetõttu oleks Keeleveebi korpusi sisseütleva rööpsuste uurimiseks väga raske kasutada. Artiklite A4 ja A5 materjal on kogutud aga 2015. aastal, kui täpsema otsinguga *sg ill* sai otsida ainult ainsuse illatiivivorme ja otsinguga *adt* ainult aditiivivorme.

4.2.2. Tekstikorpuse kordused

Artikli A1 materjali kogudes ilmnes tekstikorpuse kasutamise olemuslik probleem: kordused. Ka eesti keele koondkorpuse kasutajaliidese lehelt¹¹ võib leida (tõenäoliselt korduma kippuva) küsimuse „Miks ma saan korpusepäringule vastuseks mitu korda sama lause?“. Korpuse loojad selgitavad vastuses¹², et tegu on lühikeste sagedate lausetega (nt *See on tõsi.*), stamplausetega (nt *Avaldatud foto honorar 750 krooni puhtalt!*) või üksikute lausete ja korduvate lõikudega, mis esinevad tavaliselt ajalehetekstides sama teemat käsitlevates artiklites ning sisaldavad artikli mõistmiseks vajalikku taustinfot. Lisaks esineb ajalehtedes ka artikleid, mille pealkiri ja esimene lause erinevad teistest, kuid kogu muu sisu kordub. Kordused on korpuse algtekstide osad, mida pole õige korpusest kustutada. Oleks ka väga keeruline otsustada, mis täpselt kustutamist vääriks.

Tuleviku tekstikorpuste kasutajatel tuleb arvestada, et sellised põhjendused on kirja pandud 2012. aastal ja vahepeal on ajakirjandus muutunud veelgi internetikeskemaks. Paljud tekstid luuakse kopeerides. Näiteks võidakse ühe veebilehe tekstid (automaatselt) teisele veebilehele kopeerida. Samu tekste kasutatakse ka samal veebilehel, näiteks kommentaarile vastates kuvatakse automaatselt esialgne kommentaar, millele vastatakse. Lisaks sellistele tehnilistele nüanssidele kopeerivad internetikasutajad sageli ise teiste tekste ja võimatu on kontrollida, mis on kusagilt kopeeritud, mis mitte. Samadel põhjustel ei ole ka Google'i otsingumootoriga saadavate päringute arv usaldusväärne allikas, et põhjendada mingi keelenähtuse levikut. Selline päring võiks anda esialgseid tulemusi, kas nähtust keeles üldse esineb, aga täpsemaks uurimistööks peaks Google'i kõrval või selle asemel kasutama näiteks siin käsitletavaid tekstikorpuseid.

Eesti keele koondkorpuse koostajad soovivad korduvaid näitelauseid tõlgendada vastavalt oma uurimisülesande metoodikale. Siinses uurimuses otsiti rööpvorme ja harvem kasutatava vormi puhul võivad korpuse kordused tulemusi moonutada. Et seda ei juhtuks, tuli korpuse laused üksahaaval üle vaadata. Ühe kaupa pidi vorme vaatama ka selleks, et vältida vormihomonüümiat (nt verb *pesi* ja nimisõna *pesi*) ja trükiveaga sõnu, mis tegelikult otsitavat vormi ei

¹¹ <https://www.cl.ut.ee/korpused/kasutajaliides/> (Vaadatud 13.02.2019.)

¹² <https://www.cl.ut.ee/korpused/kordused/> (Vaadatud 13.02.2019.)

tähista. See on aga väga aeganõudev töö ja kui otsitavat vormi tuli korpusepäringu vastuseks rohkem kui 400 korda, ei peetud ükshaaval ülevaatamist enam otstarbekaks. Sellisel juhul ei ole vorm ka väga vähe kasutatav ning kordused ei tohiks tulemusi moonutada. Artiklis A1 jäid ükshaaval üle lugemata vormid *aadresse, asju, ideid, kordi, omi, selliseid, sõpru* ja *vigu*.

4.2.3. Sama sõna vormikordused

Artikli A3 materjalis on sees korduvad aditiivi- ja illatiivivormid, kokku 1522 aditiivi ja 188 illatiivi. Nendest 1710 vormist moodustavad aditiivid 89% ja illatiivid 11%. Ilma kordusteta on samas materjalis kokku 540 vormi, millest 464 aditiivivormi moodustavad 86% ja 76 illatiivivormi 14%. Võrdlusest selgub, et korduvad vormid muudavad pisut aditiivide ja illatiivide protsendilist jaotust. Korduvate vormide puhul võivad sõna omadused vormieelistusi mõjutama hakata, seda eriti sagedaste sõnade puhul, mida on valimis palju, näiteks vorm *kätte*, mida leidis 48 korda.

Et ühe sõna omadused ei mõjutaks valimit, on artiklites A4 ja A5 valitud igast paralleelsusest mõlemat rööpvormi vaid üks kord: esimesed 420 ettejuhtuvat aditiivi- ja 420 illatiivivormi. Materjalis ei esine niiviisi ükski vorm kaks korda, näiteks kui vorm *majasse* on juba esinenud, siis teist korda *majasse* valimisse ei satu. Kui rööpvorm *majja* on aga korpuses olemas, võetakse see ka valimisse. Sellisel juhul võib ühest sõnast olla valimis kõige rohkem kaks vormi: aditiiv ja illatiiv. Sagedastel sõnadel võiks jõuda materjali hulka mõlemad vormid, et näidata nende võrdset tõenäosust. Kui üks vormidest on sage ja teine mitte, siis peaks olema suurem võimalus, et valimisse satub sagedam vorm ja harvem mitte. Nii ongi suurem tõenäosus materjali hulka sattuda sagedamatel sõnadel sagedates vormides. Kui kõiki vorme on vaid üks, ei mõjuta ühegi sõna individuaalsed omadused kogu materjali kohta tehtavaid järeldusi.

4.2.4. Tasakaalustamatuse probleem

Artikli A3 valim on tasakaalustamata ning artiklite A4 ja A5 valim tasakaalustatud. Tasakaalustamata valimi juurest liiguti tasakaalustatu juurde, kuna sisseeütleva vormikasutuse puhul jagunevad rööpsused muidu väga ebaproportsionaalselt. Näiteks artikli A3 lõplikus materjalis on 1710 vormi: 1522 aditiivi- ja 188 illatiivivormi ehk aditiive on kaheksa korda rohkem kui illatiive. 188 illatiivivormi osutus sõnade tunnuste alusel jagamisel mõnigi kord liiga väikseks valimiks. Ühetunnuselise analüüsi puhul jäi ühele tasemele väga vähe liikmeid ning seetõttu ei andnud statistikaprogramm R alati usaldusväärseid tulemusi. Sellisel juhul programm ei esitanudki tulemusi, nimetades neid ebausaldusväärseks.

Väikese valimi korral võib ka juba väike tasakaalustamatus tulemusi mõjutada. Kui andmestik oleks piisavalt suur, ei oleks tasakaalustamata valimi

probleemi, kuid väga suure andmestiku kogumine võib osutada liiga ajakulukaks (Japkowicz, Stephen 2002: 435–436). Näiteks teoreetilise rööpsusega illatiivivormide korpusest leidmine on ajamahukas, sest paljud illatiivivormid ei varieeru. Illatiive otsides tuleb aga loendada ka aditiivivorme, näiteks korpusvarieerumiste hulga teadasaamiseks. Seega võtab aditiivi- ja illatiivivormide kärsi leidmine väga palju aega. Et materjalikogumise ajakulu oleks mõistlik, on artikli A4 valim tasakaalustatud.

Tasakaalustatud materjali eelistab oma doktoritöös ka Jane Klavan (2012), kes kasutab binaarse varieerumise uurimiseks Gaëtanelle Gilquini ja Stefan Griesi definitsioonile vastavat prototüüpset korpust. Selle korpuse üks omadus on tasakaalustatus, n-ö teoreetiline ideaal. (Gilquin, Gries 2009: 6) Seega peaks artiklite A4 ja A5 materjal vastama teoreetilisele ideaalile, mille järgi võiks olla eesti keeles illatiiv ja aditiiv võrdselt kasutusel ehk mõlema esinemistõenäosus oleks 50%. Teoreetilisest ideaalist liigutakse tegeliku keelekasutuse kirjelduse poole.

Kaalep (2018: 721) on väitnud, et selliste materjalikogumise põhimõtetega ignoreeritakse sõnade tendentsi esineda ainult kas ühes või teises vormis. Tasakaalustatud valimiga ei leita aga korpusest kõigi sõnade puhul mõlemat rööpvormi. Kogudes mõlemast variandist võrdse hulga materjali, on sõnavormide erineva sageduse tõttu väga vähe sõnu esindatud mõlema vormiga. Seega toob tasakaalustatud valimi kogumise põhimõte juba välja selle, et tasakaalustatud varieerumine on harv, aga ka selle, et sõnad kalduvad esinema kas ühes või teises variandis. Niiviisi on valimis esindatud ainult üks, sagedasem variant, teine variant on aga nii harv, et ei esine valimis.

Sellise materjalikogumise põhimõttega soovitakse saada materjali mõlemat varieeruvat vormi piisavalt palju, et seda statistiliselt analüüsida, aga samas tagada, et statistilised erinevused varieeruvuses kajastuksid ka tasakaalustatud valimis. Sellist valimit ei hakka mõjutama üksiksõnade omadused, kui materjal koguda vaid sageduse järgi, vaid võimalik on uurida üldistatumaid tunnuseid, näiteks morfofonoloogilisi ja morfosüntaktilisi.

4.3. Meetodi valik

4.3.1. Markersõnade korpussagedus ja tekstitöötlus

Artiklis A1 uuritakse osastava varieerumist markersõnade korpussageduse meetodiga. Markersõnade korpussagedus annab esialgseid tulemusi selle kohta, kas mingit lõpuvarianti üldse kasutatakse või mitte. Markersõnade otsimisel tekivad küsimused, mis sõnu valida ja kui palju neid olema peaks. Siinses töös valitakse markersõnad esmalt nende morfoloogiliste omaduste järgi, st muuttüüpide põhjal. Igast muuttüübist valitakse üldiselt kuus markersõna. On eraldi märgitud, kui vaadatud on rohkem markersõnu. Võimaluse korral on kolm neist vaadeldava muuttüübi sagedaimad sõnad EKKSS-i järgi. Osa muuttüüpide puhul aga ei olegi EKKSS-is selle tüübi sõnu.

Kuus markersõna võib olla liiga väike valim, et teha üldistusi kogu muut-tüübi kohta, kuid üldiselt kinnitavad ka kuue markersõnaga saadud tulemused varasemaid tähelepanekuid ja suuremahulisemaid uuringuid. Piiranguid võib seada ka korpuse maht, näiteks uue meedia korpus üksi ei pruugi selliseks analüüsiks sobida, sest otsitavat vormi võib esineda isegi alla kümne korra. Sel juhul ei sobi saadud andmed ka üksiksõnade vormikasutuse kohta üldistuste tegemiseks.

Seetõttu täiendatakse markersõnade korpussageduse meetodit ja kasutatakse tekstitöötlust. Uue meedia korpuse failid laaditakse alla ja märgendatakse automaatse morfoloogilise märgenduse programmiga Estmorf. Märgendatud failide põhjal leitakse sobivate morfoloogiliste omadustega vormid, siinsel juhul mitmuse osastavas *si-* ja *sid-*lõpulised vormid. Andmestikku jääb 205 korpusvarieerumisega sõna, st sellised, mille mitmuse osastava lõpp on failides kasutusel nii *si-* kui *sid-*kujulisena.

Tekstitöötluste meetod muudab markersõnade korpussageduse uurimise põhjalikumaks, võimaldades vastata rohkematele küsimustele, kui kas mingit vormi üldse kasutatakse või mitte. Selguvad korpusvarieerumised ja mõlema rööpsuse sagedus. Kui materjali on väga palju, võikski uurimuses seda tüüpi andmeid kasutada. Täpsemate tulemuste saamiseks ja kasutajaliidese olemasolul on aga kindlam uurida iga vormi sagedust kasutajaliidese kaudu, et kõrvale jätta korduvad laused, vormihomonüümia juhud ja trükivead.

Seega tehakse artiklites A1 ja A2 kasutajaliidese kaudu korpusepäringuid ühe sõna kaupa. Artiklis A1 otsitakse rööpvorme markersõnadest, mis võiksid muuttüübi varieerumist kõige paremini iseloomustada, artiklis A2 otsitakse tekstitöötluste abil leitud sõnade rööpvorme.

4.3.2. Ühetunnuseline analüüs: hii-ruut-test, standarditud Pearsoni jäädgid, osa-terviku meetod, efekti suurus

Artiklites A3 ja A4 kasutatakse ühetunnuselist analüüsi, mis on tehtud statistika-programmiga R (R development core team 2013), abivahendiga *party*. Ühetunnuselise analüüsi tulemused peaksid näitama, millised tunnused on olulised mitmetunnuselise analüüsi jaoks (Arppe 2008: 216–217). Kõik artiklites vaadeldavad tunnused on nominaaltunnused, st nendevaheline kaugus pole arvuliselt mõõdetav, näiteks väldete omavahelises võrdluses. Analüüsis kasutatakse hii-ruut-testi, mis sobib nominaaltunnuste uurimiseks (vt nt Klavan 2012: 130–132, 148–173; Agresti 2013: 18). Seletavate tunnuste juures on tabel seletava ja uuritava tunnuse seose kohta: seal esitatakse uuritavad sagedused ning sulgudes protsendid. Tabeli all on hii-ruut-testi tulemused. Hii-ruut-statistikuga X^2 hinnatakse, kas sisseütleva vormikasutuse ja vaadeldava tunnuse vahel on seos, sealjuures ei määrata seose tugevust. Hii-ruut-statistikule lisaks on sulgudes vabadusastmete arv ja valimi suurus. Nende järel on seose tugevust või statistilist olulisust kirjeldav väärtus p . Testi tulemust loetakse statistiliselt oluliseks, kui $p < 0,05$, st tulemuse juhuslikkuse võimalus on väiksem kui 5%. Statisti-

liselt oluliseks osutunud tunnuste järel on standarditud Pearsoni jääkide tabel, kus on toodud tunnustevahelise seose tugevus ja suund. Pearsoni jääkide puhul arvestatakse statistiliselt olulistena tulemusi alates absoluutväärtusest 2 (Agresti 2013: 81). Näiteks Antti Arppe (2008) on uurinud samade meetoditega leksi-kaalseid sünonüüme ja Jane Klavan (2012) grammatilisi sünonüüme.

Artikli A4 tulemusi kontrollitakse n-ö osa-terviku meetodi ja efekti suurust hindava Craméri seosekordajaga V. Osa-terviku meetodi lähtekoht on, et materjal on sisseütleva vormide jaotuses 50% aditiivi- ja 50% illatiivivorme. Seega nullhüpoteesi järgi peaks valimi mistahes alamhulgas olema 50% aditiive ja 50% illatiive (vt Arppe 2008: 75).

Nullhüpoteesi kontrollimiseks uuritakse eraldi iga tunnuse taset ja võrreldakse seda võrdjaotuselise tervikuga (420 aditiivi- ja 420 illatiivivormi). Näiteks kui sõnaliigi tunnuse 'arvsõna' tasemel on 4 aditiivi- ja 4 illatiivivormi, ja seda võrreldakse kogu valimiga (420 aditiivi- ja 420 illatiivivormi), tuleb *p*-väärtuseks 1 ehk erinevus pole statistiliselt oluline. Kui mõne taseme puhul osutub taseme ja kogu valimi jaotuse võrdlus statistiliselt oluliseks, saab sellest järeldada, et üks sisseütlevavorm on eelistatum.

Teise kontrollimeetodina kasutatakse efekti suurust (ingl *effect size*, ES). 2 x 2 tabelite puhul või iga kahe rea või tulpaga tabeli puhul saab ES-i võrdseks lugeda Craméri seosekordajaga V, st iga tunnusega arvutatakse Craméri seosekordaja V väärtus. Artikli valim ($N = 840$) on piisavalt suur, et leida keskmised. Valimi väikese ES-i väärtuseks arvestatakse 0,1; keskmiseks väärtuseks 0,3 ja suureks 0,5. (Cohen 1988: 216–227; 1992: 156, 158, tabel 2; ülevaade Arppe 2008: 86–87; Klavan 2012: 133–136, 162–163)

Hii-ruut-testi, standarditud Pearsoni jääkide, osa-terviku meetodi ja efekti suuruse järgi on sisseütleva valikul statistiliselt olulised tunnused (suurimast ES-ist alustades) üldnime semantiline rühm, rektisioonilisus, püsiühendilisus ja nimelisus. Nende nelja meetodi põhjal ei ole olulised tunnused sõnaliik, lause-liige ja verbi tähendus. Osa-terviku meetodile ja efekti suurusele toetudes võiks statistiliselt oluliseks pidada pärisnime semantilist rühma, hii-ruut-testi ja standarditud Pearsoni jääkide põhjal mitte.

Kokkuvõttes saadakse nelja meetodiga paljuski sarnased tulemused. Osa-terviku meetod annab vajalikke täpsustusi, mis tulevad välja ka kvalitatiivsest analüüsist. ES võimaldab ainsana tunnused olulisuse järgi skaalale paigutada.

4.3.3. Mitmetunnuseline analüüs: klassifitseerimispuud

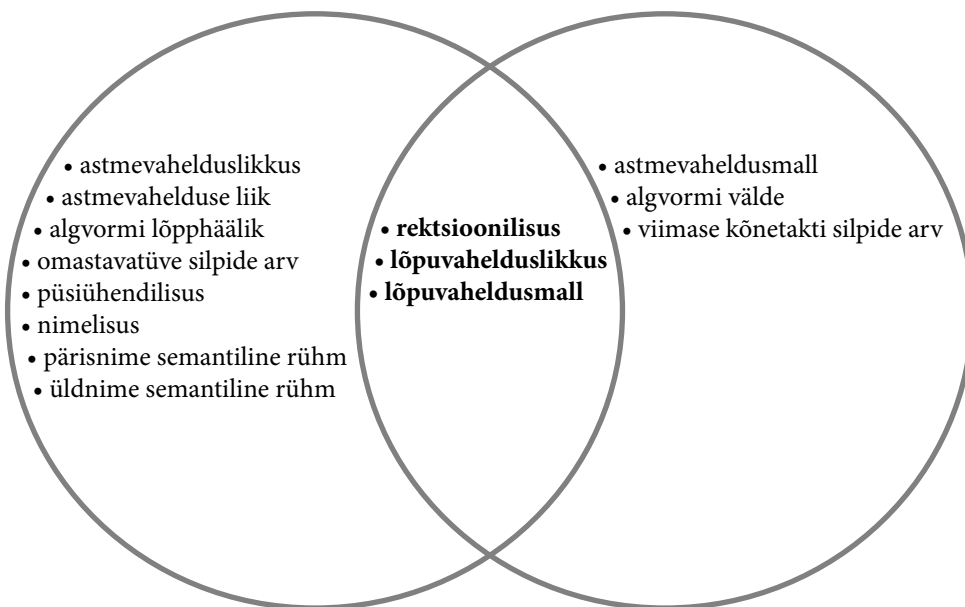
Artiklis A5 kasutatakse klassifitseerimispuude meetodit (vt nt Strobl, Malley, Tutz 2009), mis on teistes grammatilistele varieerumistele keskendunud artiklites andnud häid tulemusi (nt Ruutma jt 2016; Klavan, Pilvik, Uiboed 2015; Tagliamonte, Baayen 2012). Töövahend on taas statistikaprogramm R (versioon 0.98.1087, R development core team 2013), täpsemalt selle *party* abivahend. Klassifitseerimispuud on intuitiivselt arusaadavad ja interpreteeritavad: puud jagunevad ülevalt alla ning esimene ülemine jagunemine on üldiselt üks olu-

lisemaid seletavaid tunnuseid. Selle tunnuse suhtes sarnased tasemed grupeeritakse vasaku ja parema haru sõlmedeks. Puu võib veel omakorda jaguneda seni, kuni sõlmedesse jagamine on põhjendatud.

Mida vähem klassifitseerimispuud jagunevad, seda sisukamalt saab neid tõlgendada. Nelja jagunemisega puu puhul on sisseütleva eelistusi võimalik kirjeldada, kuid iseasi, kas see annab olulist infot. Näiteks: pigem illatiivis on astmevahelduseta või nõrgeneva astmevaheldusega esmavärtelised sõnad, mis on ilma lõpuvahelduseta või kuuluvad 1. lõpuvaheldusmalli (nt *murusse*, *peresse*, *sõnasse*).

Artiklis A5 määratakse minimaalseks vaatluste arvuks ühes sõlmes 25 vaatlust. Esmalt uuritakse mitmetunnuselise analüüsiga kõiki varasemates artiklites käsitletud 16 tunnust (kaheksat morfofonoloogilist, nelja morfosüntaktilist ja nelja semantilist tunnust). Seejärel võetakse vaatluse alla ainult need 11 tunnust, mis osutusid ühetunnuselise analüüsi põhjal olulisteks. Eraldi uuritakse veel kõiki tunnuste rühmi: morfofonoloogilisi, morfosüntaktilisi ja semantilisi. Viimasena lisatakse analüüsi ka uus morfofonoloogiline tunnus.

Joonisel 1 on Venni diagramm, kus võrreldakse sisseütleva valikul olulisi tunnuseid ühe- ja mitmetunnuselise analüüsi järgi. Nii ühe- kui ka mitmetunnuselise analüüsi järgi saadi tulemuseks, et sisseütleva valikul on olulised tunnused rektsioonilisus, lõpuvahelduslikkus ja lõpuvaheldusmall.

Joonis 1. Sisseütleva valikut mõjutavate morfofonoloogiliste, morfosüntaktiliste ja semantiliste tunnuste ühetunnuselise (vasakul) ja mitmetunnuselise analüüsi (paremal) võrdlus Venni diagrammil

Klassifitseerimispuu järgi olid olulisimad tunnused astmevaheldusmall ja algvormi välde, mis aga ei osutunud oluliseks ühetunnuselises analüüsis.

Kui artikli A3 materjaliga kasutati klassifitseerimispuu meetodit, selgus artikliga A5 sarnane tulemus: olulisim tunnus on astmevaheldusmall, sellest järgmine algvormi välde. Astmevaheldusmall ei osutunud artiklis A3 oluliseks tunnuseks, kuna hii-ruut-testi ja standarditud Pearsoni jääkide arvutamiseks oli tasemetel liiga vähe liikmeid: 12 nõrgeneva ja 12 tugevneva astmevaheldusmalliga illatiivi. Algvormi vältega ei osutunud hii-ruut-testi järgi tulemus statistiliselt oluliseks: $\chi^2(2, N = 1710) = 3,03, p = 0,22$. Järelikult on artiklite A3 ja A5 tulemused erinevad materjalikogumise põhimõtete ja meetodi erinevuse tõttu. Tänu tasakaalustatud valimile on artikli A5 andmestikus rohkem illatiivivorme ja nii on võimalik ka tulemusi arvutada.

Ühe- ja mitmetunnuselise analüüsi võrdluses annavad need mõneti erinevaid tulemusi ning meetodid pakuvad eri võimalusi. Klassifitseerimispuu on täpsem, sest olulised tunnused on toodud hierarhiliselt. Ühetunnuselise analüüsi põhjal võimaldab tunnused skaalale paigutada vaid ES.

Mitmetunnuseline analüüs tundub keeleteaduslike andmete analüüsimiseks hästi sobivat, sest see pole nii tundlik valimi mahu suhtes – ise on võimalik määrata minimaalne vaatluste hulk ja tulemused ei jää saamata tasemete eba-proportsionaalse jagunemise tõttu. Nii on ühetunnuseline analüüs hea esmaste tulemuste väljaselgitamiseks, kuid grammatiliste varieerumiste uurimisel tuleks rakendada ka mitmetunnuselise analüüsi meetodeid.

4.4. Osastava käände kasutuse varieerumine ja selle põhjused

Üldiselt käsitletakse siinses töös ainsuse ja mitmuse osastava vormide varieerumise võimalusi juhtudel, kui kirjakeele normingu järgi on võimalikud mitu lõpuvarianti. Mõne varieerumise puhul on aga kirjakeele norminguga lubatud ainult üks lõpuvariant ning paralleelset kasutust on täheldatud varasemates käsitlustes. Seega ei uurita siin kõiki osastava rööpsuse variante. Alapeatükid on nimetatud varieeruda võivate lõpuvariantide järgi.

Alajaotused on üles ehitatud ühtmoodi. Sarnase struktuuri ja ühesuguste lõpuvariantidega sõnad on jaotatud muuttüüpide järgi. Igas alapeatükis kirjeldatakse vaatlusaluste sõnade struktuuri ja nimetatakse nende muuttüüpi kuuluvus Peebo (1997) „Eesti keele muutkondade“, EKK (2007) ning 2018. aasta ÕS-i põhjal. Kui kolme allika tüüpide kirjeldus ja sõnade jaotus ei kattu täielikult, siis lähtutakse Peebo (1997) käsitlusest. Näiteks sõna *menüü* on ÕS-i (2018: 549) järgi *koi*-tüübis ehk tegu ei ole rööpmuutmisega. Peebo (1997: 33–34) põhjal võib *menüü* olla aga nii *koi*- kui ka *puu*-tüübis ning siin käsitletaksegi seda rööpse *puu*-tüübi sõnana. Iga tüübi puhul nimetatakse kirjakeele norminguga lubatud variant/variandid. Kui mitme muuttüübi puhul täheldatakse sarnaseid tendentse, on need tüübid koos vaatluse all.

Osastava kohta on kogutud materjal uue meedia korpusest. Iga muuttüübiga uuritakse kuut markersõna, kui ei ole nimetatud teisiti. Uue meedia korpusest on otsitud markersõnade vaatlusaluseid paralleelvorme. Mitmuse osastava *si-* ja *sid-*lõpu puhul kasutatakse esmalt markersõnu, seejärel on tekstianalüüsi meetodi vaatluse all uue meedia korpuse kõik varieeruva *si-* ja *sid-*lõpuga sõnad.

Korpuse tulemuste põhjal tuuakse välja eelistatud lõpuvariant. Märgitakse ära, kui mõne markersõna puhul lõpuelistus teistest erineb. Seejärel analüüsitakse vormieelistuste põhjusi.

4.4.1. Ainsuse osastav

4.4.1.1. Vokaal- ja t-lõpp

Esmalt on vaatluse all ainsuse osastava vokaal- ja *t*-lõpu varieerumine. Uuritakse kolme muuttüüpi, kuhu kuuluvad:

- kolme- või neljasilbilised V_1V_2C järjendiga lõppevad hilised laenud või võõrsõnad (Peebol *akvaarium*-tüüp, EKK-s olenevalt silbitamisviisist *seminar*- või *redel*-tüüp, ÕS 2018-s *õpik*- ja *seminar*-tüübi *akvaarium*-alltüüp). Kirjakeele normingu järgi on lubatud nii vokaal- kui ka *t*-lõpp;
- kaheasilbilised võõrsõnad, mille viimane silp on nõrgeneva astmevaheldusega (Peebol *sepp*-tüübi *kontsert*-alltüüp, EKK-s *siil*-tüüp, ÕS 2018-s *põu*-tüübi *riik*-alltüüp). Kirjakeele normingu järgi on lubatud ainult vokaallõpp;
- pearõhust lugedes kaheasilbilised kolmandavärtelised astmevahelduslikud *ik*-liitelised sõnad (Peebol *lugemik*-tüübi *ohtlik*-alltüüp, EKK-s ja ÕS 2018-s *õnnelik*-tüüp). Kirjakeele normingu järgi on lubatud ainult vokaallõpp. Sõnadega *kolhoosnik*, *pealik*, *piknik*, *politseinik*, *sovhoosnik* ja *ümbrik* on lubatud ka *t*-lõpp (Viht, Habicht ilmunas: § 85).

Iga tüübi puhul vaadeldi kuue markersõna kasutust. Selgus, et enamasti on eelistatud vokaallõpp, nt *jaanuari*, *kotletti*, *maastikku*. *t*-lõppu on võrreldes vokaallõpuga kõigi markersõnade puhul vähe kasutatud, olenemata sellest, kas *t*-lõpp on kirjakeele normingu järgi lubatud rööpsus või mitte.

Vokaallõpp on eelistatud lühema ja ökonoomsema valikuna, kõik vormid on kuulajale arusaadavad ka ilma ikoonilise *t*-lõputa. Mõnel juhul kasutatakse aga *t*-lõppu stabiilsuse suhtes neutraalsetes *kontsert*- ja *ohtlik*-alltüübis, mis kaotavad sõnu *õpik*-tüübile.

kontsert-alltüübis leiduvad *t*-lõpulised vormid *aadressit*, *kontserdit* ja *kontsertit*. Ka varem on väidetud, et *kontsert*-tüüpi sõnade fonoloogiline struktuur on normingukohasel kujul vastuolus keele loomuliku rõhumalliga. Kõrvuti asetsevad kaks ülipikka rõhulist silpi. Keel püüab sellest vabaneda ja üle minna astmevahelduseta käänamismallile. (Kuresoo 1990: 463–464; Peebo 1997: 85–86; Viht, Habicht ilmunas: § 53) Arvatavasti jätkub vältevahelduse taandumine kogu *kontsert*-tüübis, kus omastava käände vorm muutuks tugevaastmeliseks ning võimalik paralleelsus oleks *kontsert* : *kontserti* : *kontserti(t)*.

ohtlik-alltüübist on korpuses *t*-lõpulised vormid *vistrikut* ja *ämblikut*. Ka selliseid vorme saab põhjendada keele rõhustruktuuri muutustega. *ohtlik*-alltüübi rõhustruktuuri nihete tõttu kaob kaasrõhk pearõhulise kolmandavärtelise silbi järelt ja sufiks nõrgeneb, st osastavavorm *ohtlikku* muutub vormiks *ohtliku*. Vormihomonüümia vältimiseks ja/või *õpik*-tüübi analoogial lisandub *-t*, mille tulemusel saab vormist *ohtliku* vorm *ohtlikut*. *t*-lõpp võetakse üle vaheastmeta ja kaht tüüpi vormid (*ohtliku* ja *ohtlikut*) on olemas teineteisest sõltumatult. (Kaljumägi 1999: 43–44)

Teisena võrreldakse ainsuse osastava käände vokaal- ja *t*-lõpulisi vorme kahes muuttüübis, kuhu kuuluvad esmavärtelised vokaallõpulised kahesilbilised sõnad, mis ühes tüübis ei lõppe *e*-ga ja teises tüübis lõppevad *e*-ga:

- esmavärtelised vokaallõpulised kahesilbilised sõnad, mis ei lõppe *e*-ga (Peebol *pesa*-tüüp, EKK-s *ema–pesa*-tüüp, ÕS 2018-s *elu*-tüübi *kivi–pesa–saba*-alltüübid). Siin tüübis on kirjakeele normingu järgi ainsuse osastav vokaallõpuline;
- esmavärtelised vokaallõpulised kahesilbilised sõnad, mis lõppevad *e*-ga (Peebol *kõne*-tüüp, EKK-s *ratsu*-tüübi *kõne*-alltüüp, ÕS 2018-s *pere*-tüüp). Kirjakeele normingu järgi on selle tüübi ainsuse osastav *t*-lõpuline.

Pealtnäha sarnase struktuuriga sõnade erinev käänamine tuleneb keeleajaloolistest põhjustest. Hilises läänemeresoome algkeeles oli kaks osastavalõppu *-da* (*-dä*) ja *-ta* (*-tä*), millest kujunesid vokaallõpuline osastav ja *t*-lõpp (Rätsep 1982: 57, 62). *-da* (*-da*) osastavalõpust kujunes tänapäeva vokaallõpuline *pesa*-tüüp, nt **kalaða – kalà*, **pesädä – peZà*. *-ta* (*-tä*) osastavalõpust kujunes tänapäeva *t*-lõpuline *kõne*-tüüp, nt **perehtä – peret*. Murretes on erandeid. (Rätsep 1982: 62–63)

pesa-tüüpi sõnadega on eelistatum vokaallõpp. *t*-lõpulist osastavat otsiti korpusest 21 *pesa*-tüüpi sõnaga ja leiti üksikuid *t*-lõpulise osastava kasutusjuhte, nt *emat*, *omat*, *tädit*. *t*-lõpulist ainsuse osastavat *pesa*-tüüpi sõnadega on täheldanud ka teised uurijad (Erelt 2000: 50; Soodla 2010: 70–72; Reinberg 2013: 14). Omadussõnadega esines *t*-lõpulist osastavat rohkem kui nimi-sõnadega.

kõne-tüüpi sõnadega eelistatakse *t*-lõpulist osastavat, nt *jumet*, *kilet*, *lohet*. Ainult sõnaga *hüve* on rohkem vokaallõpulise osastava kasutuskordi.

Seega on sarnaste sõnade erinev käänamine tingitud eelkõige keeleajaloolistest põhjustest. Muuttüüp võib vahetuda fraasisisese analoogia mõjul, näiteks kui kõrvuti on laiend ja põhisõna eri muuttüübist. Näiteks võib omadussõnaline laiend olla rohkem mõjutatud *t*-lõpulisest põhisõnavormist (nt *vanat vilet*, kus *pesa*-tüüpi *vana* on saanud *vile* analoogial *t*-lõpu), mitte vastupidi (nt *tublit ema*, kus *pesa*-tüüpi *ema* ei ole saanud *tubli* analoogial *t*-lõppu). Ka põhisõna võib olla mõjutatud laiendist (nt *vana vile*, kus *kõne*-tüüpi *vile* ei ole saanud *vana* analoogial *t*-lõppu, ja *tublit emat*, kus *pesa*-tüüpi *ema* on saanud *tubli* analoogial *t*-lõpu).¹³

¹³ Tänan Maarja-Liisa Pilvikut kaasa mõtlemast.

Analoogiamuutustele allumine sõltub omakorda sõna sagedusest. Kaisa Kasesalu (2012: 37) uurimuse järgi alluvad mitmuse osastavas analoogiamuutustele pigem väiksema sagedusega sõnad: sagedamate sõnade vormikasutus ei olnud nii tugevalt mõjutatud järgnevast või eelnevast sõnast ja väiksema sagedusega sõnade puhul tulid lausekonstruktsioonist tingitud mõjutused rohkem esile.

Lisaks fraasisisesele analoogiale mõjutab sõnade käänamist ka muuttüübi analoogia ehk ühe muuttüübi sõnu käänatakse teise analoogial. Nii oleksid *pesa-* ja *kõne-*tüüp stabiilsuse suhtes neutraalsed ning võivad vastastikku ühest tüübist teise sõnu kaotada.

*pesa-*tüübi *t-lõpulised* osastavavormid on tingitud suurema ikoonilisuse taotlusest – muidu langeksid nimetava-, omastava- ja osastavavorm kokku ning homonüümia tekitaks segadust. *kõne-*tüübi vokaallõpulised vormid võivad aga vastupidi taotleda lühidust ja ökonoomsust ning nende kasutamisel ei ole vormi-homonüümiat takistuseks peetud. Mõlemad vormivalikud on aga pigem üksikud.

4.4.2. Mitmuse osastav

4.4.2.1. *id- ja sid-lõpp*

id- ja *sid-lõpu* varieerumise puhul vaadatakse esmalt muuttüüpi, kuhu kuuluvad nii oma- kui ka võõrsõnad:

- omasõnad lõppevad pika vokaaliga *aa*, *oo*, *uu* või *öö*, samuti lõunaeestilised *hää* ja *pää* ning kirjakeelsed *hea* ja *pea*. Peebo järgi kuuluvad siia võõrsõnadest ainult *ee*-ga lõppevad, EKK ja ÕS 2018 järgi ka muude pikkade vokaalidega lõppevad võõrsõnad. EKK-s märgitakse, et muude pikkade vokaalidega lõppevate võõrsõnade puhul on *id-lõpuline* rööpvorm küsitav. ÕS 2018-s on *idee-luu*-tüübis toodud rööpvormidena nii *id-* kui ka *sid-lõpp*. (Peebol *puu*-tüüp, EKK-s *koi-idee*-tüübist *idee*-tüüpi kuuluvad sõnad, ÕS 2018-s *koi*-tüübi *idee-luu*-alltüüp.)

Kuue markersõna kasutusest selgub, et omasõnade puhul eelistatakse *id-lõppu* peaaegu kõigil kasutusjuhtudel: *maid*, *päid*, *töid*. Kahe võõrsõnaga *essee* ja *menüü* eelistatakse *sid-lõppu*, võõrsõnaga *idee* aga *id-lõppu*. Võimalik, et mida sagedamaks võõrsõna saab, seda enam hakatakse kasutama *id-lõppu*. Sama tendents toimib ka vastupidi: mida harvem sõna kasutatakse, seda enam eelistatakse *sid-lõppu*. Sama järeldavad sarnase struktuuriga sõnade *id-* ja *sid-lõpu* ning vokaal- ja *sid-lõpu* varieerumise kohta ka Kaalep (2010: 101) ja Peebo (1997: 33).

Kaalep (2012: 445) jagab selle tüübi kaheks, väites, et väheste sageli esinevate sõnadega kasutatakse ainult *id-lõppu* (nt *ideid*, *puid*) ja suurem hulk sõnu on selles tüübis ainult *sid-lõpulised* (nt *armeesid*, *intervjuusid*). EKK-s (2007: 309) on *trikoid*, *halvaid* ja *randevuid* esitatud *id-lõpulisena* küsimärgiga. See kinnitab Kaalepi väidet, et harvem kasutatavad sõnad võiksid olla *sid-lõpulised*.

id-lõpp on ökonoomsem valik, kuid *sid-lõpp* jällegi ikoonilisem ja suurema selguse tõttu võidakse võõrsõnades eelistada *sid-lõppu*.

Kokkuvõttes kasutatakse selles muuttüübis omasõnadega *id*-lõppu ja võõrsõnadega *sid*-lõppu. Kui võõrsõna muutub sagedamaks, hakatakse enam kasutama *id*-lõppu.

4.4.2.2. Vokaal- ja sid-lõpp

Järgnevate muuttüüpide varieerumisel on mitmuse osastava võimalikud lõpuvariandid vokaal- ja *sid*-lõpp, mis on lubatud ka kirjakeele norminguga. Esmalt uuritakse kaht tüüpi, millest esimene on ainsuse puhul juba vaatluse all olnud *pesa*-tüüp. Tüüpidesse kuuluvad:

- esmavälgelised vokaallõpulised kahesilbilised sõnad, mis ei lõppe *e*-ga (Peebol *pesa*-tüüp, EKK-s *ema-pesa*-tüüp, ÕS 2018-s *elu*-tüübi *kivi-pesa-saba*-alltüübid);
- nimetavas ühesilbilised, omastavas kahesilbilised sõnad, välja arvatud *e*-tüvelised sõnad, mille tüves on pikk vokaal ning selle järel konsonant *l*, *n* või *r* (nt *keel*), ja laadivaheldusliku *s*-iga sõnad (nt *uus*). Siia kuuluvad ka *kond*-liitelised sõnad ja kolme- või enamasilbilised võõrsõnad, mille pea- või kaasrõhk on viimasel silbil (Peebo järgi on tüüpsõna *sepp*, EKK-s on nimetatud tunnustega sõnad eri tüüpides, siin vaadeldavad kuuluvad *siil*-tüüpi, ÕS 2018-s *põu*-tüüp koos alltüüpidega).

pesa-tüübi kuue markersõna kasutusest selgub, et sagedamate sõnadega¹⁴ on eelistatud vokaallõpp (*huve*, *omi*, *samu*) ja harvem esinevatega *sid*-lõpp (*avasid*, *palasid*, *pesasid*).

sepp-tüübi kuue markersõna kasutusest selgus, et eelistatakse vokaallõppu (*aegu*, *kordi*, *päevi*, *vendi*), aga kahest sõnast on levinum *sid*-lõpp (*kolmesid*, *nunnasid*).

Teisena vaadeldakse vokaal- ja *sid*-lõpu valikut muuttüüpides, kuhu kuuluvad:

- nõrgeneva *b*, *d*, *g* laadivaheldusega kahesilbilised sõnad (Peebol *rida*-tüüp, EKK-s *pada-sõda*-tüüp, ÕS 2018-s *nägu*-tüüp);
- nõrgeneva laadivaheldusega sõnad, mis on ainsuse nimetavas ja omastavas ühesilbilised (Peebol ja EKK-s *jõud*-tüüp, ÕS 2018-s *põu*-tüübi *riik*-alltüüp).

Mõlema tüübi kuue markersõna puhul on eelistatum vokaallõpp, nt *jõude*, *poode*, *vigu*. *sid*-lõpu kasutusjuhte küll leidub, kuid näiteks sarnase häälikukujuga sõnade *hoog*, *mood* ja *pood* puhul ei kasutata *sid*-lõppu üldse.

¹⁴ Igast muuttüübist uuriti enamasti kuut sõna. Üldiselt olid kolm markersõna EKKSS-i järgi selle muuttüübi kõige sagedamad sõnad ehk siin *sageda(ma)d sõnad*. Harvem esinevad vaatlusaluse muuttüübi ülejäänud kolm markersõna.

Vokaal- ja *sid*-lõpu varieerumisel uuritakse viimasena muuttüüpi, kuhu kuuluvad

- nõrgeneva astmevaheldusega, ainsuse nimetavas ja omastavas kahesilbilised sõnad (Peebol *sõber*-tüüp, EKK-s kuuluvad siin vaadeldud sõnad *nali-sõber*-tüüpi ning ÕS 2018-s *puri*-tüübi *tühi*- ja *padi*-alltüüpidesse).

Kuue markersõna uurimisel saadakse tulemuseks, et eelistatum on vokaal-lõpp, nt *asju*, *sõpru*, *tühje*. Sõnadega *neli* ja *puder* on levinum *sid*-lõpp. Nende sõnadega võib raskusi tekitada lõpuvokaali valik: *nelju*, *putre*.

Kokkuvõttes on vokaal- ja *sid*-lõpu varieerumisel selgelt eelistatum vokaallõpp, *sid*-lõpp on eelistatum vormikasutus sõnadega *ava*, *pala*, *pesa*, *kolm*, *nunn*, *neli* ja *puder*. Nagu *id*- ja *sid*-lõpu varieerumisel, ilmnes siingi tendents, et *sid*-lõppu kasutati pigem harvem esinevate sõnadega. Vokaallõpp on lühem, kuid pole nii ikooniline ja läbipaistev kui *sid*-lõpp.

Kaalep (2010: 102) väidab, et kasutajad on üsna üksmeelsed selles, mis sõnale mis lõpp valida, ja vormieelistus sõltub sõna sagedusest: *sid*-lõppu kasutatakse harvem esinevate sõnadega. Siinsete tulemuste järgi *sid*-lõpu valik küll oleneb sõna kasutussagedusest, kuid mitte absoluutselt, sest eelistatavalt *sid*-lõpulisena võidakse käänata ka EKKSS-i järgi sagedasi sõnu (nt *kolm* ja *neli*). Osa sõnadega võidakse *sid*-lõppu eelistada tüve läbipaistvuse säilitamise tõttu (nt *avasid*, mitte *avu*). Tüvevokaali valiku keerukust tuleks aga edaspidi uurida psühholingvistika meetoditega.

4.4.2.3. Vokaal- ja id-lõpp

Järgmises kahes muuttüübis on kirjakeele norminguga lubatud nii vokaal- kui *id*-lõpuline osastav. Nendesse tüüpidesse kuuluvad:

- kolme- või neljasilbilised V_1V_2C järjendiga lõppevad hilised laen- või võõrsõnad (Peebol *akvaarium*-tüüp, EKK-s olenevalt silbitamisviisist *seminar*- või *redel*-tüüp, ÕS 2018-s *õpik*- ja *seminar*-tüübi *akvaarium*-alltüüp.) EKG (1995: 199, 339) järgi on selle tüübi sõnades võimalik ka *sid*-lõpp, kuid seda esineb keelekasutuses harva (Metslang 2010: 19–21). Seetõttu *sid*-lõpp siin vaatluse all ei ole;
- (kaasrõhust lugedes) kolmesilbilised kolmandavärtelised *ne*- ja *s*-sõnad ning kahesilbilised kolmandavärtelised *ne*- ja *s*-sõnad, lisaks *ne*-sõnad, mille algvorm on kolmesilbiline ja kolmandavärteline (Peebol *tööline*-tüüp, EKK-s *jõuline*-tüüp, ÕS 2018-s *üldine*- ja *eestlane*-tüübid).

Mõlemas tüübis vaadeldi kuut markersõna ja eelistatud on vokaallõpuline mitmuse osastav, nt *kriteeriume*, *eestlasi*, *töölisi*. Teise tüübiga vaadeldi lisaks sõna *väike*, mis ei sarnane häälikuliselt struktuurilt teiste sõnadega. Vormidest *väikesi*, *väikseid* ja *väikeseid* oli levinuim *väikseid*.

Järgmises uuritavas tüübis on *id-lõpp* kirjakeele normingu järgi ainus lubatud mitmuse osastava lõpp. Sinna kuuluvad:

- kolmesilbilistest sõnadest esma- ja teisevältelised *ne-* ja *s-sõnad* ning kahesilbilised kolmandavältelised *ne-* ja *s-sõnad* (Peebol ja EKK-s kuuluvad need *soolane*-tüübi alla, ÕS 2018-s *soolane-* ja *katus*-alltüüpi).

Kuue markersõnaga uuriti, kas *id-lõpu* kõrval kasutatakse ka vokaallõppu. Selgelt eelistatum on *id-lõpp*, nt *soolaseid*, *vaeseid*, *viimaseid*. Vokaallõpu kasutusjuhud on väga harvad.

Järgmises vaatlusaluses tüübis on vokaallõpp kirjakeele normingu järgi ainus lubatud mitmuse osastava lõpp ja sellesse kuuluvad:

- neljasilbilised ja pikemad *ne-* ja *s-sõnad*, mille viimane kaasrõhk on eelviimasel silbil (Peebol, EKK-s ja ÕS 2018-s *ohuline-* ja *harjutus*-tüübid).

Kümne markersõnaga on palju levinum vokaallõpp, nt *esimesi*, *inimesi*, *takistusi*. Leiti vaid üks *id-lõpuline* vorm: *inimeseid*. Nagu eelmise tüübi puhulgi esineb korpuses varieerumisi vähe.

Ka järgmises tüübis on kirjakeele normingu järgi lubatud mitmuse osastavas vokaallõpp ja uuritakse, kas selle kõrval kasutatakse ka *id-lõppu*. Tüüpi kuuluvad:

- kahesilbilised võõrsõnad, mille viimane silp on nõrgeneva astmevaheldusega (Peebol *sepp*-tüübi *kontsert*-alltüüp, EKK-s kuuluvad need sõnad *siil*-tüüpi, ÕS 2018-s *põu*-tüübi *riik*-alltüüpi).

EKK (2007: 325) nimetab selle tüübi *sid-lõppu* kohati küsitavaks. Korpusest otsiti vokaallõpulisi vorme, nii tugevas astmes kui ka nõrgas astmes *id-lõpulisi* vorme ja *sid-lõpulisi* vorme. Selgelt eelistatum on vokaallõpp, mitte *id-lõpp*, nt *aadresse*, *kotlette*, *kontserte*. *sid-lõpulisi* vorme ei leitud.

kontsert-alltüübi rõhustruktuuri muutusi käsitleti juba ainsuse osastava juures ja Kaljumäe järgi võidakse selles tüübis mitmuse osastavas *id-lõppu* eelistama hakata. Toimub rõhustruktuuri muutus, kus kaasrõhuline kolmandavärteline teine silp muutub rõhutuks ja esisilbi välde on teadmata. Tekkida võivad ka aglutinatiivsed vormid, nt *kontserteid*. Aglutinatiivne vorm lähtuks muutunud rõhustruktuuriga vormist või astmevahelduse säilitanud osastava vormide analoogiast. (Kaljumägi 1999: 102–103, 124, 141) Sellised muutused ei ole aga aset leidnud siinse uurimuse tulemuste järgi, kus alati oli eelistatum vokaallõpp.

Vaadeldakse ka muuttüüpi, kus kirjakeele normingu põhjal on lubatud tugevas astmes nii vokaallõpuline variant (nt *maastikke*) kui ka vanamoelise stiili-varjundiga *sid-lõpuline* variant (nt *maastikkusid*). Otsiti vokaal-, *id-* ja *sid-lõpu*lisi vorme. Tüüpi kuuluvad:

- pearõhust lugedes kahesilbilised kolmandavärtelised astmevahelduslikud *ik*-liitelised sõnad (Peebol *lugemik*-tüübi *ohtlik*-alltüüp, EKK-s ja ÕS 2018-s *õnnelik*-tüüp).

Kuue markersõna kasutuse põhjal eelistatakse vokaallõpulist osastavat, nt *maastikke*, *märkmikke*, *politseinikke*. *id*-lõpu kasutuskordi leiti üksikuid. Sõnaga *vistrik* on vokaallõpulisi ja *id*-lõpulisi vorme võrdselt – mõlemaid üks. Ühtegi *sid*-lõpulist vormi ei leitud. Selles tüübis esines ka nõrgenenud sufiksiga vorme: *politseinike* (3), *ristmike* (1) ja *ämblike* (1).

Paralleelvormid *kontsert*- ja *ohtlik*-tüübis on tingitud taanduvast astmevaheldusest. Kaljumäe järgi eelistatakse nõrgenenud sufiksit rõhustruktuuri muutuse tõttu: kaasrõhk kaob pearõhulise silbi järelt ja sufiks nõrgeneb, nt vorm *ohtlike*. Esineb ka *õpik*-tüübi analoogial moodustatud aglutinatiivset *id*-lõppu, mida võidakse eelistada ka seetõttu, et nõrgenenud sufiksiga vorm langeb omastavavormiga kokku. (Kaljumägi 1999: 52). *id*-lõpulisi *õpik*-tüübi analoogial moodustatud vorme leidis selles materjalis sõnadega *vistrik* ja *ämblik*: *vistrikuid* ja *ämblikuid*. Seejuures sõnaga *ämblik* häälikkujult sarnast sõna *ümbrik* võib ka kirjakeele normingu järgi rõõpselt *õpik*-tüübi järgi käänata: *ümbrikut* ja *ümbrikuid*.

Välja tuli seos ainsuse osastava ja mitmuse osastava lõpuvariantide vahel: kui ainsuses eelistatakse vokaallõpulist osastavat, siis enamasti on see eelistatud ka mitmuse osastavas, nt *territooriumi* ja *territooriume*, mitte *territooriumi* ja *territooriumeid*; *maastikku* ja *maastikke*, mitte *maastikku* ja *maastikuid*.

Kokkuvõttes on vokaal- ja *id*-lõpu varieerumisel eelistatum vokaallõpp, v.a *soolane*-tüübis, kus *id*-lõpp on ka ainus kirjakeele norminguga lubatu. Vokaallõpp on lühem ja ökonoomsem valik, *id*-lõpp seevastu ikoonilisem ja läbi paistvam.

4.4.2.4. si- ja sid-lõpp

Artiklis A1 on vaatluse all kuue markersõna *si*- ja *sid*-lõpu varieerumine. Valitud on markersõnad, mida käsitleti juba uurimuse teiste varieerumiste juures ja millega esinemiskordade järgi kasutati kõige rohkem *sid*-vormi. Tulemuseks saadi, et kõigi vaadeldud sõnadega on selgelt eelistatud *sid*-lõpp, nt *huvisid*, *ideesid*, *vendasid*. Enim esineb *si*-lõppu sõnaga *oma*.

Artiklis A2 otsitakse uue meedia korpusest tekstitöötusega kõiki mitmuse osastavaks märgendatud sõnavorme, mis esinesid nii *si*- kui ka *sid*-lõpulisena. Selliseid varieeruva *si*- ja *sid*-lõpuga sõnu leiti korpusest 205. Andmestikku arvatakse ka kõik sõnad, mille mõlemat vormi leidub vaid üks kord. *si*- ja *sid*-lõpu varieerumise põhjustena käsitletakse nelja tunnust. Allpool esitatakse vaadeldud tunnused ja nendega saadud tulemused.

Käändsõna muuttüüp

si- ja *sid*-lõpu varieerumist leidub enam muuttüüpides (EKG 1995 järgi *auto*- ja *ema*-tüübis), kus *sid*-lõpp oli kirjakeele normingu järgi mitmuse osastavas ainuvõimalik.

Sõnaliik

Sõnaliik on varieeruvatel sõnadel enamasti nimisõna, harva on tegu omadussõnadega.

Fraasisisene analoogia

Fraasisisesel analoogial pole *si-* või *sid*-lõpu valikul määravat rolli, kuigi vähesed näited osutasid, et pigem võib laiend mõjutada põhisõna vormikasutust, mitte vastupidi.

Vooru alguses või lõpus paiknemine

Vooru alguses ja lõpus paiknemist uurides selgus, et *sid*-lõpulised nimisõnad on kasutusel eelistatult vooru lõpus ning *si*-lõpulised pigem vooru alguses. Omadussõnu sattus materjali hulka ainult üks ja nende kohta üldistusi ei tehta.

Üksiksõnuti on *si*-lõpp korpusel levinum kui *sid*-lõpp vormidega *imagesi*, *kallasi*, *mersusi*, *musisi*, *muuvisi*, *naiskasi*, *nokusi*, *normisi*, *pubesi*, *semusi*, *soovilugusi*, *sopranosi*, *spoilasi*, *sudokusi* ja *vibusi*. Neid üksiksõnu võidakse käänata mõne teise paradigma eeskujul, st tegu on tüübianaloogiaga, mis olenevalt sõna silbistruktuurist võib varieerumisel oluline olla. Loetletud sõnad kuuluvad enamasti argikeelde, mitte normikirjakeelde, nii et *si*-lõpu eelistamist saab põhjendada kasutuspõhisusega – keelekasutajate harjumuse ja süveneva kasutustavaga.

Andmetest selgub, et *si*-lõppu kasutatakse *sid*-lõpu rööpvõimalusena, väheste sõnade puhul on see isegi eelistatum osastavalõpp. *si*-lõpp on lühem ja ökonoomsem ning kannab *sid*-lõpuga sama tähendust. Kui *-sid* on kohvermorf, ei ole põhjust alles hoida selle lõppu *-d*, mis võiks taotleda ikoonilisust ja läbi-paistvust osastavalõpuna – *-d* on *sid*-morfis osastavalõpp Alvre (1966) käsitluse järgi.

4.5. Osastava vormikasutuse kokkuvõte

Järgnevas lähtutakse doktoritöö eesmärgist kirjeldada ja põhjendada osastava vormikasutust. Tuuakse kokkuvõtlikult välja ainsuse ja mitmuse osastava tegeliku kasutuse uurimisest selgunud vormieelistused ja nende põhjused. Tuleb rõhutada, et üldistused on tehtud enamasti iga muuttüübi kuue markersõna põhjal. Seega on tegu väikese valimi põhjal saadud tulemustega, mis toovad välja vaid üldised tendentsid. Vormieelistused esitatakse Peebo (1997) muuttüüpide jaotuse järgi, kõigi juures on kolm näidisvormi.

Ainsuse osastava vokaal- ja *t*-lõpu varieerumisel on eelistatum osastavalõpp:

- *akvaarium*-tüübis – vokaallõpp, nt *jaanuari*, *pensioni*, *territooriumi*;
- *kontsert*-tüübis – vokaallõpp, nt *aadressi*, *kontserti*, *kotletti*;
- *õnnelik*-tüübis – vokaallõpp, nt *maastikku*, *märkmikku*, *politseinikku*;
- *pesa*-tüübis – vokaallõpp, nt *ema*, *oma*, *tädi*;
- *kõne*-tüübis – *t*-lõpp, nt *jumet*, *kilet*, *lohet*.

Kokkuvõttes on eelistatum

- vokaal- ja *t*-lõpu varieerumisel – vokaallõpp, v.a *kõne*-tüübis, mis on keeleajalooliselt *t*-lõpuline.

Vokaallõpu eelistust saab põhjendada kui lühemat ja ökonoomsemat vormikasutust. *pesa*-tüüpi sõnu võidakse käänata *kõne*-tüübi analoogial või vastupidi, fraasisisese analoogia või muuttüübi analoogia tõttu. *pesa*-tüübi sõnu võidakse *t*-lõpulisena käänata vormihomonüümia vältimise tõttu. *õnnelik*-tüüpi sõnade *t*-lõpulist käänamist tingivad sõna rõhustruktuuri muutused (astmevahelduse taandumine), nt *maastiku(t)*, *märkmiku(t)*, *politseiniku(t)*, mitte *maastikku*, *märkmikku*, *politseinikku*.

Mitmuse osastava *id*- ja *sid*-lõpu varieerumisel on eelistatum osastavalõpp:

- *puu*-tüübis – sagedamate sõnadega *id*-lõpp (*ideid*, *maid*, *päid*, *töid*), harvem esinevate sõnadega *sid*-lõpp (*essee**sid*, *menüü**sid*).

id-lõpp on lühem ja ökonoomsem vormikasutusvõimalus, *sid*-lõpp ikoonilisem, ühtsem ja läbipaistvam. Võimalik, et mida sagedamaks (võõr)sõna keelekasutuses saab, seda enam eelistatakse *id*-lõppu (*ideid*).

Mitmuse osastava vokaal- ja *sid*-lõpu varieerumisel on eelistatum osastavalõpp:

- *pesa*-tüübis – sagedamate sõnadega vokaallõpp (*huve*, *omi*, *samu*), harvem esinevate sõnadega *sid*-lõpp (*avasid*, *palasid*, *pesasid*);
- *sepp*-tüübis – vokaallõpp, nt *aegu*, *kordi*, *päevi*;
- *rida*-tüübis – vokaallõpp, *nuge*, *tube*, *vigu*;
- *jõud*-tüübis – vokaallõpp, *jõude*, *poode*, *praade*;
- *sõber*-tüübis – vokaallõpp, nt *asju*, *sõpru*, *tühje*.

Kokkuvõttes on eelistatum

- vokaal- ja *sid*-lõpu varieerumisel – vokaallõpp, v.a harvem esinevate sõnadega *sid*-lõpp (*avasid*, *palasid*, *pesasid*).

Vokaallõpp on lühem ja ökonoomsem, *sid*-lõpp ikoonilisem, ühtsem ja läbipaistvam. *sepp*-tüübi kahe harvem esineva sõnaga eelistati *sid*-lõppu (*kolmesid*, *nunnasid*). Mõnel juhul võib olla türevokaali valik keeruline ja seetõttu eelistatakse *sid*-lõppu, nt *avasid*, *palasid*, *pesasid*, mitte *avu*, *palu*, *pesi*.

Mitmuse osastava vokaal- ja *id*-lõpu varieerumisel on eelistatum osastavalõpp:

- *akvaarium*-tüübis – vokaallõpp, nt *jaanuare*, *pensione*, *territooriume*;
- *tööline*-tüübis – vokaallõpp, nt *eestlasi*, *järgmisi*, *töölisi*;
- *soolane*-tüübis – *id*-lõpp, nt *soolaseid*, *vaeseid*, *viimaseid*;
- *oluline*-tüübis – vokaallõpp, nt *esimesi*, *inimesi*, *takistusi*;
- *kontsert*-tüübis – vokaallõpp, nt *aadresse*, *kontserte*, *kotlette*;
- *õnnelik*-tüübis – vokaallõpp, nt *maastikke*, *märkmikke*, *politseinikke*.

Kokkuvõttes on eelistatum

- vokaal- ja *id*-lõpu varieerumisel – vokaallõpp, v.a *soolane*-tüübi *id*-lõpp.

Mati Hint (1980b: 273) on skemaatiliselt kujutanud *ne*- ja *s*-sõnade vormimoodustusalgoritme, kus traditsiooniliselt on kahesilbiliste või kolmesilbiliste

mittekolmandaväلتeliste sõnade mitmuse osastav *id*-lõpuline, nt *soolane*-tüübi *soolaseid*, *vaeseid*, *viimaseid*.

Mitmuse osastavas on eelistatum lõpp

- *si*- ja *sid*-lõpu varieerumisel – *sid*-lõpp, nt *huvisid*, *ideesid*, *vendasid*.

sid-lõpu eelistamisel on tõenäoliselt keelekorralduslikud põhjused, millest tulenevalt keelekasutajad teavad, et kirjakeele normingu järgi on mitmuse osastav nendes tüüpides *sid*-, mitte *si*-lõpuline. Seetõttu on ka *si*-lõpp sagedam pigem argikeelsete sõnadega, nt *imagesi*, *kallasi*, *mersusi*.

Tihti määrab sõna fonoloogilis-derivatiivne struktuur, kuidas sõna käänatakse. Näiteks on Hint (1980b: 273) kujutanud skeemil *ne*- ja *s*-sõnade traditsioonilist ja tänapäevast vormimoodustusalgoritmi. Selle järgi oleneb tänapäeval mitmuse osastava lõpp liitest. *soolane*-tüüp vastab aga traditsioonilisele algoritmile, kus kahesilbiliste või kolmesilbiliste mittekolmandaväلتeliste sõnade mitmuse osastav on *id*-lõpuline, nt *soolaseid*, *vaeseid*, *viimaseid*.

Keelekorralduslikult saab märkida, et keelekasutajad on osastava käände sama muuttüübi vormikasutuses üsna üksmeelsed ja vormieelistused vastavad üldiselt kirjakeele normingule. Ainsuse osastava puhul väärrib väljatoomist üksiksõna *hüve*, millega leidis rohkem kirjakeele normingust lahknevat vokaallõppu, mitte normingupärast *t*-lõppu. Tänapäeval ei pruugi esmaväلتeliste vokaallõpuliste kahesilbiliste sõnade *e*-lõpp olla keelekasutajate jaoks piisav eristusalus, et selliseid sõnu erinevalt käänata: kui *e* on lõpus, siis on ainsuse osastavas *t*-lõpp, ja kui *e* ei ole lõpus, siis on osastavavorm lõputa. Kirjakeele norming järgib keeleajaloolisi põhjusi.

Peaks pöörama tähelepanu ka sõnade *aadress*, *kontsert*, *vistrik* ja *ämblik* ainsuse osastava *t*-lõpu ning mitmuse osastava *id*-lõpu kasutusele. Niiviisi võib suureneda morfoloogia tervikkäsitluse *ümbrik*-rööptüüp, kus on praegu sõnad *kolhoosnik*, *pealik*, *piknik*, *politseinik*, *sovhoosnik* ja *ümbrik* (Viht, Habicht ilmumas: § 85). Kaugemas tulevikus võib see puudutada kogu muuttüüpi.

Mitmuse osastava kohta tekib ka küsimus, kas üksiksõnuti või muuttüübiti võiks kirjakeele norminguga lubada *sid*-lõpu kõrval *si*-lõpu rööpsust. *si*-lõpu kirjakeele norminguga lubamist ei välista keeleajalooline taust, ka on tegu ökonoomsema valikuga. Siinsete tulemuste põhjal vajab mitmuse osastava *si*- või *sid*-lõpu vormikasutus varieerumise tõttu pidevat keelekorralduslikku seiret. Siinses andmestikus on aga liiga vähe näiteid, et juba praegu kirjakeele norminguga mitmuse osastava käänamises *si*-lõpu kasutust lubada.

4.6. Ainsuse pika ja lühikese sisseütleva kasutuse varieerumine ning selle põhjused

Selles ainsuse sisseütleva käsitluse sissejuhatavas peatükis tutvustatakse analüüsis kasutatud materjalikogumise põhimõtteid ja meetodeid. Seejärel kirjeldatakse mõne varasema uurimuse tulemust, kus on selgitatud ainsuse pika ja lühikese sisseütleva vormikasutuse põhjusi.

Tulenevalt doktoritöö rakenduslikust eesmärgist kasutada eri materjali-kogumise viise erineb artikkel A3 materjalikogumise põhimõtete poolest artiklitest A4 ja A5. Artiklis A3 on sama sõna vormikordused arvatud materjali hulka ja materjal on tasakaalustamata (1522 aditiivi- ja 188 illatiivivormi). Artiklites A4 ja A5 kasutatakse sama materjali. Sellesse pole sama sõna vormi-kordusi arvestatud, st iga vorm saab materjalis esineda vaid üks kord, ja materjal on tasakaalustatud (420 aditiivi- ja 420 illatiivivormi).

Samuti on materjali erinevalt esitatud. Artikli A3 tabelites on arvestatud prot-sendid kõigist aditiivi- ja illatiivivormidest, näiteks 96% kõigist aditiivivormi-dest on moodustatud nõrgeneva ja 4% tugevneva astmevaheldusega sõnadest; 50% kõigist illatiivivormidest on tugevneva ja 50% nõrgeneva astmevahel-dusega sõnadest (vt artikkel A3 tabel 5).

Artikli A4 tabelite protsendid on arvestatud aga tunnustest, mitte aditiivi- või illatiivivormidest lähtuvalt, näiteks kõigist mittereksioonilistest vormidest on 55% aditiivis ja 45% illatiivis; kõigist reksioonilistest laienditest on 25% aditiivis ja 75% illatiivis (vt artikkel A4 tabel 4).

Vormikasutust põhjendatakse morfofonoloogiliste, morfosüntaktiliste ja semantiliste tunnustega. Esmalt on iga tunnuste rühma puhul saadud tulemused ühetunnuselise analüüsiga. Artiklis A3 kasutatakse hii-ruut-testi ja standarditud Pearsoni jääke. Artiklis A4 kontrollitakse hii-ruut-testi ja standarditud Pearsoni jääkidega saadud tulemusi osa-terviku meetodiga ja järjestatakse need efekti suuruse järgi. Artiklis A5 rakendatakse mitmetunnuselist analüüsi: klassifit-seerimispuud.

Varasemates sisseütleva käsitlustes on uuritud, kas eesti keele ainsuse sisse-ütlev on eelistatult pikk (*sse-lõpuline*) või lühike (*ha-*, *he-*, *hu-lõpuline*, gemi-natsiooniline, lõputa või *de-lõpuline*) ja mis juhtudel eelistatakse pikka või lühikest sisseütlevat.

Hasselblatti uuringu järgi kasutati rohkem lühikest sisseütlevat. Enamik pikkadest sisseütleva vormidest esines sõnadega, mille puhul polnud lühike vorm teoreetiliselt võimalik (*aastasse*, *raamatusse*). Kui rööpvorm oli võimalik, eelistati seda. Hasselblatt väitis ka, et sisseütleva vormi valik ei olene verbist, millega vorm koos esineb. (Hasselblatt 2000: 801, 803)

Kio (2006: 113, 125–126) järgi mõjutavad sisseütleva vormikasutust eel-kõige noomeni struktuur ja kasutaja subjektiivne keeletaju.

Kaalep jõudis tulemusele, et eelistatum on lühike sisseütlev, kui see on sõna häälikulise ja tuletusliku kuju tõttu võimalik, v.a mõnekümne erandsõna puhul. *ne-* ja *s-*sõnade lühikese sisseütleva valikul peatuti eraldi, see oleneb ka sõna pikkusest ja homonüümia vältimise vajadusest. (Kaalep 2009: 423)

Seega on grammatikakirjeldused ja uurimused andnud mitmesuguseid põhjen-dusi, millest sisseütleva vormi valik oleneb, näiteks noomeni fonoloogilis-derivatiivsest struktuurist, sõna leksikaalsest tähendusest (sh mis verbiga koos esineb), idiolektist (kasutaja subjektiivsest keeletajust), reksioonilisusest ja püsiühendilisusest. Reksioonistruktuurid võiksid olla eelistatult illatiivis (EKG 1995: 56; EKK 2007: 247); püsiühendifraasid, üldnimelised kohatähistused

ning liikumis- ja olemisverbide laiendid aditiivis (EKG 1995: 56–57; Kio 2006: 112–113, 126; EKK 2007: 247).

Neile varem toodud põhjendustele toetudes on siinses väitekirjas määratletud tunnused, millest võiks oleneda ainsuse pika ja lühikese sisseütleva vormikasutus. Järgmistes peatükkides on need tunnused välja toodud ning esitatakse üldistused, millised neist sobivad sisseütleva vormikasutuse põhjendamiseks ja millised mitte.

4.6.1. Morfofonoloogiliste tunnuste ühetunnuseline analüüs

Morfofonoloogilisi tunnuseid analüüsitakse artiklis A3. Selle lõplikus materjalis on proportsionaalse valiku tulemusena kokku 1710 vormi, millest 1522 on aditiivi- ja 188 illatiivivormid. Ühetunnuselise analüüsiga uuritav tunnus on sisseütleva vormi valik – binaarne tunnus, mis võib olla aditiiv või illatiiv. Seletavaid tunnuseid on kaheksa: astmevahelduslikkus, astmevahelduse liik, astmevaheldusmall, algvormi välde, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall, algvormi lõpphäälik ja omastavatüve silpide arv.

Meetoditena kasutatakse hii-ruut-testi ja standarditud Pearsoni jääke, töövahendina statistikaprogrammi R (versioon 0.98.1087, R development core team 2013).

Järgnevas esitatakse kõik sisseütleva valikut mõjutada võivad morfofonoloogilised tunnused ühekaupa. Nende all tuuakse ära standarditud Pearsoni jääkide meetodiga statistiliselt oluliseks osutunud tunnused. Kui hii-ruut-testi põhjal olulisi tunnuseid ei ole, tuuakse protsendilise jaotuse põhjal saadud tulemused. Oluline on märkida, et kuna valim on tasakaalustamata (1522 aditiivi- ja 188 illatiivivormi), on kõigi varieerumiste puhul esinemissageduse järgi aditiivivorme rohkem kui illatiivivorme. Alapeatüki lõpus on kokkuvõtlik tabel, kus on toodud kõigi morfofonoloogiliste tunnuste analüüsi kokkuvõte.

Astmevahelduslikkus

Analüüsist selgub, et astmevahelduslike sõnadega on tõenäolisem vormivalik aditiiv (nt *aeda*, *aega*, *ahju*) ja astmevahelduseta sõnadega illatiiv (nt *alasse*, *algusesse*, *Ateenasse*).

Juba sulgudes toodud kolmes näites langeb astmevahelduslike sõnade aditiiv kokku osastavaga. See kinnitab Kaalepi (2009: 419–420) toodud osastava ja aditiivi seost: lühike sisseütlev on ainsuse osastavaga sama, kui osastav on kolmandas vältes ja lõppeb vokaaliga (*aeda*, *aega*, *ahju*). Kaalep (2012: 438) märgib ka, et ainsuse sisseütleva lõpp valitakse ainsuse nimetava või osastava järgi.

Analüüsi tulemuste ja eelnevate väidete tõttu vaadati materjalis astmevahelduslike sõnade aditiivivorme. Paljud neist olid osastavaga samad, kolmandas vältes ning lõppesid vokaaliga, nt *akti*, *alevikku*, *Annelinna*.

Astmevahelduslike sõnade illatiivivormide seas oli väga üksikuid sõnu, millega teoreetiliselt oleks saanud moodustada osastavaga kokkulangeva aditiivivormi, kuid eelistatud oli hoopis illatiivivorme, nt *hetkesse*, *kõigesse*, *Tallinnasse*.

Astmevahelduseta sõnade aditiivivormide hulgas tundus olevat palju *ne-* ja *s-lõpulisi* sõnu, mis ei saa kuidagi osastavaga kokku langeda. Vähe oli selliseid vorme, mis osastavaga kokku langevad – need on kolmandas vältes ja lõppevad vokaaliga: *akvatooriumi*, *ambulatooriumi*, *ministeeriumi*, *muuseumi* ja *staadiumi*. Kõik viis näidet kuuluvad *akvaarium*-tüüpi (vt Peebo 1995: 43–46).

Astmevahelduseta sõnade illatiivivormide hulgas polnud ühtegi sellist, millest oleks teoreetiliselt saanud moodustada osastavaga kokkulangeva aditiivi. Kõik need tulemused saadi aga kvalitatiivse meetodiga materjali uurides. Väidete täpsemaks kinnitamiseks või ümberlõkkamiseks võiks materjali olla rohkem ja tuleks kasutada ka kvantitatiivset analüüsi.

Siiski tundub osastava ja aditiivi vahel olevat seos, aga paljuski sõltub see ka sõna morfofonoloogiast, näiteks astmevaheldusest: astmevahelduslike sõnade puhul saab moodustada kolmandavälteist vokaaliga lõppevat osastavat, astmevahelduseta sõnade puhul on selleks võimalusi tunduvalt vähem (ainult *akvaarium*-tüüp).

Astmevahelduse liik

Tulemuseks saadi, et laadivahelduslike sõnade puhul eelistatakse veidi tõenäolisemalt aditiivi (*emba-kumba*, *haaba*, *hauda*) ja vältevahelduslike puhul illatiivi (*asjasse*, *hetkesse*, *kõigesse*).

Näited kinnitavad Kaalepi (2009: 419–420) väidet, mille järgi lühike sisseütlev on sama mis ainsuse osastav, kui osastav on kolmandas vältes ja lõppeb vokaaliga.

Paljude astmevahelduslike sõnade aditiiv on osastavaga samakujuline. Ei näi olevat vahet, kas tegu on laadi- või vältevaheldusliku sõnaga. Laadivahelduslike aditiivide seas on palju osastavaga kokkulangevaid vorme, nt *hoogu*, *jalga*, *jaoskonda*. Samamoodi esineb osastavaga kokkulangemisi vältevahelduslike aditiivide seas, nt *ametlikku*, *apteeki*, *arhiivi*. Tuleb arvestada, et illatiivivorme on materjalis vähe ja laadivahelduslikust sõnast on moodustatud neist ainult üks (*jõusse*), vältevahelduslikest sõnadest pisut rohkem, nt *asjasse*, *hetkesse*, *kõigesse*.

Astmevaheldusmall

Tulemusi saab esitada ainult absoluutarvude järgi, sest hii-ruut-test ja standarditud Pearsoni jäägid ei anna programmiga R usaldusväärseid tulemusi. Selgub, et nõrgeneva astmevaheldusega sõnade puhul kasutatakse tõenäolisemalt aditiivi. Selline tulemus kinnitab Raagi (1998: 73) väidet, et lõputa sisseütlev (aditiiv) on väga sage nõrgeneva astmevaheldusega sõnades.

Astmevaheldusmall võib olla sisseütleva valikul oluline tunnus, sest tugevneva astmevaheldusega sõnu on palju vähem kui nõrgeneva astmevaheldusega sõnu (vt nt Viht, Habicht ilmusas: § 24). Nõrgeneva astmevaheldusega sõnade aditiivid tunduvad taas olevat osastavaga kokkulangevad kolmandavälteised

vokaallõpulised sõnad, nt *auku*, *avalikku*, *baari*. Nõrgeneva astmevaheldusega sõnade illatiivivorme on juba esitatud, nt *asjasse*, *hetkesse*, *kõigesse*. Tugevneva astmevaheldusega sõnade aditiividest ja illatiividest esineb aga ainult üksikuid näiteid.

Algvormi välde

Standarditud Pearsoni jääkide järgi ei saadud ühtegi tulemust absoluutarvuga vähemalt 2. Absoluutarvude järgi on ootuspäraselt nii esma-, teise- kui ka kolmandavärteliste sõnadega eelistatud aditiiv, kuna aditiivivorme oli materjalis rohkem.

Kvalitatiivse analüüsi järgi on esmavärteliste sõnade aditiivid *ne-* ja *s-lõpu*listest sõnadest, nt *alumisse*, *erilisse*, *pädevusse*, aga ka nt *ajju*, *ellu*, *itta*. Esmavärteliste sõnade illatiivivormide hulgas paistavad domineerivat *pesa-tüüpi* sõnad, nt *kehasse*, *klubisse*, *kogusse*.

Teisevärteliste sõnade aditiivivormid on taas *ne-* ja *s-lõpu*listest sõnadest, nt *ajastamisse*, *alluvusse*, *arendamisse*, aga ka näiteks nt *komisjoni*, *Lätti*, *maksimumi*. Teisevärteliste sõnade illatiivivormidest on vähe näiteid, esineb ka kohanimedid, nt *Hollandisse*, *teisesse*, *Viljandisse*.

Kolmandavärtelistest sõnadest on aditiivis peamiselt osastavaga kokkulangevad vormid, nt *baasi*, *basseini*, *betooni*. Illatiivivormide hulgas on erinevate morfoloogiliste omadustega sõnu, nt *algusesse*, *maasse*, *Põlvasse*.

Kolmandavärteliste sõnade aditiivivormi eelistamine sobib Kaalepi (2009: 419–420) reeglga, et kolmandavärtelise vokaallõpulise osastavaga eelistatakse homonüümset ehk taas kolmandavärtelist lühikest sisseütlevat (aditiivi).

Lõpuvahelduslikkus

Kvantitatiivse analüüsi tulemuste põhjal kasutatakse lõpuvaheldusega sõnade sisseütlevana suurema tõenäosusega aditiivi (nt *blokki*, *budistlikku*, *dekanaati*) ja lõpuvahelduseta sõnade sisseütlevana eelistatavalt illatiivi (nt *alasse*, *Ateenasse*, *avasse*).

Kvalitatiivsele vaatlusele toetudes on lõpuvaheldusega sõnade aditiivide hulgas palju osastavaga kokkulangevaid vorme, nt *boksi*, *delegatsiooni*, *divisjoni*, aga ka *ne-* ja *s-lõpu*lisi sõnu, nt *embusse*, *endisse*, *ennustusse*. Ka lõpuvaheldusega sõnade illatiivid on enamasti *ne-* ja *s-lõpu*listest sõnadest, nt *keskusesse*, *kinnisesse*, *kõrgusesse*.

Lõpuvahelduseta sõnade aditiivivormid on enamjaolt geminatsioonilised, nt *jakku*, *kerra*, *kokku*. Lõpuvahelduseta sõnade illatiivivormid näivad olevat enamasti *pesa-tüüpi* sõnadest, nt *külasse*, *olusse*, *osasse*.

Lõpuvaheldusega sõnade ja aditiivi seos viib taas osastavaga homonüümsete vormideni ehk seoseni, mis ilmnas ka eelkäsitletud tunnuste puhul.

Lõpuvaheldusmall

Sõnad jaotati lõpuvahelduse järgi kolme malli. Esimesse malli kuuluvad *seminar-*, *redel-*, *kringel-*, *siil-*, *sai-*, *lagi-*, *nali-*, *sõber-* ja *õnnelik-tüüpi* sõnad. Teise malli kuuluvad peamiselt (V)*s-lõpu*lised sõnad, aga ka *suur-* ning *küünal-tüüpi*

sõnad. Kolmas mall iseloomustab eeskätt (V)*ne*- ja *ke*-lõpulisi sõnu: selle malliga kirjeldatakse näiteks *soolane*-, *uus-küüs*- ja *käsi*-tüüpi sõnade vormistikku. Mallide tüübistik on siin nimetatud EKK (2007) järgi.

Kvantitatiivse analüüsi tulemustest nähtus, et esimesse malli kuuluvate sõnade puhul valitakse veidi tõenäolisemalt aditiiv (nt *aeda*, *aega*, *ahju*), teise malli sõnade puhul illatiiv (nt *algusesse*, *keskusesse*, *kõrgusesse*) ja kolmanda malli sõnade puhul taas illatiiv (nt *endisesse*, *kinnisesse*, *saamisesse*).

Kvalitatiivse vaatluse järgi on esimese malli sõnade puhul palju osastavaga kokkulangevaid aditiivivorme, nt *dokumenti*, *ekspertiisi*, *ekstaasi*. Esimese malli illatiividest on aga vähe näiteid, nt *asjasse*, *Siberisse*, *staadionisse*.

Teine malli kuuluvad peamiselt *s*-lõpulised sõnad, aditiivi näited on nt *saladusse*, *segadusse*, *sisemusse*. Kuna illatiivivorme on materjali hulgas palju vähem, siis teises mallis on samuti vähe näiteid illatiivis, nt *seadusesse*, *teadvusesse*, *tühjusesse*.

Kolmandas ehk enamasti *ne*-lõpuliste sõnade mallis on aditiivivormid nt *ilmelisse*, *imelisse*, *inimesse*. Väheste illatiivivormide tõttu on näiteid jälle vähe, nt *teisesse*, *uuenemisse*, *väikesesse*.

Näited kinnitavad taas Kaalepi (2009: 419–420) väidet, et lühike sisseütlev on sama mis ainsuse osastav, kui osastav on kolmandas vältes ja lõpeb vokaa-liga (nagu *aeda*, *aega*, *ahju*). Teise ja kolmandasse malli kuuluvate (V)*s*- ja (V)*ne*-lõpuliste sõnade puhul võib oletada, et kolmesilbilise tüvega sõnades võidakse pikka vormi kasutada loomulikuma rõhustruktuuri tõttu. Ka Kio (2006: 125–126) märgib, et *tööline*-tüübis eelistatakse illatiivi, sest aditiivi puhul satuks kõrvuti kaks rõhulist silpi.

Algvormi lõpphäälik

Ühetunnuselise analüüsiga tuli välja seos konsonantlõpuliste sõnade ja aditiivi (*aeda*, *aega*, *akti*) ning vokaallõpuliste sõnade ja illatiivi (*alasse*, *asjasse*, *Ateenasse*) vahel.

Materjali uurides nähtuvad osastavaga homonüümsed konsonantlõpuliste sõnade aditiivivormid, nt *elajalikku*, *emba-kumba*, *entsefaliiti*. Konsonantlõpuliste sõnade seas on illatiivivorme paljudest *s*-lõpulistest sõnadest, nt *keskusesse*, *kõrgusesse*, *loodusesse*.

Kaalepi (2009: 420) järgi võiks ka ainsuse nimetavas vokaallõpuliste sõnade sisseütlev olla lühike ja osastavaga sama, ainult et kolmandas vältes. Vokaallõpulistest sõnadest leiti seda väidet kinnitavaid näiteid, nt *kõlla*, *tuppa*, *ritta*. Illatiive oli moodustatud *pesa*-tüüpi sõnadest, aga ka näiteks kohanimedest, nt *pesasse*, *Roomasse*, *Rõugesse*.

Omastavatüve silpide arv

Ilmnes seos kolmesilbilise tüvega sõnade ja illatiivi (*algusesse*, *Ateenasse*, *endisesse*) ning pikemate kui kolmesilbilise tüvega sõnade ja aditiivi (*ajastamisse*, *akvatooriumi*, *alevikku*) vahel.

Kõik tasemed vaadati ükshaaval üle. Ühesilbilise omastavatüvega sõnade aditiive esines üksikuid, nt *suhu*, *vette*. Illatiivivormid on ainult *maasse* ja *töösse*.

Kahesilbilise omastavatüvega sõnade aditiivid on tihti geminatsioonilised või osastavaga kokkulangetavad, nt *jõkke, jälge, järku*. Illatiivivormid on moodustatud eri morfoloogiliste omadustega sõnadest, nt *Türgisse, samasse, ärisse*.

Kolmesilbilise omastavatüvega sõnade aditiivid paistavad olevat osastavaga kokkulangetavad või moodustatud *ne-* või *s-lõpulistest* sõnadest, nt *garaaži, järgmisse, kaugusse*. Paljud illatiivivormid tunduvad samuti olevat moodustatud *ne-* ja *s-lõpulistest* sõnadest, nt *kinnisesse, seisusesse, tööstusesse*.

Rohkem kui kolmesilbilise omastavatüvega sõnade aditiivid on nt *euroopalikku, juubeldamisse, opositsiooni*. Illatiivivorme leidub ainult kaks: *uuenemisesse* ja *Vastseliinasse*.

Omastavatüve silpide arvu puhul peab arvestama, et see tunnus ei pruugi olla kõige informatiivsem. Rohkem kui kolmesilbilise omastavatüvega sõnadeks on loetud ka need, mille viimase kõnetakti silpide arv on tegelikult üks või kaks. Suurema täpsuse saavutamiseks lisataksegi mitmetunnuselises analüüsis tunnusena ka viimase kõnetakti silpide arv.

Ka Kaalep kirjeldab sõnu, mille ainsuse omastava tüve lõpp on *-(V)se*, milles tüvi on pikem kui kolm silpi või kolmandas vältes ja kolmesilbiline. Ta toob välja tendentsi, et selliste pikemate sõnade sisseütlev lõppeb *se*-ga (siin aditiiv). (Kaalep 2009: 422) Siinse andmestiku järgi on kolmesilbilise tüvega sõnade puhul eelistatud küll illatiiv, kuid pikemate kui kolmesilbiliste sõnade puhul aditiiv.

Eelnevalt esitati ühe tunnuse kaupa kvantitatiivse ja kvalitatiivse analüüsiga saadud tulemused. Tabelis 2 on kokkuvõtlikult välja toodud kvantitatiivse analüüsi tulemused. Kokku uuriti kaheksat morfofonoloogilist tunnust, mis kajastuvad esimeses tulbas. Teise tulba aditiivi eelistav(ad) tase(med) ja kolmanda tulba illatiivi eelistav(ad) tase(med) on toodud standarditud Pearsoni jääkide analüüsi järgi. Statistiliselt usaldusväärseks loetakse tulemusi alates absoluutväärtusest 2.

Viimases tulbas on *p*-väärtus, millest oleneb, kas eelmised kaks tulpa on täidetud. Nimelt on aditiivi ja illatiivi eelistavad tasemed olemas ainult tunnustega, mille *p*-väärtus oli $< 0,05$. Astmevaheldusmalli puhul teatas programm, et pole võimalik anda usaldusväärseid tulemusi, nii et sel juhul jäi määramata ka *p*-väärtus.

Oluline on märkida, et tunnused ei ole tabelis esitatud hierarhiliselt, sest skaalat ei saa määratleda ainult *p*-väärtuse põhjal.

Tabel 2. Morfofonoloogiliste tunnuste ühetunnuselise analüüsi kokkuvõte

Tunnus	Aditiivi eelistav(ad) tase(med)	Illatiivi eelistav(ad) tase(med)	p-väärtus
Astmevahelduslikkus	astmevahelduslikkus	astmevaheldusetus	$p < 0,001$
Astmevahelduse liik	laadivaheldus	vältevaheldus	$p = 0,002$
Astmevaheldusmall	—	—	—
Algvormi välde	—	—	$p = 0,22$
Lõpuvahelduslikkus	lõpuvahelduslikkus	lõpuvaheldusetus	$p < 0,001$
Lõpuvaheldusmall	'1' (<i>seminar</i> -, <i>redel</i> -, <i>kringel</i> -, <i>siil</i> -, <i>sai</i> -, <i>lagi</i> -, <i>nali</i> -, <i>sõber</i> - ja <i>õnnelik</i> -tüüpi sõnad)	'2' ((V)s-lõpulised, <i>suur</i> - ja <i>küünal</i> -tüüpi sõnad); '3' ((V) <i>ne</i> - ja <i>ke</i> -lõpu- lised, sh <i>soolane</i> -, <i>uus</i> - <i>küüs</i> - ja <i>käsi</i> -tüüpi sõnad)	$p < 0,001$
Algvormi lõpphäälik	konsonant	vokaal	$p < 0,001$
Omastavatüve silpide arv	> 3	3	$p < 0,001$

Ühetunnuselise analüüsi põhjal saadi tulemuseks, et ainsuse sisseütleva valikul ei ole statistiliselt olulised tunnused astmevaheldusmall (tugevnev või nõrgenev astmevaheldus) ega algvormi välde.

Aditiivi kasutamine on tõenäolisem, kui sõna on astmevahelduslik, astmevahelduse liigilt laadivahelduslik, lõpuvahelduslik, selle nimetavavorm lõppeb konsonandiga või omastavatüves on üle kolme silbi. Lõpuvaheldusmallide järgi on aditiivis tõenäolisemalt 1. lõpuvaheldusmalli kuuluvad ehk *seminar*-, *redel*-, *kringel*-, *siil*-, *sai*-, *lagi*-, *nali*-, *sõber*- ja *õnnelik*-tüüpi sõnad.

Illatiivi eelistamine on aga tõenäolisem, kui sõna on astmevahelduseta, astmevahelduse liigilt vältevahelduslik, lõpuvahelduseta, selle nimetavavorm lõppeb vokaaliga või omastavatüves on kolm silpi. Lõpuvaheldusmallide järgi on illatiivi kasutamine tõenäolisem 2. lõpuvaheldusmalli kuuluvate ehk (V)s-lõpuliste ning *suur*- ja *küünal*-tüüpi sõnade puhul. Samuti on illatiiv tõenäolisem 3. lõpuvaheldusmalli kuuluvate ehk (V)*ne*- ja *ke*-lõpuliste sõnade ning *soolane*-, *uus*-*küüs*- ja *käsi*-tüüpi sõnade puhul.

4.6.2. Morfosüntaktiliste tunnuste ühetunnuseline analüüs

Morfosüntaktilisi tunnuseid uuritakse artiklis A4. Selle andmestikus on 420 aditiivi- ja 420 illatiivivormi. Materjalikogumisel on võrreldes morfofonoloogiliste tunnuste uurimusega kaks erinevust: materjali hulka ei arvestatud korduvaid vorme ja kasutati tasakaalustatud valimit. Kasutatakse samu meetodeid, mis morfofonoloogiliste tunnustega: hii-ruut-testi p -väärtuse arvutamiseks ja

standarditud Pearsoni jääke. Järgnevalt esitatakse iga morfosüntaktilise tunnusega saadud tulemused. Esitatakse, mis tasemed eelistavad aditiivi-, mis tasemed illatiivivorme, kui hii-ruut-testis on $p < 0,05$ ja standarditud Pearsoni jäägid on üle absoluutväärtuse 2. Kui need tingimused ei ole täidetud, tuuakse protsentide põhjal saadud tulemused.

Sõnaliik

Sõnaliigi puhul on tasemed arvsõna, asesõna, nimisõna ja omadussõna. Hii-ruut-testiks on mõnel tasemel aga liiga vähe liikmeid. Protsentide järgi kasutatakse asesõnadega rohkem illatiivi (nt *mõnesse*, *teineteisesse*, *üksteisesse*) ja omadussõnadega aditiivi (nt *keemilisse*, *piinlikku*, *poliitilisse*). Arv- ja nimisõnadega oli aga ka aditiivi- ja illatiivivorme protsentuaalselt võrdselt.

Lauseliige

Lauseliikme tasemed olid määrus ja täiend. p -väärtuseks saadi 0,65 ja standarditud Pearsoni jäägid jäid alla absoluutväärtuse 2, nii et tunnus ei osutunud statistiliselt oluliseks. Protsentide järgi võiks täiendiga olla pisut eelistatum aditiiv (nt *psühhoakustilisse*, *suurde*, *täielikku*), määru puhul aga eelistus ei ilmne.

Rektsioonilisus

Analüüsist selgus, et mitterektsioonilised sõnad on tõenäolisemalt aditiivis ja rektsioonilised laiendid illatiivis, nt (*armunud*) *32aastasessa*, (*siseneda*) *administreerimiskeskusesse*, (*suhtumist* *kodumaisesse*) *alkoholitööstusesse*.

Aditiivi- ja illatiivivorme rektsioonistruktuurides käsitletakse ka eesti keele grammatika kirjeldustes ning varasemates uuringutes. Näiteks suhtumist väljendavate verbidega võiks EKG (1995: 56) kirjelduse ning Raagi (1995: 79) ja Kaalepi (2009: 416) tulemuste järgi olla eelistatum aditiiv, Viitso (1976: 152) ja EKK (2007: 247) käsitluste põhjal aga illatiiv. Eriarvamused viivad uurijad analüüsides põhjal ühisele arusaamisele, et sisseütleva vormi valik ei olene üldiselt verbist (Hasselblatt 2000: 802–803; Raag 1998: 79; Kio: 2006: 93–94; Kaalep 2009: 416), vaid näiteks sõna fonoloogilis-derivatiivsest struktuurist (Raag 1998: 78) või kasutaja subjektiivsest keeletajust (Kio 2006: 94). Ka siinne analüüs toob välja vaid tendentsi, et rektsioonistruktuuris võiks tõenäolisem olla illatiiv, kuigi on ilmne, et kõikide verbide rektsioonilised laiendid ei käitu ühtmoodi.

Püsiühendilisus

Tulemuste järgi on mittepüsiühendite puhul tõenäolisem illatiivi ja püsiühendite puhul aditiivi kasutamine, nt *hätta* (*jääma*), *joonde* (*ajama*), *kaela* (*panema*).

EKG (1995: 56–57) nimetab aditiivi mõne sõna puhul konkreetset kohatähenduses ainuvõimalikuks – sellised kohaväljendid on kujunenud n-ö püsiühendiks ning sisseütleva vormid adverbistunud.

Siinse materjali põhjal tundub, et kehaosanimetused on sisseütleva käände vormis muude semantiliste rühmade sõnadest rohkem adverbistunud või n-ö vormilt kivilinenud, nt *kätte saama*, *pähe panema*, *silma hakkama*. Vaadates

forme, nagu nt *hätta, pankrotti, sülle*, võib vormikasutus siiski oleneda rohkem fonoloogilis-derivatiivsest struktuurist (vt nt Raag 1998: 78), st paljudes vormides on geminaat.

Tabelis 3 on esitatud samad tulemused kokkuvõtlikult. Esimeses tulbas on morfosüntaktilised tunnused, teises tulbas aditiivi eelistav(ad) tase(med), kolmandas illatiivi eelistav(ad) tase(med), neljandas *p*-väärtus ja viimases efekti suurus (Craméri V). Morfosüntaktiliste tunnustega arvatati lisaks ka efekti suurus, mis võimaldab tunnused olulisuse järgi skaalale paigutada. Nii ongi sisseütleva vormikasutuses olulisim morfosüntaktiline tunnus tabelis esimene ja vähem oluliseks osutunu viimane.

Tabel 3. Morfosüntaktiliste tunnuste ühetunnuselise analüüsi kokkuvõte (väljavõte artikli A4 tabelist 14)

Tunnus	Aditiivi eelistav(ad) tase(med)	Illatiivi eelistav(ad) tase(med)	<i>p</i> -väärtus	Efekti suurus (Craméri V)
Rektsioonilisus	mitte-rektsioonilisus	rektsioonilisus	$p < 0,001$	0,21
Püsiühendilisus	püsiühendilisus	mitte-püsiühendilisus	$p < 0,001$	0,20
Sõnaliik	–	–	–	0,06
Lauseliige	–	–	–	0,02

Tabelist 3 selgub, et sisseütleva vormikasutuses on olulised kaks morfosüntaktilist tunnust: rektsioonilisus ja püsiühendilisus. Sõnaliik ja lauseliige olulisteks tunnusteks ei osutunud. Sõnaliigi tunnuse mõnel tasemel oli nii vähe liikmeid, et programm ei andnud hii-ruut-testi tulemusi. Lauseliikme puhul oli p -väärtus $> 0,05$, nii et see ei osutunud statistiliselt oluliseks.

Tulemused saadi aga rektsioonilisuse ja püsiühendilisusega: rektsioonilised laiendid eelistavad illatiivivorme ja püsiühendilised struktuurid aditiivivorme. Varasemates uurimustes on verbide rektsioone üksikhaaval käsitletud või verbe rühmitatud. Kõigi verbirektsioonide sisseütleva vormikasutuse kohta sama väita on ehk liiga üldistav, kuid sinse analüüsi põhjal on tendents eelistada illatiivi. Samale tulemusele on jõutud ka varem, nt EKK (2007: 247) järgi peaksid verbide *suhtuma, kiinduma, armuma* jt rektsioonilised laiendid olema eelistatult illatiivis. EKG (1995: 56) ja Kaalepi (2009: 416) järgi on aga suhtumist väljendavates rektsioonistruktuurides eelistatum aditiiv. Ka Kio (2006: 87) kinnitab, et nt ilmeka näite *suhtuma* puhul ei saa kinnitada ühe või teise sisseütlevavormi eelistamist.

Analüüsiga saadud püsiühendite ja aditiivivormide seost kinnitab EKG (1995: 56–57), mille põhjal on aditiiv mõne sõna puhul konkreetsetes kohatähenduses ainuvõimalik ja sellised kohaväljendid on kujunenud n-ö püsiühendiks.

Sellised sisseütleva vormid on adverbistunud, nt (*pani*) *pähe*, (*võttis*) *kätte*. Ka Kio (2006: 126) järgi aditiiv n-ö kivineb aja jooksul ja kaotab oma põhitähendust.

Materjalis tihti esinenud kehaosanimetused võiksid olla üks põhjus, miks rektsoonides eelistatakse illatiivi ja püsiühendites aditiivi. Püsiühendid on fraasid, nt *kätte saama*, *pähe panema*, *silma hakkama*, ja kehaosanimetused on fraasides aditiivis. Nii ongi paljudes püsiühendites eelistatum aditiiv.

Mitterektsioone ja -püsiühendeid siinkohal ei käsitleta. Ka artiklis A4 kasutatud osa-terviku meetod kinnitab, et nende tasemete puhul ei saa sisseütleva vormieelistusi välja tuua.

4.6.3. Semantiliste tunnuste ühetunnuseline analüüs

Semantilisi tunnuseid käsitletakse koos morfosüntaktiliste tunnustega artiklis A4. Kasutatud on sama materjali ja meetodeid. Samamoodi esitatakse kõigi semantiliste tunnuste juures hii-ruut-testiga saadud statistiliselt olulised tunnused ning Pearsoni jääkidega üle absoluutväärtuse 2 saadud tulemused. Kui selliseid tulemusi ei saada, esitatakse protsendilise jaotusega määratud sisseütleva eelistused.

Nimeliskus

Standarditud Pearsoni jääkide meetodiga tehtud analüüsi põhjal kasutatakse üldnimede sisseütleva käände vormina tõenäoliselt aditiivi, nt *ajajärku*, *ajakirjandusse*, *ajavahemikku*, ja pärisnimedel illatiivi, nt *Amblasse*, *Ateenasse*, *Audentesse*.

Materjali põhjal otsustades näivad keelekasutajad olevat üksmeelsed, kas kasutada mõnd pärisnime pigem aditiivis, nt *Berliini*, *Dakari*, *Haapsallu*, või illatiivis, nt *Aakresse*, *Amblasse*, aga ka *Eestisse*, *Hiinasse*. On ka nimesid, mida kasutatakse nii aditiivis kui ka illatiivis, nt *Soome* ja *Soomesse*.

Pärisnime semantiline rühm

Pärisnime semantilised rühmad on 'INSTITUTSIOON', 'ISIK', 'KOHT' ja eraldi „üldnimed“. Hii-ruut-test ei anna selle tunnuse puhul tulemusi, kuna mõnel rühmal on liiga vähe liikmeid. Protsentide põhjal on rühma 'INSTITUTSIOON' kuuluvate sõnade puhul eelistatum aditiiv, nt *EBSi*, *Euroliitu*, *Keskerakonda*. Rühma 'ISIK' kuuluvaid sõnu ei esine aditiivis üldse ning vähesed on illatiivis, nt *Jeesusesse*, *Kristusesse*, *Mozartisse*. Rühma 'KOHT' sõnad on pigem illatiivis, nt *Audrusse*, *Egiptusesse*, *Elvasse*.

Üldnime semantiline rühm

Üldnime semantilised rühmad on 'KEHAOSA', 'KOHT', 'SEISUND', „muu“ ja eraldi rühmana „pärisnimed“. Standarditud Pearsoni jääkide meetodi põhjal tuleb välja rühmaga 'KOHT' aditiivi eelistamine, nt *adventkogudusse*, *aeda*, *boksi*. Aditiivi kasutatakse rohkem ka rühmaga 'SEISUND', nt *põhja* (*kõrbema*), *vabadusse* (*jõudma*), *vastuollu* (*minema*). Rühma 'KEHAOSA' puhul statistiliselt olulist seost ei selgu ning rühm „muu“ on eelistatult illatiivis, kuid järelduste tegemiseks semantiliselt liiga laialivalguv.

Siinsete tulemuste järgi eelistatakse üldnimelise kohaga aditiivi. Viimast kinnitab EKK (2007: 247), mille põhjal on sihtkohad peaaegu ainuvõimalikult aditiivis, nt *läks parki* (mitte *pargi/sse*), *kukkus vette* (mitte *vee/sse*), *tõlkis eesti keel/de* (mitte *keele/sse*). EKG (1995: 56) järgi on aga paljude sõnade puhul konkreetse koha tähenduses võimalik nii aditiiv kui ka illatiiv, nt (*läks*) *muuseumi* ~ *muuseumisse*.

Näidetest ilmneb aga seos osastava ja sisseütleva vahel (nt *aeda*, *boksi*, *põhja*) või eelistatakse mõnel juhul geminatsioonilist sisseütlevat (aditiivi) (nt *linnaossa*, *unne*, *vastuollu*). Nii võiks väita, et sõna struktuur mõjutab sisseütleva vormikasutust rohkem kui semantiline tähendus, aga see seisukoht vajaks lisaanalüüsi.

Verbi tähendus

Verbid jaotati tähenduse tasemete järgi: liikumisverbid, olemisverbid, tegevusverbid ja ilma verbita. Statistiliselt olulisi tulemusi ei saadud, kuid protsendiliselt esinesid koos liikumisverbidega eelistatult illatiivivormid (nt (*minna Sindi*) *muuseumisse*, (*siirdub*) *järgmisesse*, *Viljandisse* (*sõitnud*)), ja olemisverbidega aditiivivormid (nt (*ei kuulu tema*) *kompetentsi*, *läände* (*jäi*), *vasakliikumisse* (*kuuluda*)). Ilma verbita vormidega aga olid eelistatud illatiivivormid. Protsendiliselt ei saanud määrata, kas tegevusverbidega eelistatakse aditiivi- või illatiivivorme – mõlemat tüüpi vorme oli 50%. Ka liikumis- ja olemisverbide tasemete puhul olid protsendierinevused väga väiksed. Suuremad olid need ilma verbita fraaside puhul, kuid selline tase ei anna infot verbi tähenduse kohta.

Tabelis 4 on esitatud semantiliste tunnuste ühetunnuselise analüüsi kokkuvõte. Esimeses tulbas on semantiline tunnus, teises tunnuse aditiivi eelistav(ad) tase(med), kolmandas illatiivi eelistav(ad) tase(med), neljandas *p*-väärtus ja viimases efekti suurus (Craméri V). Efekti suuruse järgi on tunnused järjestatud hierarhiliselt, st kõrgemal on sisseütleva valikut rohkem mõjutavad ja madalamal vähem mõjutavad tunnused.

Tabel 4. Semantiliste tunnuste ühetunnuselise analüüsi kokkuvõte (väljavõte artikli A4 tabelist 14)

Tunnus	Aditiivi eelistav(ad) tase(med)	Illatiivi eelistav(ad) tase(med)	<i>p</i> -väärtus	Efekti suurus (Craméri V)
Üldnime semantiline rühm	'KOHT', 'SEISUND'	'muu', pärisnimed	$p < 0,001$	0,22
Pärisnime semantiline rühm	–	–	–	0,15
Nimelisis	üldnimed	pärisnimed	$p < 0,001$	0,12
Verbi tähendus	–	–	$p = 0,82$	0,03

Tabelis 4 ei ole osa-terviku meetodiga saadud tulemusi. Osa-terviku meetodiga ei olnud nimelisuse tunnuse väga üldisel tasemel – üldnimedel – sisseütleva valiku eelistusi. Samuti saadi tulemus pärisnime semantilise rühma tunnuse kohta: isiku- ja kohanimed on eelistatult illatiivis.

Selgub, et sisseütleva vormikasutuses ei ole oluline tunnus verbi tähendus. Tabeli 4 järgi on olulisim tunnus üldnime semantiline rühm. Selle tunnuse puhul on konkreetsem ja suurima liikmete arvuga rühm 'KOHT', millega kasutatakse tõenäolisemalt aditiivi. Samamoodi eelistatakse aditiivi rühmaga 'SEISUND', kuigi sinna kuuluvad erinevad sõnad. 'Muu' ja pärisnimede rühma kohta siinkohal üldistusi ei tehta.

Hii-ruut-test ja standarditud Pearsoni jääkide meetod ei andnud pärisnime semantilise rühma kohta tulemusi. Osa-terviku-meetodi põhjal on isiku- ja kohanimed eelistatult illatiivis. Isikunimede puhul on selline eelistus ootuspärane, sest rühma 'ISIK' kuuluvaid sõnu ei esine aditiivis üldse ning üksikud nimed on illatiivis, nt *Jeesusesse*, *Kristusesse*, *Mozartisse*. Rühma 'KOHT' sõnad on eelistatult illatiivis, nt *Audrusse*, *Egiptusesse*, *Elvasse*. Enamik pärisnimedest on kohanimed ja need olid eelistatult illatiivis juba eelmise tunnuse järgi, seega on kohanimed eelistatult illatiivis.

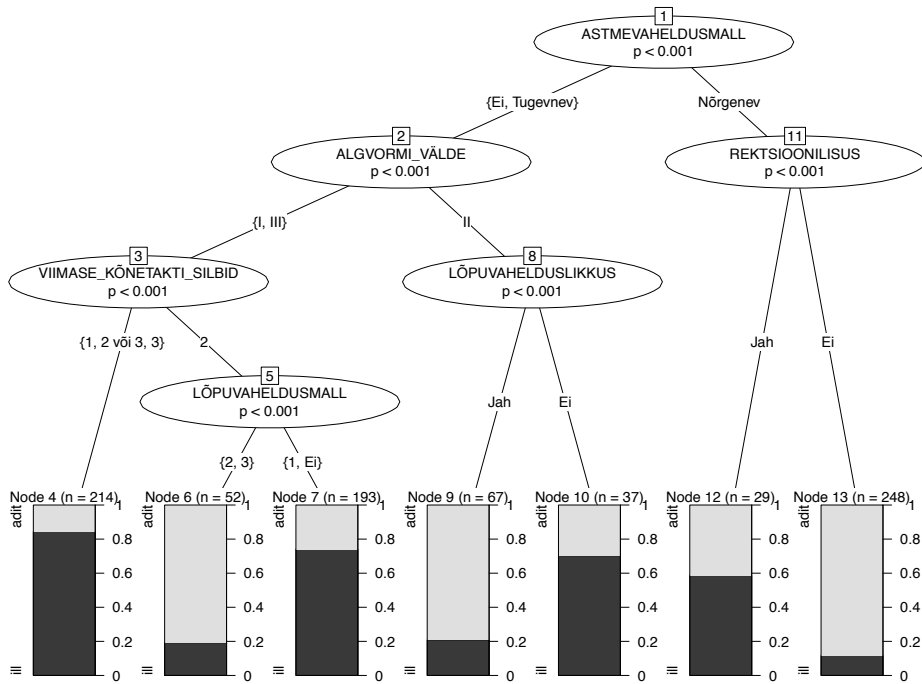
Nimelisuse tunnus on üldisem kui nimed semantilistesse rühmadesse jaotatuna. Üldnimedele on keeruline ühiseid omadusi leida ja neil polnud ka osa-terviku meetodi järgi sisseütleva eelistust. Pärisnimed eelistavad aga illatiivi, nagu kinnitasid standarditud Pearsoni jäägid üldnime semantilise rühma puhul ja osa-terviku meetod pärisnime semantilise rühma juures.

4.6.4. Morfofonoloogiliste, morfosüntaktiliste ja semantiliste tunnuste mitmetunnuseline analüüs

Artiklis A5 analüüsitakse sama materjali, mida kasutati artiklis A4 morfosüntaktiliste ja semantiliste tunnuste uurimiseks. Tulemused saadakse korduvaid vorme arvestamata ja valim on tasakaalustatud. Keeleveebist saadud lõpliku valimi suurus on 840 vormi: 420 aditiivi- ja 420 illatiivivormi. Mitmetunnuselise analüüsi meetodina kasutatakse klassifitseerimispuid.

Mitmetunnuselise analüüsi seletavad tunnused on samad, mida on juba käsitletud. Lisatakse vaid üks morfofonoloogiline tunnus – viimase kõnetakti silpide arv – ja vaadatakse, kas see mõjutab tulemusi. Seega uuritakse kokku 17 tunnust ehk üheksat morfofonoloogilist (astmevahelduslikkus, astmevahelduse liik, astmevaheldusmall, algvormi välde, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall, algvormi lõpphäälik, omastavatüve silpide arv ja viimase kõnetakti silpide arv), nelja morfosüntaktilist (sõnaliik, lauseliige, reksioonilisus ja püsiühendilisus) ning nelja semantilist tunnust (nimelisus, pärisnime semantiline rühm, üldnime

semantiline rühm ja verbi tähendus). Joonisel 2 on klassifitseerimispuu, mis saadi mitmetunnuselises analüüsis kõiki 17 tunnust arvesse võttes.¹⁵

Joonis 2. Sisseütleva valikut mõjutavad morfofonoloogilised, morfosüntaktilised ja semantilised tunnused klassifitseerimispuu (artikli A5 joonise 6 tõlge)

Joonise 2 põhjal on mitmetunnuselise analüüsi järgi sisseütleva valikul üks olulisemaid tunnuseid astmevaheldusmall, järgnevad algvormi välde ja rektsioonilisus, siis lõpuvahelduslikkus ning viimase kõnetakti silpide arv.

Sisseütleva valikul olulisimaks osutunud astmevaheldusmall on üks tunnustest, mille puhul ühetunnuseline analüüs ei andnud tulemusi. Protsentide järgi selgus, et nõrgeneva astmevaheldusega sõnade puhul kasutatakse tõenäolisemalt aditiivi. Varem on ka Raag (1998: 73) väitnud, et nõrgeneva astmevaheldusega sõnad on tihti aditiivis. Just nõrgeneva astmevaheldusega sõnad sobivad ka Kaalepi (2009: 419–420) sõnastatud reeglga, et neist moodustatakse osastavaga kokkulangevad kolmandavärtelised sisseütleva vormid, nt *kampa*, *kanti*, *karpi*. Nõrgeneva astmevaheldusega sõnade illatiivivormid on nt *arstlikusse*, *loosse*, *mõiasse*. Tuleb märkida, et tugevneva astmevaheldusega sõnu on siinses

¹⁵ `ctreeilldata = ctree (Adit_ill ~ ASTMEVAHELDUSLIKKUS + ASTMEVAHELDUSE_LIIK + ASTMEVAHELDUSMALL + ALGVORMI_VÄLDE + LÖPUVAHELDUSLIKKUS + LÖPUVAHELDUSMALL + ALGV_LÖPPHÄÄLIK + OMASTAVATÜVE_SILBID + VIIMASE_KÖNETAKTI_SILBID + SÖNALIIK + LAUSELIIGE + REKTSIOONILISUS + PÜSIÜHENDILISUS + NIMELISUS + PÄRISNIME_SEM_RÜHM + ÜLDNIME_SEM_RÜHM + VERBI_TÄHENDUS, controls = ctree_control(minbucket = 25), data = illdata)`
`plot(ctreeilldata)`

materjalis väga vähe. Sellest tulenevalt on harvad ka tugevneva astmevaheldusega sõnadest moodustatud aditiivi- ja illatiivivormid. Mitmetunnuselise analüüsi järgi saab väita, et astmevaheldusmall on tunnus, mis iseloomustab sõna fonoloogilis-derivatiivset struktuuri, ja seetõttu võiks sisseütleva vormikasutus oleneda just sellest tunnusest.

Ka teine sisseütleva vormikasutust mõjutav tunnus on morfofonoloogiline: algvormi välde. Samamoodi nagu astmevaheldusmall ei osutunud see ühetunnuselises analüüsis oluliseks. Vaadates koos mitmetunnuselise analüüsi esma- ja kolmandavärtelisi sõnu ning eraldi teisevärtelisi sõnu, ei saa kummagi puhul välja tuua märkimisväärses aditiivi või illatiivi eelistust.

Ka kolmas tunnus, millest sisseütleva vormikasutus oleneb, on morfofonoloogiline tunnus: viimase kõnetakti silpide arv. Võrreldes ühetunnuselise analüüsiga on see oluline tulemus, sest viimase kõnetakti silpide arv on sisukam tunnus kui omastavatüve silpide arv.

Sisseütleva vormikasutus oleneb siinse analüüsi põhjal veel laadivaheldusest ja laadivaheldusmallist ehk jällegi morfofonoloogilistest tunnustest. Nii võiksid mitu morfofonoloogilist tunnust koos kirjeldada sõna fonoloogilis-derivatiivset struktuuri ja nende koosmõjust saaks omakorda oleneda sisseütleva vormikasutus.

Puu paremas harus on ainus mittemorfofonoloogiline tunnus: morfosüntaktiline tunnus rektsoonilisus. Selle järgi võiksid nõrgeneva astmevaheldusega sõnade rektsoonistruktuurid olla eelistatult illatiivis ja mitterektsoonistruktuurid aditiivis. Kõigi rektsooniliste verbide kohta tehti üldistusi ka ühetunnuselises analüüsis, mille tulemusena selgus samuti, et rektsoonilised laiendid on eelistatult illatiivis.

Artiklis A5 analüüsitakse tunnuseid rühmade kaupa: morfofonoloogilised tunnused eraldi, samamoodi morfosüntaktilised ja semantilised tunnused. Morfofonoloogiliste tunnuste puhul saadi sarnased tulemused nagu joonisel 2. Morfosüntaktiliste tunnustega selgus, et oluline tunnus on ka joonisel 2 toodud rektsoonilisus. Rektsoonistruktuuridega eelistatakse illatiivi, nt *asjasse puutuma*, *hinnasõjasse uskuma*, *loosse suhtuma*. Püsiühenditega kasutatakse rohkem aditiivi, nt *meelde tulema*, *põhja kõrbema*, *pähe hakkama*. Semantiliste tunnustega saadi tulemuseks, et pigem illatiivi kasutatakse pärisnimedega, nt *Mägisse*, *Pärnusse*, *Tartusse*, ja pigem aditiivi kehaosanimetustega, *koha-* ja *seisundifraasidega*, nt *koju*, *kurku*, *vabadusse*.

Kokkuvõttes selgub klassifitseerimispuust paljuski sama, mis ilmnis ühetunnuselises analüüsis: morfofonoloogilised tunnused ja nende koosmõju mõjutavad sisseütleva vormikasutust enim. Leiab kinnitust varem väidetut, et sõna struktuurilistel omadustel on sisseütleva vormikasutuses suur roll. Morfosüntaktilistest tunnustest on puus vaid rektsoonilisus, semantilised tunnused ei ole esindatud. Vajaks lisaanalüüsi, kas semantilised tunnused, nt semantilistesse rühmadesse jaotamine, ei olnud esitatud piisavalt täpselt, või avaldavadki semantilised tunnused morfofonoloogilistele valikutele vähem mõju. Sarnase tulemuseni on jõudnud verbe tähenduse järgi rühmitanud uurijad, kes pole verbi semantika järgi sisseütleva valikute kirjeldamisel üksmeelele jõudnud (Hasselblatt 2000: 802–803; Raag 1998: 79; Kio: 2006: 93–94; Kaalep 2009: 416).

4.7. Ainsuse sisseütleva vormikasutuse kokkuvõte

Eesti keele ainsuse sisseütlev on valdavalt aditiiv, sest tasakaalustamata valimiga leiti korpusest aditiivivorme kaheksa korda enam kui illatiivivorme. Siiski ei eelista keelekasutajad kõigi sõnade puhul aditiivi ja siinse uurimuse üks eesmärke oli välja selgitada tunnuseid, millest oleneb sisseütleva vormikasutus. Selles ainsuse sisseütleva vormikasutust kokkuvõttvas peatükis tutvustatakse esmalt sisseütleva varieerumise uurimisel kasutatud materjali valiku põhimõtteid ja meetodeid. Seejärel esitatakse eri meetoditega saadud tulemused ja nende võrdlus. Viimasena tuuakse välja illatiivi- ja aditiivivormide eelistamise kohta selgunud üldised tendentsid.

Artikli A4 tabelite protsentandmete esitus peaks olema lugejale arusaadavam kui artikli A3 tabelites. Kui protsendid on esitatud tunnustest lähtuvalt, peaksid vormieelistused paremini ilmnema. Selgub, millest oleneb sisseütleva vormivalik, näiteks selgitamaks välja, kas reksiooniliste laienditega kasutatakse rohkem illatiivi või aditiivi (vt artikkel A4 tabel 4).

Sisseütleva vormieelistuste uurimiseks arvati artiklis A3 korduvad vormid materjali hulka ja kasutati tasakaalustamata valimit. Et sagedate sõnade omadused ei mõjutaks vormieelistusi, ei arvatud artiklites A4 ja A5 korduvaid vorme materjali hulka ehk iga vorm esines materjalis vaid ühe korra. Saamaks paremat ülevaadet harvem esinevast võimalusest (siin illatiivivormidest), kasutati artiklites A4 ja A5 tasakaalustatud valimit.

Lisaks materjalivaliku põhimõtete muutmisele kasutati eri meetodeid, et neid võrrelda ning nende tugevad ja nõrgad küljed välja selgitada. Artiklite A3 ja A4 meetod oli ühetunnuseline analüüs: hii-ruut-test, standarditud Pearsoni jäägid, osa-terviku meetod ja efekti suurus. Artiklis A5 rakendati mitmetunnuselist analüüsi (klassifitseerimispuid).

Ühetunnuseline analüüs tehti kaheksa morfofonoloogilise tunnusega: astmevahelduslikkus, astmevahelduse liik, astmevaheldusmall, algvormi välde, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall, algvormi lõpphäälik ja omastavatüve silpide arv. Statistiliselt oluliseks osutusid neist kuus: astmevahelduslikkus, astmevahelduse liik (laadi- või vältevaheldus), lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall, algvormi lõpphäälik ja omastavatüve silpide arv. Sisseütleva valikul ei olnud statistiliselt olulised tunnused astmevaheldusmall (tugevnev või nõrgenev astmevaheldus) ega algvormi välde.

Selle ühetunnuselise analüüsi põhjal eelistatakse illatiivi, kui sõna on astmevahelduseta, astmevahelduse liigilt vältevahelduslik, lõpuvahelduseta, nimetav lõppeb vokaaliga või omastavatüves on kolm silpi. Lõpuvaheldusmallide järgi on illatiivis pigem 2. lõpuvaheldusmalli kuuluvad ehk (V)*s*-lõpulised ning *suur-* ja *küünal-*tüüpi sõnad. Samuti on illatiiv eelistatum 3. lõpuvaheldusmalli kuuluvate ehk (V)*ne-* ja *ke-*lõpuliste sõnade ning *soolane-*, *uus-küüs-* ja *käsi-*tüüpi sõnade puhul. Aditiivi kasutatakse tõenäolisemalt, kui sõna on astmevahelduslik, astmevahelduse liigilt laadivahelduslik, lõpuvahelduslik, selle nimetav lõppeb konsonandiga või omastavatüves on üle kolme silbi. Lõpuvaheldus-

mallide järgi on aditiivis pigem 1. lõpuvaheldusmalli kuuluvad ehk *seminar-*, *redel-*, *kringel-*, *siil-*, *sai-*, *lagi-*, *nali-*, *sõber-* ja *õnnelik-*tüüpi sõnad.

Seejärel tehti ühetunnuseline analüüs nelja morfosüntaktilise tunnusega: sõnaliik, lauseliige, rektsooonilisus ja püsiühendilisus. Lisaks analüüsiti nelja semantilist tunnust: nimelisust, pärisnime semantilist rühma, üldnime semantilist rühma ja verbi tähendust. Neist kaheksast tunnusest võib ainsuse sisseütleva valikul oluliseks pidada viit: rektsooonilisust, püsiühendilisust, nimelisust ning nii päris- kui ka üldnime semantilist rühma. Pigem illatiivi kasutatakse rektsoonistruktuurides ning pärisnimede puhul (isiku- ja kohanimed). Aditiiv on eelistatum püsiühendites ning üldnimelistes koha- ja seisundifraasides.

Ühetunnuselisele kvantitatiivsele meetodile lisaks rakendati kvalitatiivset analüüsi, millega leidsid kinnitust varasemate uurijate järgmised väited.

- Vormikasutus oleneb sõna fonoloogilis-derivatiivsest struktuurist (vt nt EKG 1995: 56; Raag 1998: 78), st sisseütleva valikul olid olulised sõna struktuuri kirjeldavad morfofonoloogilised tunnused: astmevahelduslikkus, astmevahelduse liik (laadi- või vältevaheldus), lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall, algvormi lõpphäälik ja omastavatüve silpide arv.
- Ainsuse sisseütleva lõpp valitakse ainsuse nimetava või osastava järgi (Kaalep 2012: 438):
 - kui ainsuse nimetav lõppeb vokaaliga, siis on lühike sisseütlev sama mis ainsuse osastav, kuid kolmandas vältes (Kaalep 2009: 420), nt *kõla* (nim, om, os) : *kõlla* (sisseütl); *tuba* (nim, os) : *tuppa* (sisseütl); *rida* (nim, os) : *ritta* (sisseütl);
 - lühike sisseütlev on sama mis ainsuse osastav, kui osastav on kolmandas vältes ja lõppeb vokaaliga (Kaalepi 2009: 419–420), nt *aeda*, *ahju*.
- *tööline*-tüübis eelistatakse illatiivi, sest aditiivi puhul satuks kõrvuti kaks rõhulist silpi (Kio 2006: 125–126). – Teise ja kolmandasse lõpuvaheldusmalli kuuluvates (V)*s*- ja (V)*ne*-lõpulistes kolmesilbilise tüvega sõnades võidakse illatiivi kasutada loomulikuma rõhulise ja rõhuta silpe vaheldava rõhustruktuuri tõttu, nt *seadusesse*, *teadvusesse*, *tootmisesse*.
- Kui sõna ainsuse omastava tüve lõpp on -(V)*se* ja tüvi on pikem kui kolm silpi, lõppeb sisseütlev *se*-ga (siin aditiiv) (Kaalep 2009: 422). – Pikemate kui kolmesilbilise omastavatüvega sõnade puhul (mille ainsuse omastava tüve lõpp on -(V)*se*), on eelistatud aditiiv, nt *15-liikmelisse*, *aastatuhandevahetusse*, *ajakirjandusse*.
- Sisseütleva vormi valik ei olene üldiselt verbist (Hasselblatt 2000: 802–803; Raag 1998: 79; Kio: 2006: 93–94; Kaalep 2009: 416). – Verbi tähendus ei osutunud sisseütleva valikul oluliseks tunnuseks.

Mitmetunnuselises analüüsis lisati vaadeldud 16 tunnusele tunnus viimase kõnetakti silpide arv, mis kirjeldab sõna prosoodiat täpsemalt kui omastavatüve silpide arv. Selle analüüsi klassifitseerimispuu järgi (vt joonis 2) osutusid olulisteks tunnusteks kuus: astmevaheldusmall, algvormi värde, rektsooonilisus, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall ja viimase kõnetakti silpide arv.

Selgub, et nii ühe- kui ka mitmetunnuselise analüüsi põhjal on sisseütleva valikul olulisi tunnuseid ainult kolm: rektsioonilisus, lõpuvahelduslikkus ja lõpuvaheldusmall. Seejuures on ühetunnuselise analüüsi põhjal olulisi tunnuseid tunduvalt rohkem (16 tunnusest 11) kui mitmetunnuselise analüüsiga (17 tunnusest kuus). Põhjalikumaks analüüsiks uuriti mitmetunnuselises analüüsis morfofonoloogilisi, morfosüntaktilisi ja semantilisi tunnuseid eraldi. Eraldi analüüsid on olulised morfofonoloogilised tunnused astmevaheldusmall, algvormi välde, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall ja omastavatüve silpide arv (viimase kõnetakti silpide arvu ei analüüsitud). Olulisteks morfosüntaktilisteks tunnusteks said eraldi analüüsides rektsioonilisus ja püsiühendilisus. Oluline semantiline tunnus on aga ainult pärisnime semantiline rühm.

Meetodite võrdluses jõuti tulemusele, et ühetunnuseline analüüs sobib esialgsete tulemuste saamiseks, mida kasutada põhjalikumas mitmetunnuselises analüüsis. Edaspidi võiks keelekasutajate eelistusi uurida näiteks psühholingvistiliste katsete või küsitlustega. Kvantitatiivsete meetodite kõrval ei ole aga põhjust kõrvale jätta kvalitatiivset analüüsi.

Kuigi ühe- ja mitmetunnuselise analüüsiga osutusid morfofonoloogilistest tunnustest oluliseks ainult lõpuvahelduslikkus ja lõpuvaheldusmall, olid ühetunnuselise analüüsi järgi olulised tunnused mh astmevahelduslikkus ja astmevahelduse liik. Mitmetunnuselises analüüsis sai olulisimaks tunnuseks astmevaheldusmall – kas sõna on nõrgeneva või tugevneva astmevaheldusega. Astmevaheldusmall annab infot eelkõige selle kohta, kas analüüsis on astmevahelduslikud või astmevahelduseta sõnad, kuna astmevaheldusmalli järgi tugevneva astmevaheldusega sõnu oli materjalis ainult 12, nõrgeneva astmevaheldusega sõnu aga 277. See on ootuspärane, sest nõrgeneva astmevaheldusega sõnu ongi eesti keeles tunduvalt rohkem kui tugevneva astmevaheldusega sõnu (vt nt Viht, Habicht ilumas: tabel 10 ja tabel 11). Seega mitme- ja ühetunnuselisest analüüsist selgub, et ainsuse sisseütleva vormi valikul on oluline roll morfofonoloogilistel tunnustel, iseäranis astmevahelduslikkusel.

Kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete meetodite kombineeritud rakendamisel tehti mitmetunnuselise analüüsi põhjal sisseütleva valiku kohta mõned allpool toodud järeldused.

Illatiivi kasutatakse:

- kolmandavälteliste astmevahelduseta sõnadega, nt *bussipeatusesse, haigevoodisse, põuetaskusse*;
- kolmandavälteliste *ne-* ja *s-lõpuliste* sõnadega, nt *ajaloolisesse, alajaoatusesse, algusesse*;
- rektsioonistruktuurides, nt *asjasse puutuma, loosse suhtuma, hinnasõjasse uskuma*;
- pärisnimedega (isiku- ja kohanimedega), nt *Mägisse, Pärnusse, Tartusse*.

Aditiivi kasutatakse:

- kolmandavärteliste astmevahelduslike sõnadega, nt *aeda*, *kirjanduslikku*, *läände*;
- esma- ja teisevärteliste *ne-* ja *s-lõpuliste* sõnadega, nt *ajakirjandusse*, *alummisse*, *arendamisse*;
- püsiühendites, nt *pähe hakkama*, *meelde tulema*, *põhja kõrbema*;
- üldnimelistes koha- ja seisundifraasides ning kehaosanimetustega, nt *koju*, *kurku*, *vabadusse*.

5. KOKKUVÕTE

Siinne väitekirj koosnes ülevaateosast ja viiest artiklist ning käsitles vormikasutuse varieerumist rikkaliku muutemorfoloogiaga eesti keeles. Eri uurimisviise kasutades tehti sünkrooniline sissevaade osastava ja sisseütleva käände vormikasutuse varieerumise hetkeseisu. Lisaks tänapäeva keele kirjeldamisele on sellisest vaatest kasu eesti keele morfoloogia käsitlemisele tulevikus. Peale eesti keele morfoloogia panustavad siinse töö tulemused ka lingvistikasse üldisemalt, sest üks töö eesmärkidest oli rakenduslik: uurimismetoodika arendamine. Sooviti välja selgitada, missuguste materjalikogumise põhimõtete ja meetoditega eesti keele morfoloogilist varieerumist uurida. Katsetati eri meetodeid ja selekteeriti nende hulgast sobivaimad.

Materjalina kasutati nii toimetatud kui ka toimetamata tekste, muu hulgas sooviti kirjeldada spontaanset keelekasutust: internetikeelt ja suulist kõnet. Nende puhul ei olnud tegu normikirjakeelega, mistõttu võiksid spontaanses tekstis tehtud loomulikud vormivalikud vormikasutuse varieerumist kõige paremini iseloomustada.

Rakenduslikust eesmärgist tulenevalt kasutati eri materjalikogumise põhimõtteid. Alapeatükis 4.2 analüüsiti materjali kogumisel tekkinud probleeme. Leiti, et korpusest võib soovitud morfoloogiliste omadustega vormide otsimiseks kasutada failide märgendamist. Võimaluse korral tuleks tulemused üshaaval läbi vaadata, et materjali hulka ei satuks vormihomonüümia või trüki-veaga vorme. Tekstikorpuse korduste puhul peab otsustama, kas eri põhjustel korpuses olevad kordused materjali hulka jätta või üksikute vormide kontekst kindlaks teha ja kordused kustutada. Korpuse sama sõna vormikordustega talitati erinevalt. Artiklis A3 arvestati sama sõna vormikordused materjali hulka, kuid artiklites A4 ja A5 mitte. Vormikorduste materjali hulka jätmise tõttu tekkis mitu probleemi. Kordusi arvestades jagunesid rööpsused ebaproportsionaalsemalt kui kordusi arvestamata. Hilisemates artiklites jäeti vormikordused kõrvale ka seetõttu, et ühe sõna individuaalsed omadused ei hakkaks vormieelistusi mõjutama. Sagedate sõnade vormid peaksid materjali hulka jõudma suurema tõenäosusega kui harvade sõnade vormid.

Eri materjalikogumise põhimõtetest lähtudes kasutati artiklis A3 tasakaalustamata valimit ning artiklites A4 ja A5 tasakaalustatud valimit. Jällegi jagunesid rööpsused tasakaalustamata valimi puhul väga ebaproportsionaalselt ja see seadis kvantitatiivsele analüüsile piiranguid. Et teha järeldusi ka vähem esindatud rööpsuse, illatiivivormi kohta, otsustati hilisemates artiklites tasakaalustatud valimi kasuks. Väikese valimi puhul võib ka väike tasakaalustamatus tulemusi mõjutada, kuid suure tasakaalustamata valimi kogumine oleks osutunud liiga ajamahukaks. Kokkuvõttes sobis siinse töö metoodikaga, kui sama sõna vormikordusi ei arvestatud materjali hulka ning valim oli tasakaalustatud. Samas jääb see iga uurija enda otsustada, sest oleneb käsitletavast varieerumisest, uurimisküsimustest ja meetoditest.

Kasutati mitut meetodit ja katsetati nende sobivust materjali analüüsil. Artiklis A1 oli meetod markersõnade korpussagedus, artiklis A2 tekstitöötlus. Ühetunnuselise analüüsi meetoditest kasutati artiklites A3 ja A4 hii-ruut-testi ning standarditud Pearsoni jääke. Artiklis A4 rakendati lisaks osa-terviku meetodit ja efekti suuruse määramist. Artiklis A5 kasutati mitmetunnuselise analüüsi (klassifitseerimispuid).

Markersõnade korpussageduse puhul uuriti enamasti kuue sõna varieerumist igas vaatlusaluses muuttüübis. Võimaluse korral olid kolm sõna EKKSS-i järgi sagedamate sõnade seast, et teha üldistusi sageduse kohta. Ühte muuttüüpi esindavate sõnade vormikasutuse eelistused olid üldiselt sarnased, mis lubas üldistusi teha ka väikese valimi põhjal. Markersõnade korpussageduse meetodi nõrkused on aga väga väike valim ja suur töömaht, sest näiteks korpuse korduste ning vormihomonüümia tõttu tuleb vormid ka ükshaaval üle vaadata.

Suuremat valimit pakub ja käsitsitööd vähendab tekstitöötlus, millega olid vaatluse all kõik korpuse paralleelselt *si*- ja *sid*-lõpulisena kasutatud osastavavormid. Selle meetodi puhul peab korpus olema enne (automaatselt) märgendatud ja piisavalt suur, et mõlemat rööpsust esineks üldistuste tegemiseks piisavalt.

Töös võrreldi ka ühe- ja mitmetunnuselise analüüsiga saadud tulemusi. Mõlemad meetodid olenevad palju uurija otsustest: milliseid tunnuseid varieerumise mõjutajatena kaasata ja millised kõrvale jätta. Ühe- ja mitmetunnuselise analüüsi meetodit kasutati sisseütleva käände käsitlemisel. Nende meetodite tulemusi tutvustati ja järeldusi tehti alapeatükis 4.3 „Meetodi valik“. Leiti, et mitmetunnuselise analüüsi klassifitseerimispuid on täpsemad, sest olulised tunnused on esitatud hierarhiliselt. Ühetunnuselises analüüsis saab tunnuseid skaalale paigutada vaid efekti suuruse järgi. Samuti on mitmetunnuselise analüüsiga võimalik määrata minimaalne vaatluste hulk ja tulemusi saab ka eba-proportsionaalselt jagunevate tasemete korral. Seejuures peaks klassifitseerimispuid võimalikult vähe jagunema, et tulemusi sisukalt tõlgendada. Leiti, et ühetunnuseline analüüs sobib esmaste tulemuste väljaselgitamiseks, kuid grammatilise varieerumise uurimisel tuleks rakendada ka mitmetunnuselise analüüsi meetodeid.

Peale materjali ja meetodi valiku analüüsimise oli doktoritöö eesmärk välja selgitada osastava ja sisseütleva rööpvormide vormieelistused ning nende põhjused. Suure varieeruvuse tõttu vajab nende käänete vormide kasutus pidevat seiret, mida siinne doktoritöö süvendatult pakkus. Täpsemalt uuriti ainsuse osastava vokaal- ja *t*-lõpu varieerumist ning mitmuse osastava *id*- ja *sid*-lõpu, vokaal- ja *sid*-lõpu, vokaal- ja *id*-lõpu ning *si*- ja *sid*-lõpu varieerumist. Sisseütleva puhul käsitleti ainsuse pika ja lühikese sisseütleva varieerumist.

Osastava vormikasutuse kohta järeldati, et tihti oli eelistatum vokaallõpp – lühem ja ökonoomsem lõpuvariant. Vokaallõppu eelistati ainsuse osastava vokaal- ja *t*-lõpu (nt *ema*, *jaanuari*, *kotletti*), mitmuse osastava vokaal- ja *sid*-lõpu (nt *aegu*, *kordi*, *omi*) ning vokaal- ja *id*-lõpu (nt *eestlasi*, *kriteeriume*, *maastikke*) varieerumisel. *Pesa*-tüübi sagedate sõnadega eelistati mitmuse osastavas vokaallõppu (*huve*, *omi*, *samu*), harvem esinevate sõnadega aga *sid*-lõppu

(*avasid, palasid, pesasid*). Muid lõppe eelistati ka muuttüüpides, kus vokaallõpp ei ole normingupärane variant: *kõne*-tüübis kasutati enam *t*-lõppu (nt *jumet, kilet, lohet*) ja *soolane*-tüübis *id*-lõppu (nt *soolaseid, vaeseid, viimaseid*).

Mitmuse osastava *sid*-lõpu kohta selgus, et seda kasutatakse harvem esinevate sõnadega, nt *essee*sid, *menüü*sid, *nunn*asid. Sagedamate sõnadega eelistati vokaal- või *id*-lõppu *sid*-lõpule, nt *ideid, omi, puid*. Mõne sõna puhul võis mitmuse osastava vokaali valik olla keeruline ja seetõttu valiti *sid*-lõpp, nt *avasid, palasid, pesasid*, mitte *avu, palu, pesi*. Sellised vokaallõpulised vormid on tüve suhtes läbipaistmatud, seevastu on *sid*-lõpp ikooniline, ühtne ja läbipaistev.

Eripärane on aga mitmuse osastava *si-* ja *sid*-lõpu varieerumine, kus levinum oli *sid*-lõpp. *sid*-lõpu kasutamisel on tõenäoliselt keelekorralduslikud põhjused, st keelekasutajad teavad, et kirjakeele normingu järgi on mitmuse osastav *sid*-, mitte *si*-lõpuline. *si*-lõppu eelistati *sid*-lõpule üksikjuhtudel, nt argikeelsed *imagesi, kallasi, mersusi*. Oluline on rõhutada, et materjal koguti uue meedia korpusest, mille tekstid on toimetamata. Seega saab nende üksikjuhtude puhul üldistusi teha vaid toimetamata tekstide, mitte normikirjakeele kohta. Toimetatud tekstidega korpuses ei pruugi leiduda selliseid sõnu ega vorme. Niisiis kirjeldab nende argikeelsete sõnade *si*-lõpu eelistus üksikuid valikuid kindlas kontekstis, kuid võib näidata ka kirjakeele normingu pikemat perspektiivi, mil *si*-lõpp võib tulla *sid*-lõpu kõrvale või asemele.

Muuttüüpide omaduste järgi ilmnas, et astmevahelduslikes tüüpides (*kontsert-, õnnelik-, sepp-, rida-, jõud-* ja *sõber*-tüüp) oli alati eelistatud vokaallõpp, nt *asju, kotlette, nuge, poode*. Ka *ne-* ja *s*-lõpuliste sõnade muuttüüpe eraldi vaadates selgus, et *tööline-* ja *oluline*-tüübis eelistati vokaallõppu, nt *eestlasi, esimesi, inimesi*. *soolane*-tüübis oli aga sagedam ainus normingupärane variant *id*-lõpp, nt *soolaseid, vaeseid, viimaseid*. Astmevahelduseta tüüpidest kasutati *akvaarium-* ja *pesa*-tüübis üldiselt vokaallõppu, nt *ema, jaanuari, territooriumi*. *pesa*-tüübi mitmuses eelistati aga harvem esinevate sõnadega *sid*-lõppu vokaallõpule: *avasid, palasid, pesasid*. *puu*-tüübi mitmuses kasutati sagedamate sõnadega *id*-lõppu (*ideid, maid, päid, töid*), harvem esinevate sõnadega *sid*-lõppu (*essee*sid, *menüü*sid). *kõne*-tüübi ainsuses oli valdav kirjakeele normingule vastav *t*-lõpp, mitte vokaallõpp, nt *jumet, kilet, lohet*.

Kui ainsuse osastavas eelistatakse vokaallõppu, siis enamasti tehakse seda ka mitmuses. Näiteks *akvaarium*-tüübis oli ainsuses ja mitmuses eelistatum vokaallõpp, nt *jaanuari* ja *jaanuare, pensioni* ja *pensione*. *pesa*-tüübi ainsuses ja mitmuses oli üldiselt eelistatum vokaallõpp, nt *oma* ja *omi*. Vaid *pesa*-tüübi mitmuses oli harvem esinevate sõnadega eelistatum *sid*-lõpp: *avasid, palasid, pesasid*. *kontsert-* ja *õnnelik*-tüübis kasutati ainsuses ja mitmuses enam vokaallõppu, nt *aadressi* ja *aadresse, maastikku* ja *maastikke*.

Seega võib osastava vormikasutuse põhjusena välja tuua lühema ja ökonoomsema vormivariandi (vokaallõpu) eelistamise. Vormikasutust mõjutab ka sõna fonoloogilis-derivatiivne struktuur, st sama struktuuriga sõnu käänatakse ühtmoodi ja rõhustruktuuri kirjeldab muuttüüp, iseäranis *oluline-*, *soolane-* ja *tööline*-tüübis. Põhjused võivad olla ka keelekorralduslikes hoiakutes (*sid*-lõpu *si*-lõpule eelistamisel), sõna sageduses (*sid*-lõppu kasutatakse harvem esinevate

sõnadega) ja keeleajaloos (*kõne*-tüübi *t*-lõpp). Mõne sõna puhul võib mitmuse vokaali valik keeruline olla ja seetõttu eelistatakse *sid*-lõppu, nt *avasid*, *palasid*, *pesasid*, mitte *avu*, *palu*, *pesi*. *sid*-lõpp on ikooniline, ühtne ja läbipaistev ka loomuliku morfoloogia printsiipide järgi. Mitmuse osastava vormikasutus on olnud ainsusest (ja vastupidi).

Neist vormikasutuse põhjustest ilmneb ökonoomsuse ja läbipaistvuse vastandus, mida käsitleti ka loomuliku morfoloogia teoorias. *sid*-lõpp on loomuliku morfoloogia põhimõtete järgi ikooniline, ühtne ja läbipaistev, siiski eelistab keelekasutaja *sid*-lõppu vaid teatud juhtudel. Enamasti kasutatakse ökonoomsemat vokaallõppu ehk vormikasutuses saavad määravaks keelevälised tegurid, mis mõjutavad keelestruktuuri omadusi. Sel moel on ökonoomne valik loomulik ehk lihtsam inimese tunnetusvõimele.

Mõnel juhul võib osastava vormikasutust mõjutada veel fraasisisene analoogia, nt *vana(t)* *vile(t)*, *tubli(t)* *ema(t)*. Samuti võib vormivalik oleneda muuttüübi analoogiast, nt *kõne*-tüüpi sõna *hüve* *pesa*-tüübi analoogial käänamine, st osastavas *hüve*, mitte *hüvet*. Võimalik, et osastava moodustamisel soovitakse vältida vormihomonüümiat, nt osastavas *tädit*, mitte nimetava ja omastavaga kokkulangev *tädi*. Osastava vormikasutus võib varieeruda ka rõhustruktuuri muutustega kaasneva astmevahelduse taandumise tõttu, nt *maastiku(t)*, *märkmiku(t)*, *politseiniku(t)*, mitte *maastikku*, *märkmikku*, *politseinikku*. Sellised näited ja seega ka põhjused ei olnud aga materjalis valdavad.

Ainsuse sisseütleva vormikasutuse kohta selgus, et rohkem kasutatakse aditiivivorme. Ühetunnuselise analüüsiga jõuti tulemusele, et sisseütleva valikul on olulised sõna struktuuri kirjeldavad morfofonoloogilised tunnused astmevahelduslikkus, astmevahelduse liik (laadi- või vältevaheldus), lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall, algvormi lõpphäälik ja omastavatüve silpide arv. Morfosüntaktilistest ja semantilistest tunnustest on olnud sisseütleva valik reksioonilisusest, püsiühendilisusest, nimelisusest, pärisnime semantilisest rühmast ja üldnime semantilisest rühmast.

Mitmetunnuselises analüüsis toodi ainsuse sisseütleva vormikasutust mõjutavate oluliste tunnustena välja astmevaheldusmall, algvormi välde, reksioonilisus, lõpuvahelduslikkus, lõpuvaheldusmall ja viimase kõnetakti silpide arv. Rühmade kaupa tunnuseid analüüsides osutusid olulisteks ka püsiühendilisus ja pärisnime semantiline rühm.

Selgusid üldised tendentsid, et illatiiv on eelistatum kolmandavärtlite astmevahelduseta sõnadega (nt *bussipeatusesse*, *haigeveodisse*, *põuetaskusse*), kolmandavärtlite *ne*- ja *s*-lõpuliste sõnadega (nt *ajaloolisesse*, *alajaotusesse*, *algusesse*), reksioonistruktuurides (nt *asjasse puutuma*, *loosse suhtuma*, *hinna sõjasse uskuma*) ning pärisnimedega (isiku- ja kohanimedega), (nt *Mägisse*, *Pärnusse*, *Tartusse*). Aditiiv on eelistatum kolmandavärtlite astmevahelduslike sõnadega (nt *aeda*, *kirjanduslikku*, *läände*), esma- ja teisevärtlite *ne*- ja *s*-lõpuliste sõnadega (nt *ajakirjandusse*, *alumisse*, *arendamisse*), püsiühendites (nt *pähe hakkama*, *meelde tulema*, *põhja kõrbema*) ning üldnimelistes koha- ja seisundifraasides, samuti kehaosanimetustega (nt *koju*, *kurku*, *vabadusse*).

Kinnitust leidsid teiste uurijate varasemad väited, et sisseütleva vormikasutus on olnud fonoloogilis-derivatiivsest struktuurist (vt nt EKG 1995: 56; Raag 1998: 78); ainsuse sisseütleva lõpp valitakse ainsuse nimetava või osastava järgi (Kaalep 2012: 438); *tööline*-tüübis eelistatakse illatiivi, sest aditiivi puhul satuks kõrvuti kaks rõhulist silpi (Kio 2006: 125–126); kui sõna ainsuse omastava tüve lõpp on -(V)*se* ja tüvi on pikem kui kolm silpi, lõppeb sisseütlev *se*-ga (aditiiv) (Kaalep 2009: 422); aditiiv on mõnes konkreetses kohatähenduses ainuvõimalik, kivineb ja kujuneb püsiühendiks (EKG 1995: 56–57; Kio 2006: 126) ning sisseütleva vormi valik ei olene verbist (Hasselblatt 2000: 802–803; Raag 1998: 79; Kio: 2006: 93–94; Kaalep 2009: 416).

Suurema üldistusena kahe käände vormikasutuse kohta saab välja tuua lühema vormivariandi eelistamise. Üldistus ilmneb mõlema vaadeldud käände juures: osastava puhul eelistatakse enamasti lühemat ja ökonoomsemat vokaallõppu ning sisseütleva puhul aditiivi. Siiski ei kehti see iga vaadeldud varieerumise kohta, näiteks mitmuse osastava *si*- ja *sid*-lõpu puhul eelistatakse pikemat *sid*-lõppu. Ka on keelekasutajad vormivalikutes üksmeelsed ja eelistavad enamasti vorme, mis on lubatud ka kirjakeele normingu järgi. Niisiis võib oletada, et keelekasutajad lähtuvad kirjakeele normingust, kuid sama tendents peaks toimima ka vastupidi – kirjakeele norming võiks järgida tegelikku keelekasutust. Seda tuleks aga edaspidi põhjalikumalt uurida.

Lisaks vormieelistuste kirjeldamisele ja põhjendamisele tehti eelkõige osastava käände kohta keelekorralduslikke tähelepanekuid. Täpsemalt võiks uurida, kas sõnad *aadress* ja *kontsert* on liikunud astmevahelduslikust *kontsert*-alltüübist astmevahelduseta *õpik*-tüüpi. Samuti seda, kas sõnad *vistrik* ja *ämblik* on liikunud *ohklik*-alltüübist *õpik*-tüüpi. Sel juhul liiguvad *vistrik* ja *ämblik* vormimoodustuse tervikkäsitluse järgi *ümbrik*-rööptüüpi, kus on praegu sõnad *kolhoosnik*, *pealik*, *piknik*, *politseinik*, *sovhoosnik* ja *ümbrik* (Viht, Habicht ilmus: § 85). Täiendavat seiret vajaks ka sõna *hüve* liikumine *kõne*-tüübist *pesa*-tüüpi.

Siinsete tulemuste põhjal vajab mitmuse osastava *si*- või *sid*-lõpu vormikasutus varieerumise tõttu edasist keelekorralduslikku jälgimist ja uurimist. Andmestikus on aga esialgu vähe sõnu, millega *si*-lõpp oli eelistatum kui *sid*-lõpp, nt *imagesi*, *kallasi*, *mersusi*. Seega on *si*-lõpp sagedam argikeelsetes sõnades.

Kuna osastava puhul on selles töös välja toodud eelistatud vormivariandid, võiks grammatikakirjeldustes kaaluda kasutuses eelistatuma variandi esimesena esitamist, juhul kui see juba ei ole nii. Ka sisseütleva käände kirjeldamisel võiks grammatikakirjeldustes peatuda siinses kokkuvõttes välja toodud üldistel tendentsidel, millal eelistatakse illatiivi ja millal aditiivi.

Väitekirj panustas eesti morfoloogia uurimisse, töö uuenduslik väärtus on eri meetodite katsetamises ning neist parima selekteerimises. Kombineeriti kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid meetodeid. Kasutati markersõnade korpussagedust, tekstitöötlust, ühetunnuselise analüüsi (hii-ruut-testi, standarditud Pearsoni jääke, n-ö osa-terviku meetodit ja efekti suurust) ning jõuti mitmetunnuselise analüüsi klassifitseerimispuudeni, mille abil on võimalik välja selgitada näiteks tunnuste

hierarhiat. Käsitleti tunnuseid, millest võib oleneda vormikasutuse varieerumine. Analüüsi variatumisi, mida kirjakeele norming ei kajasta, ning uuriti aspekte, mis vormikasutust suunavad.

Siinne doktoritöö loodab pakkuda uut informatsiooni eesti keele morfoloogilise varieerumise, täpsemalt osastava ja sisseütleva käände vormide kasutuse kohta. Uurimuses kasutati süstemaatilist korpuspõhist vaatlust, mis peaks edaspidi innustama eesti keele morfoloogilist varieerumist täiendavalt uurima. Selleks võiks laiendada meetodite valikut, näiteks teha katseid või korraldada küsitlusi. Siinse töö meetodite ja põhitulemuste eeskujul võiks vaatluse alla võtta ka eesti keele pöördsonamorfoloogia varieeruvaid nähtusi.

KIRJANDUS

- Agresti, Alan 2013. Categorical data analysis. 3rd edition. Wiley Series in Probability and Statistics. New Jersey, Hoboken: John Wiley & Sons Inc.
- Alla, Helve 1954. Ainsuse osastav eesti keeles. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Alvre, Paul 1966. *si*-mitmuse probleeme, Keel ja Kirjandus, 3, 156–164;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193371/142686/page/22> (12.03.2019).
- Arppe, Antti 2008. Univariate, bivariate, and multivariate methods in corpus-based lexicography – a study of synonymy. University of Helsinki. Helsinki: Helsinki University Print;
https://sites.ualberta.ca/~arppe/Publications/Arppe_Dissertation_Final_Print.pdf (12.03.2019).
- Barlow, Michael; Kemmer, Suzanne 2000. Introduction: a usage-based conception of language. – Usage-based models of language. Eds. Michael Barlow, Suzanne Kemmer. Stanford, California: CSLI Publications, vii–xxviii.
- Bauer, Laurie 2001. Morphological productivity. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, Laurie 2003. Introducing linguistic morphology. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Bergström, Maret 1991. Lühike illatiiv tänapäeva eesti kirjakeeles. Diplomitöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Blake, Barry J. 1994. Case. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bybee, Joan 2010. Language, usage and cognition. New York: Cambridge University Press.
- Carstairs-McCarthy, Andrew 1992. Current morphology. Linguistic. Theory guides. London: Routledge.
- Cohen, Jacob 1988. Statistical power analysis for the behavioral sciences. 2nd edition. New York: Lawrence Erlbaum Associates;
<http://www.utstat.toronto.edu/~brunner/oldclass/378f16/readings/CohenPower.pdf> (12.09.2019).
- Cohen, Jacob 1992. A power primer. – Psychological Bulletin 112, 1, 155–159.
<http://www.bwgriffin.com/workshop/Sampling%20A%20Cohen%20tables.pdf> (12.09.2019).
- Comrie, Bernard 1981. Language universals and linguistic typology: syntax and morphology. Oxford: Basil Blackwell.
- Dressler jt = Dressler, Wolfgang U.; Mayerthaler, Willi; Panagl, Oswald; Wurzel, Wolfgang U. 1987. Leitmotifs in natural morphology. Studies in Language Companion Series, 10. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Dressler, Wolfgang U. 2000. Morphologie: ein internationales Handbuch zur Flexion und Wortbildung. Halbbd. 1. = Morphology: an international handbook on inflection and word-formation. Vol. 1. Eds. Geert Booij, Christian Lehmann, Joachim Mugdan, Wolfgang Kesselheim, Stavros Skopeteas. Berlin, New York: de Gruyter, 288–296.
- Ehala, Martin 1997. Eesti morfoloogia olemus. – Keel ja Kirjandus, 6, 370–383;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:195030/143070/page/12> (15.03.2019).

- EKG = Erelt, Mati; Kasik, Reet; Metslang, Helle; Rajandi, Henno; Ross, Kristiina; Saari, Henn; Tael, Kaja; Vare, Silvi 1995. Eesti keele grammatika I. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut; <https://dspace.ut.ee/handle/10062/29448> (15.03.2019).
- EKK = Erelt, Mati; Erelt, Tiiu; Ross, Kristiina 2007. Eesti keele käsiraamat. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus; <https://www.eki.ee/books/ekk09/> (15.03.2019).
- EKKSS = Kaalep, Heiki-Jaan; Muischnek, Kadri 2002. Eesti kirjakeele sagedus-sõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- EKS = Erelt, Mati; Hennoste, Tiit; Lindström, Liina; Metslang, Helle; Pajusalu, Renate; Plado, Helen; Veismann, Ann 2017. Eesti keele süntaks. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Erelt, Tiiu 2000. Mis on eestlasele eesti morfoloogias raske? – Keelenõuanne soovitab 2. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 49–86; <http://keeleabi.eki.ee/artiklid2/morfoloogia.html> (15.03.2019).
- Erelt, Tiiu 2002. Eesti keelekorraldus. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Eslon, Pille 2013. Kahe keelekasutusvariandi võrdlus: morfoloogilised klassid ja klastrid. – Lähivertailuja. Lähivõrdlusi, 23, 13–38; http://arhiiv.rakenduslingvistika.ee/ajakirjad/index.php/lahivordlusi/article/view/LV_23.01/228 (15.03.2019).
- Eslon, Pille 2014. Eesti vahekeele korpus. – Keel ja Kirjandus, 6, 436–451; <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:245223/143956/page/30> (15.03.2019).
- Fábregas, Antonia; Scalise, Sergio 2012. Morphology. From data to theories. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Fertig, David 2013. Analogy and morphological change. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Gilquin, Gaëtanelle; Gries, Stefan Th. 2009. Corpora and experimental methods: a state-of-the-art review. – Corpus Linguistics and Linguistic Theory 5 (1), 1–26; <https://pdfs.semanticscholar.org/3836/492173ef6c13111c2b5c83b78db2e5a3bf40.pdf> (15.03.2019).
- Habicht jt = Habicht, Külli; Hennoste, Tiit; Jürine, Anni; Metslang, Helle; Ogren, David; Pärismaa Liina; Sökk, Olle 2018. Language change mirroring social change: constructions with *saama* 'get' and nonfinite verb forms in different periods and registers of written Estonian. *Linguistica Uralica*, 54 (3), 169–190; http://www.kirj.ee/public/Linguistica_Uralica/2018/issue_3/ling-2018-3-169-190.pdf (12.09.2019).
- Habicht, Külli; Keevallik, Leelo; Tragel, Ilona 2006. Keele muutumine kasutus-kontekstis. – Keel ja Kirjandus, 8, 609–625; <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:81685/143912/page/3> (15.03.2019).
- Haspelmath, Martin; Sims, Andrea D. 2012. Understanding morphology. 2nd edition. London: Routledge.
- Hasselblatt, Cornelius 2000. Eesti keele ainsuse sisseütlev on lühike. – Keel ja Kirjandus, 11, 796–803. www.digar.ee/arhiiv/en/download/143161 (15.03.2019).
- Help, Toomas 1985. Üks võimalus eesti verbimorfoloogia käsitlemiseks. – Keel ja Kirjandus, 4, 211–226; <https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193637/142824/page/24> (15.03.2019).
- Help, Toomas 2004. Sõnakeskne keelemudel: eesti regulaarne ja irregulaarne verb (Dissertationes philologiae estonicae Universitatis Tartuensis 13); <https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/575/Help.pdf> (10.03.2019).
- Hint, Mati 1978a. Keelekorralduse küsimärgid. – Looming, 4, 673–685.

- Hint, Mati 1978b. Keelekorralduse küsimärgid. – Looming, 5, 844–863.
- Hint, Mati 1979a. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Nõrgaastmeline *i*-mitmus. – Keel ja Kirjandus, 3, 142–149;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193498/142784/page/16> (15.03.2019).
- Hint, Mati 1979b. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Nõrgaastmeline *i*-mitmus. – Keel ja Kirjandus, 4, 200–208;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193499/142775/page/10> (15.03.2019).
- Hint, Mati 1980a. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Prosoodiasüsteemi nihked ja selle tagajärjed. – Keel ja Kirjandus, 4, 215–223;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193511/142797/page/27> (15.03.2019).
- Hint, Mati 1980b. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Prosoodiatüübi nihked ja selle tagajärjed. – Keel ja Kirjandus, 5, 270–278;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193512/142798/page/16> (15.03.2019).
- Hint, Mati 1980c. Minevikuline ja tulevikuline aines keelesüsteemis. Prosoodiatüübi nihked ja selle tagajärjed. – Keel ja Kirjandus, 6, 349–355;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193513/142800/page/33> (15.03.2019).
- Hüdsi, Salme 1959. Illatiiv eesti kirjakeeles. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Japkowicz, Nathalie; Shaju, Stephen 2002. The class imbalance problem: a systematic study. – Intelligent Data Analysis 6, 429–449.
- Jeret, Kaia 1977. Mitmuse osastav ning *i*- ja *de*-mitmuse tarvitamine käesoleva sajandi eesti kirjakeeles. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Kaaber, Anne 2000. Lõuna-Eesti illatiivi ja inessiivi moodustusseostest. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Kaalep, Heiki-Jaan 2009. Kuidas kirjeldada ainsuse lühikest sisseütlevat kasutamismetega kooskõlas? – Keel ja Kirjandus, 6, 411–425;
<https://keeljakirjandus.eki.ee/411-425.pdf> (15.03.2019).
- Kaalep, Heiki-Jaan 2010. Mitmuse osastav eesti keele käändesüsteemis. – Keel ja Kirjandus, 2, 94–111; <https://keeljakirjandus.eki.ee/Kaalep94-111.pdf> (15.03.2019).
- Kaalep, Heiki-Jaan 2012. Eesti käänamissüsteemi seaduspärasused. – Keel ja Kirjandus, 6, 418–449; <http://keeljakirjandus.ee/pdf/HJK.pdf> (15.03.2019).
- Kaalep, Heiki-Jaan 2018. Statistika koht keelemudelisel. – Keel ja Kirjandus, 8–9, 713–727; <http://kjk.eki.ee/ee/issues/2018/8-9/1083> (15.03.2019).
- Kaljumägi, Karin 1999. *ohtlik*- ja *kontsert*-tüüpi sõnade kriitiliste morfoloogiliste vormide kasutusest. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Kasesalu, Kaisa 2012. Vormiharmonia mitmuse vormide moodustamisel. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool;
http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1709&sari=D (10.03.2019).
- Keba, Maarja 2000. Soome illatiivi tõlkevasted eesti keeles. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool.
- Keba, Maarja 2004. *Keittää puuro maitoon* – suomen kielen illatiivi, sen lokaalisuus ja käännošvastineet virossa. („*Keittää puuro maitoon* – soome keele illatiiv, selle lokaalsus ja tõlkevasted eesti keeles“). Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool;
<https://dSPACE.ut.ee/bitstream/handle/10062/592/Keba.pdf> (10.03.2019).

- Keller, Tony 2016. Changes in the functions of the partitive in Karelian under the influence of Russian. („Osastava käände funktsioonide muutumine karjala keeles vene keele mõjul“). Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool;
https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/53235/Keller_MAG2016.pdf
 (10.03.2019).
- Kio, Kati 2002. Sisseütleva ja suunduva käände problemaatikast. Bakalaureusetöö. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Kio, Kati 2006. Sisseütleva käände kasutus eesti kirjakeeles. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool;
http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1487&sari=D (10.03.2019).
- Klavan, Jane 2012. Evidence in linguistics: corpus-linguistic and experimental methods for studying grammatical synonymy. (Dissertationes linguisticae Universitatis Tartuensis 15). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus;
https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/27865/klavan_jane.pdf (10.03.2019).
- Klavan, Jane; Pilvik, Maarja-Liisa; Uihoaed, Kristel 2015. The use of multivariate statistical classification models for predicting constructional choice in spoken, non-standard varieties of Estonian. – SKY Journal of Linguistics, 28, 187–224;
https://sisu.ut.ee/sites/default/files/estdiasyn/files/skyjol28_klavan_etal_2015.pdf
 (12.03.2019).
- Kross, Kristiina 1984. Eesti noomeni muutmistüüpide produktiivsus. (= Preprint KKI 26.) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- Kukk, Inga 2010. Kõnekeelsus õpilaskirjandites. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool;
http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1682&sari=D (10.03.2019).
- Kuresoo, Uno 1990. Keelevead õpetajate ja keeleteadlaste hinnanguis. – Keel ja Kirjandus, 8, 462–470.
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:194899/142990/page/16> (15.03.2019).
- Laanest, Arvo 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Langacker, Roland W. 1987. Foundations of cognitive grammar, Vol. 1: Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Roland W. 1988. A usage-based model. – Topics in Cognitive Linguistics. (Current Issues in Linguistic Theory 50.) Ed. Brygida Rudzka-Ostyn. Amsterdam: Benjamins, 127–161.
- Langacker, Roland W. 2000. Introduction: a usage-based conception of language. – Usage-based models of language. Eds. Michael Barlow, Suzanne Kemmer. Stanford, California: CSLI Publications, 1–63.
- Lehtinen, Tapani 2007. Kielen vuosituhanne. Suomen kielen kehtivus kantaauralista varhaissuomeen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lindström, Liina; Uihoaed, Kristel 2017. Syntactic variation in 'need'-constructions in Estonian dialects. Nordic Journal of Linguistics, 40 (3), 313–349.
- Luraghi, Silvia; Kittilä, Seppo 2014. Typology and diachrony of partitive case markers. – Partitive cases and related categories. Eds. Silvia Luraghi, Tuomas Huomo. Berlin: De Gruyter Mouton, 17–63.
- Matthews, Peter 1997. Concise dictionary of linguistics. Oxford: Oxford University Press.

- Metslang, Ann 2010. *Akvaarium*-tüüpi sõnade kasutus eesti kirjakeeles. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool;
http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1618&sari=D (10.03.2019).
- Metslang, Ann 2012. Varieeruva vormistikuga muuttüüpide osastava käände kasutus eesti kirjakeeles. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool;
http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1725&sari=D (10.03.2019).
- Norvik, Miina; Metslang, Helle; Pajusalu, Karl 2018. The supine inessive construction in Salaca Livonian. – Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, 9 (2), 215–240;
<http://jeful.ut.ee/index.php/JEFUL/article/view/jeful.2018.9.2.10/191> (12.03.2019).
- O'Grady, William; de Guzman, Videia P. 1997. Morphology: the analysis of word structure. – Contemporary linguistics: an introduction. Eds. William O'Grady, Michael Dobrovolsky, Francis Katamba. Harlow: Longman, 132–180.
- Paabo, Olaf 1955. Mitmuse osastav eesti vanemas kirjakeeles. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Palmeos, Sirli 2014. Superlatiivi moodustus ja kasutus suulises eesti keeles. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool;
http://www.murre.ut.ee/arhiiv/naita_pilt.php?materjal=kasikiri&materjal_id=D1917&sari=D (10.03.2019).
- Pedaja, Kati 2006. Uute laensõnade kohanemine eesti keele morfoloogilise süsteemiga. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool;
<http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/10062/672/5/pedaja.pdf> (10.03.2019).
- Pedaja, Kati; Kio, Kati 2006. Loomuliku morfoloogia teoreetilised lähtekohad. – Teoreetiline keeleteadus Eestis II. Toim Ilona Tragel, Haldur Õim. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 7). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 127–140.
- Pedaja-Ansen, Anu 2015. Võrdevormid tänapäeva eesti keeles. Magistritöö. Tallinn: Tallinna Ülikool;
<https://www.etera.ee/zoom/4314/view?page=1&p=separate&search=pedaja-anssen&tool=search&view=0,358,2550,2942> (15.03.2019).
- Peebo, Jaak 1997. Eesti keele muutkonnad. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus;
https://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/33729/a_57138_5_ocr.pdf (15.03.2019).
- Pilvik, Maarja-Liisa 2017. Deverbal *-mine* action nominals in the Estonian Dialect Corpus. Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri / Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics, 8 (2), 295–326;
jeful.ut.ee/index.php/JEFUL/article/download/jeful.2017.8.2.10/168 (12.09.2019).
- Päll, Peeter 1986. Eesti noomeni silbstruktuur ja aktsent. (= Preprint KKI 44.) Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.
- R development core team 2013. R: A Language and Environment for Statistical Computing. R Foundation for Statistical Computing; <http://www.rproject.org/>.
- Raag, Virve 1998. The effects of planned change on Estonian morphology. (Studia Uralica Upsaliensia 29. Acta Universitatis Upsaliensis). Uppsala.
- Rajandi, Henno 1963. Morfeemide liigitus deskriptiivses lingvistikas. – Keel ja Kirjandus, 7, 409–414;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193342/142669/page/27> (15.03.2019).
- Ratso, Sirje 1987. Partitiivikasutus eesti kirjakeeles (jaotumus funktsiooniti 1766. a., 1885. a. ja 1885. a. tekstide põhjal). Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. Käskiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.

- Reiman, Ilmar 1956. Illatiiv eesti murretes. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Reinberg, Kristina 2013. *Pesa-tüübi vormimoodustus tänapäeva eesti keeles ja selle taust*. Bakalaureusetöö. Tallinn: Tallinna Ülikool;
<https://www.etera.ee/zoom/1737/view?page=1&p=separate&search=reinberg&tool=search> (10.03.2019).
- Ruutma jt = Ruutma, Mirjam; Kyröläinen, Aki-Juhani; Pilvik, Maarja-Liisa; Uiboaed, Kristel 2016. Ambipositsioonide morfosüntaktilise varieerumise kirjeldusi kvantitatiivsete profiilide abil. *Keel ja Kirjandus*, 2, 92–113;
<http://kjk.eki.ee/ee/issues/2016/2/739> (15.03.2019).
- Rätsep, Huno 1979. Eesti keele ajalooline morfoloogia II. Õpivahend eesti filoloogia osakonna üliõpilastele. Tartu 1979. – TRÜ rotaprint;
http://hunoratsep.ut.ee/sites/default/files/hunoratsep/files/ratsep_morfoloogia_2_ocr.pdf (13.03.2019).
- Rätsep, Huno 1982. Eesti keele ajalooline morfoloogia I. Õpivahend eesti filoloogia osakonna üliõpilastele. Tartu 1977. – TRÜ rotaprint. [Teine trükk 1982];
http://hunoratsep.ut.ee/sites/default/files/hunoratsep/files/ratsep_morfoloogia_1_ocr.pdf (13.03.2019).
- Rüütmaa, Tiina 1986. Partitiivsubjekt ja -objekt eesti ja soome keeles. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Saadre, Tiina 1962. *ne-, s-sõnade pluurali partitiiv eesti keeles*. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Saar, Eva 2017. Isuri keele Soikkola murde sõnamuutmissüsteem (Dissertationes philologiae Uralicae Universitatis Tartuensis 19). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus;
http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/58016/saar_eva.pdf (10.03.2019).
- Sahkai, Heete 2011. Teine grammatika. Eesti keele teonime süntaks konstruktsioonipõhises perspektiivis. (Tallinna Ülikool. Humanitaarteaduste dissertatsioonid 25.) Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus;
<http://www.etera.ee/zoom/1964/view?page=3&p=separate&view=0,0,2067,2834> (10.03.2019).
- Salumäe, Marge 1992. Pluurali partitiiv Abhaasia Estonka küla eestlaste keeletarvituses. Diplomitöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Soodla, Karin 2010. Morfoloogilisi, morfosüntaktilisi ja sõnamoodustuslikke nähtusi eesti internetikeeles. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool;
http://dspace.utlib.ee/dspace/bitstream/handle/10062/15263/soodla_karin.pdf (10.03.2019).
- Strobl, Carolin; Malley, James; Tutz, Gerhard 2009. An introduction to recursive partitioning: rationale, application, and characteristics of classification and regression trees, bagging, and random forests. – *Psychological Methods*, 14 (4), 323–348.
- Sõnajalg, Ingrid 1956. Illatiiv eesti kirjakeeles. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Tagliamonte, Sali A.; Baayen, Harald R. 2012. Models, forests, and trees of York English: Was/were variation as a case study for statistical practice. *Language variation and change* 24 (2), 135–178.
- Tomasello, Michael 2003. *Constructing a language: a usage-based theory of language acquisition*. Cambridge (Mass.), London: Harvard University Press.
- Tragel, Ilona 2017. Serial verb constructions in Estonian. – *Argument realisation in complex predicates and complex events: verb-verb constructions at the syntax-*

- semantic interface. Eds. Brian Nolan, Elke Diedrichsen. John Benjamins Publishing Company, 169–189.
- Trummer, Ireen 2005. Mitmuse osastava käände vormide kasutus eesti kirjakeeles. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool. Käsikiri Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudis.
- Tšernova, Nadežda 2014. Lühikese illatiivi kasutamise sagedus kirjakeeles massimeedia allikate toel. Bakalaureusetöö. Tartu: Tartu Ülikool;
<http://hdl.handle.net/10062/41874> (10.03.2019).
- Uuspõld, Ellen 1953. Mitmuse osastav XIX sajandi kirjakeeles. Diplomitöö. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool.
- Vainikka, Anne; Maling, Joan 1996. Is partitive case inherent or structural? Partitives. Studies on the syntax and semantics of partitive and related constructions. Ed. J. Hoeksema. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Valmet, Aino 1956. Pluurali partitiiv eesti vanemas kirjakeeles (1542–1857). Kandidaativäitekiri. Tartu: Tartu Riiklik Ülikool;
http://www.murre.ut.ee/arhiiv/pdf_doc/D0687_valmet_pluurali_1956.pdf
 (10.03.2019).
- Viht, Annika; Habicht, Külli (ilmumas). Eesti keele sõnamuutmine. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Viitso, Tiit-Rein 1976. Eesti muutkondade süsteemist. – Keel ja Kirjandus, 3, 148–162;
<https://www.digar.ee/viewer/et/nlib-digar:193479/142769/page/24> (15.03.2019).
- Viks, Ülle 1992. Väike vormisõnastik I. Sissejuhatus ja grammatika. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia, Keele ja Kirjanduse Instituut.
- Wurzel, Wolfgang U. 1989. Inflectional morphology and naturalness. Studies in Natural Language and Linguistic Theory. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- ÕS 2013 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2013. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- ÕS 2018 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim Maire Raadik. Koost Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ylikoski, Jussi 2011. Directional case suffices in European Uralic. – Case, animacy and semantic roles. Eds. Seppo Kittilä, Katja Västi, Jussi Ylikoski. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 235–280.

SUMMARY

Form usage variation of the partitive and illative case and reasons for it

This dissertation consists of an overview section and five articles, which consider the variation of form usage in Estonian, a language with a rich inflectional morphology. A synchronic perspective is drawn of the current state of variation of form usage. In addition to describing contemporary language use, such a view has benefits for future studies of Estonian morphology. It enables one to understand which if any ending variants of the partitive and illative have been added to or disappeared from the language, and which inflection types or single words are acquiring different declination patterns.

The first aim of the dissertation is to identify which methods and data selection principles are suitable for studying morphological (or wider grammatical) variation of Estonian. The second aim of this thesis is to describe what kind of allomorphs of the partitive and illative cases are preferred in modern Estonian and what the reasons are for those preferences. For this purpose, corpus data was used to compare the parallel forms. The cases examined include those where both variants are correct by the Estonian literary standard as well as those where only one variant is considered correct. The kinds of partitive and illative allomorphs used in modern Estonian are examined, and in particular, what motivates the choice of partitive and illative forms, that is, why is one form preferred to another?

The broader aim of the research is to contribute to the study of morphology of the Estonian language. Estonian is a language of abundant form usage, where there are often several variants of one morphological phenomenon. Variable phenomena can be found in both declination and conjugation paradigms, and researchers have dealt with variations using different materials. The variation of declination in Estonian has previously been studied, for example, on the basis of the language of the media (e.g. Raag 1998; Hasselblatt 2000), surveys (e.g. Kasesalu 2012; Pedaja-Ansen 2015) and corpus data (e.g. Kaalep 2009; 2010; 2012; Trummer 2005; Palmeos 2014; Chernova 2014). The research here provides a usage-based approach, i.e. corpus-based monitoring of actual language use.

There are two variative cases of the Estonian language under scrutiny: the partitive and the illative. Because of their great variability, the use of these cases requires constant monitoring, which this thesis offers. Specifically, the singular partitive vocalic and t-ending variation is studied, as well as the variation of the plural partitive *-id-* and *-sid* endings, vocalic and *-sid* endings, vocalic and *-id* endings, and *-si* and *-sid* endings. In the case of the illative, the variation of the singular long form (also *illative form*) and the short form (also *aditive form*) is investigated.

The material used in all the articles has been collected from the Estonian reference corpus. The material for articles A1 and A2, dealing with the partitive case, come from Internet language obtained from the new media corpus. The material for article A3 about the illative case comes from the morphologically disambiguated corpus. Only those forms that theoretically can vary according to the 2013 ÕS are considered. The final material of article A3 has 1710 forms: 1522 aditive and 188 illative forms. Articles A4 and A5 use material from all corpora available through Keeleveeb, excepting for material from the balanced corpus of Estonian and the Estonian dialect corpus. It was decided to use only the standard forms permitted by the language standard based on the 2013 ÕS. The final data set consists of 820 forms, 420 aditive and 420 illative.

The analysis in article A1 is more qualitative, focusing on the frequency of so-called marker words. In article A2, using text processing, all *-si* and *-sid* plural partitive forms from the new media corpus are analyzed. In articles A3 and A4, univariate analysis (chi-square tests and standardized Pearson residuals) is used to determine statistically significant variables. Article A5 investigates the realization of the illative case either as long or short using a multivariate statistical method, namely classification trees. The theoretical background of article A1 is natural morphology, while the other articles rely mainly on a usage-based conception of language.

In the data collection, article A1 uses marker words, article A2 uses disambiguated forms from the new media corpus, article A3 uses unbalanced data, and articles A4 and A5 balanced data. When analyzing the illative case, the analysis of repetitive forms of material is taken into account in article A3 and not taken into account in articles A4 and A5. Articles A4 and A5 use balanced material as a so-called theoretical ideal, and repeated forms are not taken into account so that the characteristics of frequent words do not affect the results of form preferences. Thus, different data selection principles are used to study morphological variation, and the results are compared with each other.

Several methods are used and their suitability for analysis was tested. The method of article A1 is comparing the frequency of the marker words, the method of article A2 is text processing. Univariate analysis methods are used in articles A3 and A4 for the chi-square test and standardized Pearson residuals. In addition, a so-called part-whole method and Cramér's V effect size method are applied in Article A4. Article A5 uses a multivariate analysis (classification trees). Overall, it appears that the multivariate analysis is more accurate; for example, the classification tree method yields a hierarchy of factors.

In the case of the frequency of the marker words, the variation of six words in each inflection type was considered. Wherever possible, the six words chosen for each inflection type included the three most frequent words belonging to that type according to "Eesti kirjakeele sagedussõnastik" 'The frequency dictionary of Estonian', in order to be able to make generalizations about the influence of frequency on form usage. The form preference of words representing one and the same inflection was generally similar, which also allowed generalizations to be made on a small sample. However, the weaknesses of the method

of comparing the frequency of the marker words are very small samples and large workloads, because, for example, due to repetitions of the corpus and form homonymy, the forms must be reviewed one by one.

A larger sample was obtained and manual work reduced by text processing, which was used to examine all *-si* and *-sid* ending partitive forms in the corpus. In this method, the corpus was first (automatically) morphologically disambiguated.

The dissertation also compares the results of uni- and multivariate analysis. Both methods depend on the researcher's decisions about what variables to include and exclude as possible influencing variables. The uni- and multivariate analysis method is used with the illative case variation. It was found that the classification trees of the multivariate analysis are more accurate because significant variables are hierarchically presented. In a univariate analysis, the variables can only be placed on the scale by the effect size method. It is also possible to determine the minimum number of observations with multivariate analysis and it is possible to get results with disproportionately divided levels. Univariate analysis was found to be more suitable for obtaining initial results, but multivariate analysis methods should be used to study grammatical variation.

Regarding the use of partitive forms, it was concluded that the vocalic ending was more often preferred – a shorter and more economical ending. The vocal ending is preferred in variation of singular vocalic and *-t* ending (e.g. *jaanuari* rather than *jaanuarit* 'January'), plural vocalic and *-sid* ending (e.g. *aegu* instead of *aegasid* 'time'), as well as vocalic and *-id* ending (e.g. *eestlasi* rather than *eestlaseid* 'Estonian'). With less frequent words of the *pesa* type, the *-sid* ending is generally preferred to the vocalic ending (e.g. *avasid* instead of *avu* 'hole'). Other endings are also preferred in inflection types where the vocalic ending is not a standard variant: in the *kõne* type, the *-t* ending is used more (e.g. *jumet* rather than *jume* 'complexion') and in the *soolane* type the *-id* ending is preferred (e.g. *vaeseid* rather than *vaesi* 'poor').

It turns out that the plural partitive *-sid* ending is used in less frequent words, e.g. *esseeid* instead of *esseid* 'essay'. In more frequent words, the vocalic or *-id* ending is preferred, e.g. *ideid* rather than *ideesid* 'idea'. In some words, the plural vocalic choice may be complex and therefore the preferred plural ending is *-sid*, e.g. *avasid* instead of *avu* 'hole'. Such vocalic ending forms are opaque to the base, whereas the *-sid* ending is iconic, uniform and transparent.

However, there is a specific variation of the plural partitive *-si* and *-sid* endings, where the *-si* ending is preferred in very few cases, e.g. the slang word *kallasi* rather than *kallasid* 'darling'. When using the *-sid* ending, there are likely to be language planning reasons, i.e. language users know that the *-sid* ending is grammatically correct in Standard Estonian and the *-si* ending is not.

According to the characteristics of the inflection types, it appears that in the types with gradation (*kontsert*, *õnnelik*, *sepp*, *rida*, *jõud* and *sõber* types) the vocalic ending is always preferred, e.g. *asju* instead of *asjasid* 'thing'. Also, when looking at the inflection types of *ne*- and *s*-final words, it turns out that in the *tööline* and *oluline* types the vocalic ending is preferred, e.g. *eestlasi* rather

than *eestlaseid* ‘Estonian’, and *esimesi* instead of *esimeseid* ‘first’. However, in the *soolane* type, where the only correct variant in Standard Estonian is the *id*-ending, that ending is indeed more common, e.g. *vaeseid* rather than *vaesi* ‘poor’. Regarding types without gradation, in the *akvaarium* and *pesa* types the vocalic ending is more generally used, e.g. *jaanuari* rather than *jaanuarit* ‘January’. However, in the *pesa* type plural the *-sid* ending is preferred with less frequent words, e.g. *avasid* instead of *avu* ‘hole’. In the *puu* type plural with more frequent words the *-id* ending is preferred, e.g. *ideid* rather than *ideesid* ‘idea’, while with less frequent words the *-sid* ending is more common, e.g. *esseeid* instead of *esseid* ‘essay’. In the *kõne* type singular the correct form in Standard Estonian is more often used, e.g. *jumet* rather than *jume* ‘complexion’.

If a word or declination type prefers a vocalic ending in the singular, it usually does so in the plural as well. For example, in the *akvaarium* type, the vocalic ending is preferred in both singular and plural, e.g. *jaanuari* and *jaanuare* instead of *jaanuarit* and *jaanuareid* ‘January’. In the *pesa* type singular and plural the vocalic ending is generally preferred, e.g. *oma* and *omi* rather than *omat* and *omasid* ‘own’. The exception to this general rule is, as previously mentioned, the less frequent words of the *pesa* type, where the *-sid* ending is preferred, e.g. *avasid* instead of *avu* ‘hole’. In the *kontsert* and *õnnelik* types the vocalic ending is more used in both singular and plural, e.g. *maastikku* and *maastikke* instead of *maastikut* and *maastikuid* ‘landscape’.

Thus, the preference for a shorter and more economical form variant (vocalic ending) may be a reason for form usage in the partitive. The form usage is also influenced by the phonological-derivative structure, i.e. words with the same structure are declined in the same way and the word’s structure is described by the inflection type, especially in the *oluline*, *soolane* and *tööline* types. The reasons may also be in language planning attitudes (giving preference to the *-sid*, not *-si* ending), in the frequency of the word (the *-sid* ending is used more often with less frequent words) and in the language history (the *-t* ending in the *kõne* type). In some words, the plural vowel may be difficult to select, and therefore, the *sid*-ending is preferred, e.g. *avasid* instead of *avu* ‘hole’. The *-sid* ending is iconic, uniform and transparent according to the principles of natural morphology. The use of plural partitive forms depends on the singular (and vice versa).

In some cases, the partitive form usage may also be influenced by phrase analogy, e.g. *vana(t) vile(t)* ‘old whistle’, *tubli(t) ema(t)* ‘good mother’. The choice of form may also depend on the analogy of the inflection type, e.g. the *kõne* type word *hüve* ‘benefit’ is declined on the analogy of the *pesa* type, i.e. in the partitive singular *hüve* instead of *hüvet*. It is possible that in the formation of partitive there is an attempt to avoid form homonymy, e.g. *tädit* instead of *tädi* ‘aunt’. The partitive form usage may also vary due to changes in stress structure, which cause the lack of gradation, e.g. *maastiku(t)* instead of *maastikku* ‘landscape’, *märkmiku(t)* rather than *märkmikku* ‘notebook’, *politseiniku(t)* instead of *politseinikku* ‘policeman’. However, such examples were relatively rare in the material.

The analysis of singular illative form usage revealed that the short illative (aditive) forms are more often used than the long illative forms. Statistically significant were the following morphophonological variables, which describe the word's stress structure: gradation, the type of gradation (quality or quantity alternation), stem-final alternation, the stem-final alternation pattern, the final sound of the base form, and the number of syllables in the genitive stem. Univariate analyses, i.e. chi-square tests and standardized Pearson residuals, were used to determine statistical significance.

Using univariate statistical tests, the following five morphosyntactic and semantic variables were found to be statistically significant in influencing the realization of the illative case: government, multi-word expression, proper or common noun, proper noun semantic group, and common noun semantic group.

As mentioned above, the short illative forms are more often used. In general, the long illative is preferred with third-degree words without gradation (e.g. *bussipeatusesse* instead of *bussipeatusse* 'bus stop'), third-degree *ne*- and *s*-final words (e.g. *ajaloolisessa* rather than *ajaloolisse* 'historical'), and government structures (e.g. *loosse suhtuma* instead of *lukku suhtuma* 'to relate to a story; to have an opinion about a story', lit. 'to regard into a story') and proper names (e.g. *Tartusse* instead of *Tartu*). The short illative is more often preferred with third-degree words with gradation (e.g. *aeda* rather than *aiasse* 'garden'), first- and second-degree *ne*- and *s*-final words (e.g. *ajakirjandusse* instead of *ajakirjandusessa* 'press'), multi-word expressions (e.g. *meelde tulema* rather than *meellesse tulema* 'to remind', lit. 'bring into the mind') and in common noun place and state phrases, as well as body part words (e.g. *koju* rather than *kodusse* 'home').

Earlier statements from other researchers have confirmed that the use of the illative form depends on the phonological-derivative structure (see e.g., EKG: 56; Raag 1998: 78); the singular ending of the illative is selected by the singular nominative or partitive (Kaalep 2012: 438); in the *tööline* type, the illative is preferred, as in the case of an aditive, two stressed syllables would occur side-by-side (Kio 2006: 125–126); when the end of singular genitive is *-(V)se* and the base is longer than three syllables, then the aditive is chosen (Kaalep 2009: 422); the aditive is a unique form in some specific place meanings and becomes a multi-word expression (EKG 56–57; Kio 2006: 126) and the choice of the illative form does not depend on the verb (Hasselblatt 2000: 802–803; Raag 1998: 79; Kio: 2006: 93–94; Kaalep 2009: 416).

A few observations are made in this thesis where word corpus use is different from the language standard. The observations relate to single words, of which declinations of words required more in-depth monitoring. It turns out that in general, words change form according to the rules of their inflection type. More specifically, it should be examined whether the words *aadress* 'address' and *kontsert* 'concert' have moved from the *kontsert* subtype to the *õpik* type, as well as whether the words *vistrik* 'pimple' and *ämblik* 'spider' have moved from the *ohklik* subtype to the *õpik* type. In this case, *vistrik* 'pimple' and *ämblik* 'spider' move into the *ümbrik* type (Viht, Habicht to appear) with the words

kolhoosnik ‘kolkhoznik’, *pealik* ‘chief’, *piknik* ‘picnic’, *politseinik* ‘policeman’, *sovhoosnik* ‘sovkhoznik’ and *ümbrik* ‘envelope’. Additional monitoring is also needed for the move of the word *hüve* ‘benefit’ from the *kõne* type to the *pesa* type.

Based on the results, the usage of the plural partitive *-si* and *-sid* endings need further monitoring because of variation. However, in the data there are very few words with the *-si* ending, e.g. *kallasi* rather than *kallasid* ‘darling’. Thus, the *si*-ending is more frequent with slang words.

Grammar descriptions could consider naming firstly the preferred form, if this is not being done already. Also, descriptions of the illative case could include the general tendencies outlined in this summary regarding when illative and when aditive forms are preferred.

In addition to contributing to the study of Estonian morphology, the results of this work also contribute to linguistics in general. Besides describing and justifying the form use of the partitive and illative, the methods and principles of data selection are offered as an innovative approach to investigating Estonian morphology or grammatical alternations more broadly.

The dissertation contributes to the study of Estonian morphology by addressing the variables that may influence the variation of form usage. This involves reviewing the written language beyond the standard, dealing with variations that are not reflected in the standard language and examining aspects that direct the form usage. In addition to describing form usage and reasons for its variation, the innovative value of the work is in the testing and selection of best methods. Qualitative and quantitative methods are combined. The frequency of marker words, text processing, univariate analysis (chi-square tests, standardized Pearson residuals, the so-called part-whole method and effect size) are used. Finally, multivariate analysis (classification trees) is used, allowing for the identification of feature hierarchies.

This thesis provides new knowledge on Estonian morphological variation, in particular the use of the partitive and illative forms. A systematic corpus-based observation was performed, which should further encourage others to investigate morphological variation in Estonian. For future studies, the choice of methods could be extended, e.g. by conducting tests or surveys. As an example of the methods and main results of this work, the phenomena of form variation in conjugable words in Estonian, as was done for declinations of words in this thesis, could also be examined.

PUBLIKATSIOONID

ELULOOKIRJELDUS

Nimi	Ann (Metslang) Siiman
Sünniaeg	19.09.1988
Aadress	Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut, Jakobi 2, 51014 Tartu
E-post	ann.siiman@ut.ee
Haridustee	
2012–2019	Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, doktoriõpe
01.09.14–31.01.15	Helsingi Ülikool, külalisdoktorant
2010–2012	Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, MA (<i>cum laude</i>)
2007–2010	Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, BA
2004–2007	Hugo Treffneri Gümnaasium
Teenistuskäik	
20.03–31.12.2019	Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, digihariduse spetsialist (0,3)
15.02–31.12.2018	Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, digihariduse spetsialist (0,45)
2011–2016	Tartu Ülikool, eesti ja üldkeeleteaduse instituut, õppeülesannete täitja
2008–...	Vabakutseline keeleteoimetaja

CURRICULUM VITAE

Name Ann (Metslang) Siiman
Time of birth 19.09.1988
Address Institute of Estonian and General Linguistics,
University of Tartu, Jakobi 2, 51014 Tartu, Estonia
E-mail ann.siiman@ut.ee

Education

2012–2019 University of Tartu, Institute of Estonian and General
Linguistics, doctoral studies
01.09.14–31.01.15 University of Helsinki, visiting PhD student
2010–2012 University of Tartu, Institute of Estonian and General
Linguistics, MA (*cum laude*)
2007–2010 University of Tartu, Institute of Estonian and General
Linguistics, BA
2004–2007 Hugo Treffner Gymnasium

Professional employment

20.03–31.12.2019 University of Tartu, Institute of Estonian and General
Linguistics, specialist of digital education (0,3)
15.02–31.12.2018 University of Tartu, Institute of Estonian and General
Linguistics, specialist of digital education (0,45)
2011–2016 University of Tartu, Institute of Estonian and General
Linguistics, adjunct lecturer
2008–... Freelance copy-editor

DISSERTATIONES PHILOLOGIAE ESTONICAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Ülle Viks.** Eesti keele klassifikatoorne morfoloogia. Tartu, 1994.
2. **Helmi Neetar.** Deverbaalne nominaaltuletus eesti murretes. Tartu, 1994.
3. **Ülo Valk.** Eesti rahvausu kuradi-kujutelm. Tartu, 1994.
4. **Arvo Eek.** Studies on quantity and stress in Estonian. Tartu, 1994.
5. **Reet Kasik.** Verbid ja verbaalsubstantiivid tänapäeva eesti keeles. Tartu, 1994.
6. **Silvi Vare.** Nimi- ja omadussõnatuletus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tartu, 1994.
7. **Heiki-Jaan Kaalep.** Eesti keele ressursside loomine ja kasutamine keele- tehnoloogilises arendustöös. Tartu, 1998.
8. **Renate Pajusalu.** Deiktikud eesti keeles. Tartu, 1999.
9. **Vilja Oja.** Linguistic studies of Estonian colour terminology. Tartu, 2001.
10. **Küllü Habicht.** Eesti vanema kirjakeele leksikaalsest ja morfosüntaktilisest arengust ning Heinrich Stahli keele eripärast selle taustal. Tartu, 2001.
11. **Pire Teras.** Lõunaeesti vokaalisüsteem: Võru pikkade vokaalide kvaliteedi muutumine. Tartu, 2003.
12. **Merike Parve.** Välited lõunaeesti murretes. Tartu, 2003.
13. **Toomas Help.** Sõnakeskne keelemudel: Eesti regulaarne ja irregulaarne verb. Tartu, 2004.
14. **Heli Laanekask.** Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. sajandil. Tartu, 2004.
15. **Peeter Päll.** Võõrnimed eestikeelses tekstis. Tartu, 2005.
16. **Liina Lindström.** Finiitverbi asend lauses. Sõnajärg ja seda mõjutavad tegurid suulises eesti keeles. Tartu, 2005.
17. **Kadri Muischnek.** Verbi ja noomeni püsiühendid eesti keeles. Tartu, 2006.
18. **Kanni Labi.** Eesti regilaulude verbisemantika. Tartu, 2006.
19. **Raili Pool.** Eesti keele teise keelena omandamise seaduspärasusi täis- ja osasihitise näitel. Tartu, 2007.
20. **Sulev Iva.** Võru kirjakeele sõnamuutmissüsteem. Tartu, 2007.
21. **Arvi Tavast.** The translator is human too: a case for instrumentalism in multilingual specialised communication. Tartu, 2008.
22. **Evar Saar.** Võrumaa kohanime analüüs enamlevinud nimeosade põhjal ja traditsioonilise kogukonna nimesüsteem. Tartu, 2008.
23. **Pille Penjam.** Eesti kirjakeele *da*- ja *ma*-infinitiivi konstruktsioonid. Tartu, 2008.
24. **Kristiina Praakli.** Esimese põlvkonna Soome eestlaste kakskeelne keelekasutus ja koodikopeerimine. Tartu, 2009.
25. **Mari Mets.** Suhtlusvõrgustikud reaalajas: võru kõnekeele varieerumine kahes Võrumaa külas. Tartu, 2010.

26. **Karen Kuldnokk.** Militaarne retoorika. Argumentatsioon ja keeleline mõjutamine Eesti kaitsepoliitilises diskursuses. Tartu, 2011.
27. **Kai Tafenau.** Uue Testamendi tõlkimisest Rootsi ajal: käsikirjad, tõlkijad ja eesti kirjakeel. Tartu, 2011.
28. **Külli Prillop.** Optimaalsusteoreetiline käsitlus eesti keele fonoloogilisest kujunemisest. Tartu, 2011, 261 lk.
29. **Pärtel Lippus.** The acoustic features and perception of the Estonian quantity system, Tartu, 2011, 146 p.
30. **Lya Meister.** Eesti vokaali- ja kestuskategooriad vene emakeelega keelejuhtide tajus ja häälduses. Eksperimentaalfoneetiline uurimus. Tartu, 2011, 145 lk.
31. **Kersti Lepajõe.** Kirjand kui tekstiliik. Riigieksamikirjandite tekstuaalsed, retoorilised ja diskursiivsed omadused. Tartu, 2011, 141 lk.
32. **Tiit Hennoste.** Grammatiliste vormide seoseid suhtlustegevustega eesti keelses suulises vestluses. Tartu, 2013, 236 lk.
33. **Helena Metslang.** Grammatical relations in Estonian: subject, object and beyond. Tartu, 2013, 443 p.
34. **Kristel Uiboaed.** Verbiühendid eesti murretes. Tartu, 2013, 227 lk.
35. **Helen Plado.** Kausaalsuhete adverbiallaused eesti keeles. Tartu, 2013, 244 lk.
36. **Annika Küngas.** Pragmatiliste markerite kujunemine ja funktsioonid eesti keeles *lt*-sõnade näitel. Tartu, 2014, 200 lk.
37. **Maarika Teral.** Arvutipõhine eesti keele õpe: vahendid ja hinnangud nende efektiivsusele Tartu ülikooli keelekursuste näitel. Tartu, 2015, 175 lk.
38. **Anni Jürine.** The development of complex postpositions in Estonian: a case of grammaticalization via lexicalization. Tartu, 2016, 315 p.
39. **Kairi Tamuri.** Basic emotions in read Estonian speech: acoustic analysis and modelling. Tartu, 2017, 238 p.
40. **Sven-Erik Soosaar.** Eesti keele kultuursõnavara arengujooni – eesti keel kui piirikeel. Tartu, 2017, 157 lk.
41. **David Ogren.** Object case variation in Estonian *da*-infinitive constructions. Tartu, 2018, 212 p.
42. **Reet Hendrikson.** Kas sõjasõna sünnib sõtta? Erialakeele tõhusus sõjandusterminoloogia näitel. Tartu, 2018, 252 lk.
43. **Eva Velsker.** Ajaväljendid eesti murretes. Tartu, 2018, 216 lk.
44. **Riina Reinsalu.** Juhendavad haldustekstid žanriteoreetilises raamistikus. Tartu, 2019, 168 lk.